

ქართული ენის ზედწიგნი

ივერია

1882

№ № IV & V, აპრილი & მაისი.

თბილისი.

გვეთამე ხელაძის სტამბა.

1882

შინაარსი:

I	ძირითადი სურათები, (სასუფიერო წოდება— ქართული ქალი) (შემდეგი) მღ. დიმიტრი ჯანაშვილისა.	3
II	ხუთი ჯერედ არ დაბეჭდილი ლექსი ნ. ბარათაშვილისა.	55
III	შუკოესკიდან (ლექსი) თ. გ. ორბელიანი	56
IV	სიხე შიგნიდან გატეხილი, რამანი (შემდეგი).	63
V	შინიას მამითადი (ლექსი) თ. რაფ. ერისთვისა.	155
VI	სურათი სოფლის ცხოვრებიდან (ლექსი) მისივე.	157
VII	ახალ-გაზღობის მიმართულებაზე, (წერილი რედქციისადმი) ნ. სუდგოვისა	159
VIII	* * (ლექსი) ვ. თ. ს.	186
IX	აღდგომა (ლექსი) სილოგენისა.	187
X	წერილი იერის-ხეობიდან: რას უნდა მოველოდეთ გამსესხებულ-შენიხვეულ და დამზოგველ ამხანაგობათაგან? —ერთი ამ გვარი ამხანაგობათაგანი. —საგარე ეოს ბანკი და დეპო—ამათი ნაყოფი. ა. კავთელისა.	190
XI	ნახული და გაგონილი, მგზავრობა მტკვრის აყოლება. — ბორჯომის ხეობა—კარი სამცხე-საათაბაგოსი.—	

განკარ
მუკუ // თბილისი.

ივერია

საპოლიტიკო და სალიტერატურო
ჟურნალი.

წელიწადი შეექვსე.

№ IV ზ V

8009

თბილისი.

ექვთიმე სელაძის სტამბა, ლორის-მედიკოვის ქუჩაზე.

1882

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 26. Апрѣля 1882 г.

ისტორიული სურათები.

სასულიერო წოდება.

(შემდეგი *).

მელქისედეკ ქათალიკოზის მაგალითს და მის მეცადინეობას საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობისათვის მისდევდა ამისი მოადგილე ოქროზი ქათალიკოზიცა. ეს იყო გაზდილი მელქისედეკისაგან ღ, წასაკვირველია, მიმართულებაც თავის გამსდელისა ექნებოდა. ამანა და ამისმა გამსდელმა სრულიად მოსპეს ანტიოქიის პატრიარქების გავლენა საქართველოზე. იმათ აღარსა ჰკითხავდენ, თუნდ ეკლესიას რაიმე ძნელი საქმე აღმოსსენოდა, როგორც წინად დაეკითხებოდენ სოლმე. ეს იწყინა ანტიოქიის პატრიარქმა თეოდოსემ და მოიწადინა საქართველოს ეკლესიისათვის დაუმოკიდებლობის ჩამოკრთმეკა. თავის განზრახვის აღსრულების საბუთად ის მოჰყავდა, რომ საქართველოს ეკლესია მოცაქულთაგან არ არის დაფუძნებულიო. ამის თაობაზე დაიბარა ათენის მთიდგანგიორგი მთა-წმინდელი და კამოუცსადა თავისი განზრახვა. ეგონა, ისიც მოუწონებდა ამ აზრს, ღ რადგან ქართველი იყო და დიდი გავლენა ჰქონდა საქართველოს მეფეებზე, ერზე,

*) «ივერია» № 3, 1882 წ.

ეკლესიაზე და პოლიტიკურს საქმეებზე, იმის შემწეობით აღასრულებდა თავის განზრახვას. გიორგის ძლიერ ეწეინა ეს განზრახვა; ეწეინა ისიც, როგორცა სჩანს პასუხიდან, რომ პატრიარქმა ჩვენი სასულიერო წოდება უმეტრად და ბრწყინად დასასხელა. «ჩვენში, ეუბნება გიორგი პატრიარქს, ქრისტიანობა ჯერ გაავრცელეს ანდრია მოციქულმა და სვიმონ კანანელმა, მერე მოციქულთა-სწორმა წმინდა ნინომ. რაკი ერთხელვე ვიცნით ჭეშმარიტი ღმერთი, აღარასოდეს მას აღარ განვმორებივართ და არცა ჩავარდნილავართ რომელსამე მწვალებლობასა. დღესაც ჩვენ უკვლა მწვალებლებს უარს ვყოფთ და შევჩვენებთ. ჩვენ მტკიცედ ვადგევართ მართლ-მადიდებლობითს ქრისტეს სჯულსა და ვასრულებთ ქრისტეს სწავლასა და მოციქულთა მცნებებს. თუ ასეა, მას რა საფუძველით, რა საბუთით გვრაცხთ ჩვენ უმეტრებად და თქვენს თავს კი აღიარებთ მეცნიერად და ბრძნად? თქვენ არ იყავით, რომ ხატთა დევნიდნოდნისე შეარყიეთ მართლ-მადიდებლობითი სარწმუნოება, რომ გუთელ იოანე ეპისკოპოსმა ხელდასხმა მიიღო ჩვენს მცხეთაში და არა საბერძნეთში, როგორც სწერია დიდს სვინაქსარში»¹⁾.

ამისთანა საუბრით გიორგიმ დააწმუნა და ჩააგონა თეოდოსე პატრიარქს ხელი აელთ იმ განზრახვაზე, რომ მოესპო საჭარბოვანად ეკლესიის დაუმოკიდებლობა; მაგრამ, როგორც ეტყობა, პატრიარქს გულისდას თავისი წადილი არ ამოუღია. პირველ საუბრის შემდეგ იგი უმეკობრდება გიორგის,

¹⁾ იხ. ქართლის ცხოვრება გვ. 168; *Исторія Аѳонѣ еп. Порфирія Успенскаго*, და წმინდა მამათა ცხოვ. გამოცემა საბინინისა გვ. 463.

მალ-მალე იწვევს თავისთან სასაუბროდ. რაზედა აქვთ საუბარი, არა სჩანს. უეჭველია, რომ ეს საუბარი ამავე საგანზე უნდა ჰქონოდათ 1).

გიორგი მთა-წმინდელმა არამც თუ ეკლესიის დაუმოკიდებლობა დაიცვა, არამედ დიდი ღვაწლიც დასდო სასულიერო წოდებისა და ერის განათლებას. 1059 წელს ის მოვიდა საქართველოში ღმერთისა თავის მიერ ნათარგმნი წიგნები, მოჭვრიფა საქართველოში ოთხმოცამდე ემაწვილი 2) და წაიყვანა ათონის მთაზე. სხვებისთვის მაგალითის საჩვენებლად მოამზადა აქ წასაყვანად ვერ ორი თავისი დის-წული, მერმე შეჭვრიფა ქალაქებში, სოფლებში, მონასტრებში და ზოგნი ეიდეკე გამოისყიდა ბატონებისაგან. ერთის სიტყვით: თავადი, აზნაური, მდიდარი, გლახაკი, ობოლი, მონა, მწუქესი, — ვინც შეჭვსვდა, ყველა მიიღო წიგნის სასწავლებლად. ხალხს ისე დიდად სწამდა მისი სიწმინდე და მალა-გონიერება, რომ დედამათ თვითონვე მოჭყვავდათ მასთან შვილები, სტოკებდენ მის ჯარებს წინ და თვითონ სასლში გარდისხეწებოდენ. ამ სახით გიორგის შეუგროვდა ოთხმოცამდე ემაწვილი 3).

სამმა მიზეზმა იძულებული ჰყოლოდა მთაწმინდას ხელი ამ გეთილ საქმისთვისო, ამბობს ეპისკოპოსი პოროფირი უსპენსკი. 1) იმას ჰსურდა საქართველოს ეკლესიას ჰყოლოდა განათლებულნი სასულიერო პირნი; 2) სურვილი ჰქონდა, რომ მისგან გადმოთარგმნილი წიგნები შეესწავლათ ემაწვილებს, რომ-

1) ქართ. წმ. ცხოვრ. 462 და 469 გვ., ქართ. ენაზე, გამოცემა საბინინისა.

2) იხ. იქვე გვ. 470.

3) იხ. იქვე.

მელთაჲ ეს უფრო ადვილად შეეძლოთ, ვიდრე დიდებსა, და 3) ეწადა ათონის მთაზე, ქართველთ ჯავრაში, საცა სასაფლავიანი წმინდათა მამათა გვამნი: იოანესი, ეფთვიმესი, ანსენისა, გრძელბისა და მრავალთა ქართველთა წმინდათა, უმაწვილებს შეესწავლათ ღმობიერი და ბრწყინვალე წირვა-ლოცვა და მეტვე მოსუფიეგენს სამშობლო ქვეყანაში¹⁾.

1066 წელს გიორგიმ წაიყვანა თავისი ოთხმოცი მოწაფე და წავიდა ათონის მთაზე. თან გაჰყვანა მრავალნი თავადნი და გლეხნიცა. ამათში ერთი ერთისთავიც, სახელად პეტრე. იმათ გაიარეს კონსტანტინეპოლზე. აქ დიდის პატივით მიიღო თავის სასახლეში იმპერატორმა კონსტანტინე დუკამ. მეორე დღეს უბძანა გიორგის, მიჩვენე შენი ობლები, რომელნიც წამოგიყვანია საქართველოდგან აღსასრულელათაო. პეტრე-პავლობის დღესასწაულის ორ-დღის წინად, 26 ივნისს, იმან უბძანა თავის მსლებლებს მოემზადებინათ ყველა უმაწვილები იმპერატორისათვის საჩვენებლად, რომელმაც ამავე დროს შეატყობინა გიორგის, რომ იგი ნასაკს მის ობლებს ფილოპატროსის ველზე. უმაწვილები გამზადეს. წმინდა მამა, თუმცა სნეულებდა, მაგრამ მანც სხვის მოუსმარებლად შებძანდა ცხენზე, წინ წაუძღვა თავის მოწაფეებს და მივიდა დანიშნულს ადგილას. მოვიდა იმპერატორიც თავის მეძვეიდრე შვილით და მრავალთა სიუფიულებითა. როცა მან დაინახა თითქმის შვიდ-შვიდ წლის ობოლნი, მოკლე-მოკლე ბერულს ტანისამოსში გამოსვეულნი, ღმობიერებაში მოვიდა და უთხრა გიორგის: «მამაო, მამაო! დიდი, დიდი საკეთილო საქმე გიქმნიაო.» ამ დროს გიორგიმ მიაწოდა ხელში ხელმწიფეს აზნა და უთხრა

¹⁾ იხ. იქვე გვ. 471.

პირად: «ღვთის შემდეგ, სელმწიფეო, მე იმედი მაქვს შენზე: მოაწია უამმა ჩემის სიკვდილისამ, და გაზარებ და მოგანდობ შენ მზრუნველობას ამ ჩემს ობლებსა» *).

აი ასეთი მზარველი იყო გიორგი მთა-წმინდელი თავის ერთ სისსლ-სორც ერისა; იყო მოწადინე მის განათლებისა, მის კეთილ-დღეობისა, დაუმოკიდებლობისა; იყო მოსაწილე თავის სამშობლო ქვეყნისა წინაშე პატრიარქებისა და იმპერატორებისა ²).

ამავე წმინდა მამის დროს გუფით და სულით მოწადინენი იუვენენ ქართველ ხალხის განათლებისა კიდევ სსკანსი: გიორგი, რომელსაც ეწოდა სხელად ასალი-ზრანაძი, ილარიონ თუფაელი და კიდევ მრავალნი სსკანი. მაგრამ თუ ქართველებმა დაიცეს თავისი საწმუნოება აღზ-აწლანისაგან, რომელიც ამ დროს შემოესია საქართველოს და გიორგიმ თავის თვალით იხილა სამშობლო ქვეყნისათვის მისგან შემთსეული უბედურება, — ამის მიზეზი იყო არაუინმე სსკა, არამედ გიორგი მთა-წმინდელიო, ამბობს ბარათაშვილი ³).

დაწმუნებულნი ვართ, ვინც ცოტადენად ჩვენის ძველებურის სასულიერო წოდების ისტორია იცის, ამ ჭაჭტებიდან იმ აზრს არ გამოიყვანს, ვითომც სასულიერო პირნი მართლ იმას მეცადინებდენ, დაეცვათ ქართველ ხალხში ქრისტიანული საწმუნოება. არა, მათ თავიანთი მოვალეობა ასე მტირედ არ ესმოდათ. იმათი მოქმედების ასპარეზი განიერი არცა მტერი ექადის ჩვენს საწმუნოებას, ისინი შთაავრნე-

1) იხ. იქვე გვ. 476.

2) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 226 და 229.

3) იხ. აგრეთვე ქართ. წმ. ცხოვ. საბინინისა გვ. 472.

ბენ ხალხს, არ მოლაღოდეს, არ შედრკეს, არამედ მხნედ წინა-
 აღუდგეს მტრის განზრახვას. როცა მტერი არ აწუხებს სამ-
 შობლო ქვეყანას, სუფევს მასში მშვიდობიანობა, მაშინ სუ-
 ლით და გუფით შეტყაობენ გააგრძელონ ხალხში განათ-
 ლება. ყოველგან მონასტრებში ბერებს და ეპარქიაში მღვდელ-
 მთავრებს სასწავლებლები აქვთ გახსნილი, ბეჯითად ასწავლიან
 ქართულს ენაზე წერა-კითხვას, სამღთო წერილს და მეცნიე-
 რებას. ამ საქმეში მათ შეკვლიან მონაზნები დედათა მონას-
 ტრებში და სოფლად წარჩინებულთა ცოლები და გლეხთა ჯა-
 ლაზნი. მაგრამ როცა სამშობლო ქვეყნის გაძლიერება მონათ-
 ხოცს მათს ქომარებას ჭკუით, განათლებით, ცოდნით, და-
 რიგებით, ხალხზე გავლენით, მაშინ ვისაც ამ გვარი სამ-
 სასურის ნიჭი აქვს, თან მიჭყვება მეფის ლაშქარს, მხურ-
 ვალე მონაწილეობას იღებს მტერთან ბძოლაში, მის დამარ-
 ცხებაში და მასთან შერიგებაში. მოიგონეთ გიორგი ჭყონ-
 დიდელი, მეფის დავით აღმაშენებელის «მწიგნობართ-უსუტე-
 სი, კაცი სრული ყოველითა სიკეთითა, სულისა და სოცრთა-
 სა, საკსე სიბრძნითა და გონიერებითა, განმზრახნი, სვიანი,
 იერთნილი, თანა-აღზრდილი პატრონთა, და თანა-განკათუელი
 ყოველთა გზათა, და საქმეთა და ღვაწლთა მისთა»¹⁾. მეფე
 დავით აღმაშენებელი მედგრად ებრძვის თურქებს, მეცადინეობს
 მათ გარკვას საქართველოდგან, მაგრამ გიორგი ჭყონდიდელს
 უფრო ესწრაფება მათი განდევნა, ვიდრე მეფეს. უკანასკნელს
 ჯერ-ჯერობით არა სწადიან და არც რომ იმედი აქვს წარ-
 თვას სამშვილდის ცხე მტერს. ამისა გამო, ვიდრე მეფე აღ-
 მოსავლეთის საქართველოში არის, ჭყონდიდელი განუშეუ-

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 247.

ღია, უცდის იმის იმერეთში წასვლას. ზეგ ახლად მეფე წავი-
და დასავლეთის საქართველოში. მაშინ ჭყონდიდელი უბძანებს
თავის დის-წულს თეოდორეს, კლდე-გარისა და თრიალეთის
ბატონსა, აბულელსა და იოანე ორბელსა დაუყოვნებლივ შეჭ-
ყარონ ჯარები და წაართვან თურქებს სამშვილდის ცისე. ეკ-
ლესიის მონაწილთა შვილთა მყისვე აღასრულეს თავიანთ სუ-
ლიერ მამის, მღვდელ-მთავრის, სიტყვა. მათ «სიმაღლეით მო-
იზარეს სამშვილდის ცისე»¹⁾. ამის კეთილს მაგალითს მის-
დეგს მისი მოადგილე, მწიგნობართ-უხუცესი, სვიმონ ჭყონ-
დიდელიცა. იგი თავ-განწირულად ებრძვის ეკლესიურის ჯარე-
ბით მტერს მეფის დაშქრებთან ერთად. ყოველს ბრძოლაში ამ
სულიერ მამას უჭირავს ხელში ჯვარი, წინ მიუძღვის ჯარებს
და ებრძვის მტერს. ჯარები რომ საბრძოლველად მიდიან, ის წინ
მიუძღვის თავის სულიერთა შვილთა, რომ გამობრუნდებიან—
ჟგან მოექცევა. ის მამაა ჯარებისა. როცა შესაბამელად მიდიან,
თავის მკერდით იცავს, როცა გამობრუნდებიან ბრძოლის კე-
ლიდგან,— იცავს თავის ზურგითა. ანა ერთსელ გაიმარჯვა
მან შაქი-შირვანში და ისეთი სამსახური დასდო საქართველოს,
რომ დავით აღმაშენებელმა იგი შაქი-შირვანის გამგებელად
დასტოვა. «გამგებელად და ზედამხედველად ყოველთა საქმეთა
შაქი-შირვანისა აჩინა მწიგნობართ უხუცესი სვიმონ, ჭყონდი-
დელი მთავარ-ეპისკოპოსიო», ამბობს «ქართლის ცხოვრება»
252 გვერდზე. ზაქათაღის მარხის მცხოვრები ქართველი
ხალხი, ლეკები და მთელს ნუხის მარხში, კავკასიის მთის
ძირობაზე, მცხოვრებნი და აგრეთვე წახურის ხეობის ლეკე-
ბი ამბობენ, რომ ამ ქვეყნების მმართველი ერთ დროს «ყარა-
ქეშიში» (შავი მღვდელი) იყო.

¹⁾ იხ. იქვე გვ. 244.

სამშობლო ქვეყნის კეთილ-დღეობისა და თავისუფლებისათვის თავ-გადადებულნი სულიერნი პირნი არ მოჭკლებიან ჰაქართველს არასოდეს. იმათი რიცხვი ლეგიონია. მაგრამ ყველას მოსსენება არ შეიძლება. ჩვენის განსწავლის აღსრულებისთვის საკმაოა იმდენი, რაოდენიც დააწმუნებს ახლანდელს ქართველობას, რომ «რაც ვიყავით, ის აღარ ვართ.» მე ვიღებ მაგალითად იმისთანა პირებს, რომელნიც მოქმედებენ ჰაქართველს გაჭირების დროს, ამის გამო ახლა მე შევესებო მთავრებს ნიკოლოზ ქათალიკოზისას, რომელიც სცხოვრებდა მეცამეტე საუკუნეში.

ნიკოლოზ იყო კაცი უმანგო, ღვთის მოშიში, ნამდვილი მწუქესი თავის ერისა. მას არ უეჯარდა სიტყვის დამალვა, პირში ამხილებდა ყველას, ვინც უწესოდ იქცეოდა: მეოქსაც და მთავრებსაც.

მონგოლებმა სარჯი¹⁾ რომ დაადეს ქართველ საფსს, ამ ნიკოლოზის მეცადინეობით, მონასტრები, ეკლესიები, საეკლესიო სოფლები და მამულები განათავისუფლეს სარჯ-ბეგრისაგან. მაგრამ ნონები ყურადღებას არ აქცევდენ ეკლესიის ქონებას და ამაში ეკლესია ზარალობდა. ამ მიზეზისა გამო იმან წაიყვანა ვარძიის მონასტრის მოძღვარი და წავიდა ულო ყაენთან. უკანასკნელს ძალიან გაუკვირდა, ქათალიკოზი რომ ნასა დიდებულად ტანთ-ჩაცმულია. ჯერ არ ენახა ქრისტიანულ სასულიერო წოდების ტანთ-ჩაცმულობა. ძლიერ კარგად მიიღეს იგი ურდოში და დაუმტკიცეს ეკლესიის მამულები; აგრეთვე გამოსტყეს ბძანება, არავინ შეჭხებოდა მის ქონებას. ამავე დროს მისთვის პატრიარქის-საცემლად, გააკეთებინეს ორი ოქროს ჯვარ-

¹⁾ იხ. Ист. Груз. Цер. Исел. გვ. 90.

რი, შეამკეს თვლებითა და მარჯალიტითა: ერთი მისცეს მას თვითონ, მეორე მის მსლებელს, კარძიის მოძღვარს. ნიკოლოზს აჩუქეს აგრეთვე ოქროს კვერთხი, რომელსაც თავზე ოქროს ჯვარი ჰქონდა ჩასმული ¹⁾).

ტეშმანრიტად ნიკოლოზ იყო კეთილი მწიგნობარი და ოგბი-ზელი დარჯვი ეკლესიისა. აწავის ნებას არ ამღევედა მოეტაცუნა ეკლესიისათვის შვილი. თუძცა სცხოვრებდა ანუელ-დარეულს დროს, მაინც მსხედ იცავდა საღსში ქრისტიანულ ზნესა. ყველას დაუწიებლად უშლიდა გარყვნილობას. მეფე დიმიტრი თავ-დადებულის დროს ძალად წოდებას შემოეპარა ორცოლიანობა. ამასე ნიკოლოზს აუღელდა სული. დრმად მოხუცებული გამოვიდა საღსში და ძლიერად ამხილა მეფე დიმიტრი, რუსუდან დედოფლის შვილის-შვილის შვილი ბუღა, სადუნი მანკაბერდელი და მრავალნი სხვანი; მაგრამ რომ ვერა შეასმინა-რა, სელი აიღო ქათალიკობაზე და თავის ნაცვლად აკურთხა მეფის ჯვარის მტვირთველი აბრაამი ²⁾. მასთან ერთად მოქმედებდა ნიკოლოზ მწიგნობარიცა ³⁾).

ნიკოლოზ, მართალია, ჩამოეცალა მოქმედების ასპარეზს, მაგრამ მისი სულის გვეთება, მხნეობა, ერთგულება ეკლესიისა და ქართველობისა არ მოკვდა. მის მაგალითს ახლა სხვა ბერები აჭევენ. საქართველოს ხალხის ზნეობით წამხდარი მღვთმარეობა რომ შეიტყეს ათონის მთაზე, გამოგზავნეს იქიდან ბერი ვასილი. მან დაუწიებლად და მსხედ აყვედრა და უთხრა

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 380 და Описание г. Тифлиса, გვ. 137.

²⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 416 და 418.

³⁾ იხ. იქვე გვ. 415.

მეფე დიმიტრის და თავადებს: თუ არ დაიშლით სამ-ცოლიანობას, თუ წმინდად არ დაიცვით ქართველთა ქრისტიანულს ზნეს, ჩვეულებას და ცხოვრების კანონებს, მოვიწვევ თქვენზე ღვთის რისხვასა და ახლავე გიწინასწარმეტყველებთ, რომ ვერ გადურჩებით ამ წუთის-სოფელშივე ღვთის დასჯას. მეფეს უთხრა: თუ ჭკუაზე არ მოხვალ, შენ მტრის სულით მოკვდები და შენს ქონებას ის აიკლებსო ¹⁾. ამავე დროს საქართველოში მოქმედებენ სიტყვითა ღვთისათა სხვა ბერებიცა. ესენი არიან: დავით გარეჯის მონასტრის ბერი, ჰატიოხსანი ჰიმენ საღოსი ²⁾ და სამცხელი ანტონ ნაოსრებელიძე. ამათ შეიტყეს, რომ სანგილოში (ხაქათაღის მახლობლად) ქრისტიანობა ემსობა. წავიდნენ ბელაქანში, რომელიც მეფე დიმიტრემ საღუნ მანკაბერდელს მისცა ³⁾; დასახლდნენ ბელაქანის ერთ მონასტერში და თავის ძლიერის სიტყვით და ხალხში სახარების სწავლის ქადაგებით დაიცეს თავის დროს ქრისტიანობა ⁴⁾.

აი ასე მეტადინებოდნენ მეთათხმეტე საუკუნემდე ქართველთა ეკლესიის სასულიერო პირნი. მათზე ნაკლებად არ ირწვებოდნენ მღვდელნი ამ საუკუნის შემდეგაც.

მეთექვსმეტე, მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნეებში საქართველო დიდს განსაცდელში ჩავარდა: მემკვიდრეანი ისეთივე აჯღაჯკებულის გულით და გრძობით სწერენ ქართველთა უღმობელს მდგომარეობასზედ ამ საუკუნეებში, რომ რომელს ქარ-

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 418 და 419.

²⁾ ის მოკვდა ბელაქანში გგონებ 1292 წ. იხ. Описание Тиф. П. Иоселиани, გვ. 153.

³⁾ იხ. იქვე გვ. 412.

⁴⁾ იხ. ამავე წიგნში გვ. 419.

თველსაც კიდევ კაცური გრძნობა უღვივის გულში, არ შეუძლიან მწუსარებით არ ამოიკითხოს ეს სტრიქონები და არ დასწევდნენ წუთი-სოფელი და კაცთ-უსამართლობა.

მაღლი, პატივი და დიდება ძველებურ ქართველებს, მათს მსხეობას, მათს სიფრთხილეს, ვაჟ-კაცობას, გულის სიმტკიცეს და უშიშრობას, რომ მტერს კისერს არ უდრეკენ, გაბრახებულნი ებრძვიან სპარსეთს, ოსმალს, დაღესტანს, კავკასიის მკვამლიანებს და ასე იფარკენ თავიანთ ეროვნებას და სარწმუნოებას. ამ საუკუნეებში მართლაც რომ ყველანი მზად იყვნენ—სარწმუნოებისა, ქართველობისა და სამშობლო ქვეყნის დასაცველად თავისი-თავი, ცოლი, შვილი და ქონება შეეწირათ. ბრძოლის ველზე უსწრობდა ბერი ყრმასა, და ყრმა ბერსა, პატრონი ყმასა, და ყმა პატრონსა,—ზა ვინ უფრო დავიმსახურებთ სახელს ჩვენს თან-განწირულებითაო. მეუენი და დიდებულნი რომ ჭხედვენ ამ წუთის-სოფლის მღელვარებას და ამაოებას, მთელს თავიანთ სიცოცხლეში მათის სარწმუნოების დეკანს მძვინარე მტერთაგან,—დიდის ხალხით სტოკებენ სოფლის დიდებას, იმოსებიან სუფიერ მამათა მანტიით და ხდებიან ხალხის მოძღვრად, რომ თავისის მაგალითით დაიცვან სარწმუნოება. მაგრამ მართლა სარწმუნოება არ იყო იმათ დაცვის საგნად. იმის დაცვით იგინი იცავდენ აგრეთვე თავიანთ ეროვნობას და პოლიტიკურს თავისუფლებასაც. ასეთნი დაუვიწყარნი და ნეტარად სახსენებელნი პირნი არიან: იმერეთის ბატონის შვილი, ეპისკოპოსი ბიჭვინტისა, სიმონი, ქათალიკოზი აფხაზეთისა და იმერეთისა, თ. მალაქია ახაშიძე, გენათის ეპისკოპოსი მელქისედეკი, ბატონის ბაგრატის შვილის-შვილი, ქართლის ბატონის შვილი დავითი, რომელმაც მიიღო უბრალო ბერის ხარისხი და აგრეთვე გიორგი ბატონი.

ნიშვილი, წოდებული ბერობაში გერასიმეთ, დავით მეფის ძმა ბაგრატო, წოდებული ბარნაბად, და კიდევ მრავალნი სხვანი. ანტონ ქათალიკოზმა, რომელმაც დასწერა წმინდათა ქება, მოწამეთა რიცხვს ლაშქართან აღარებს.

საღსნი რაკი ხელად, რომ მეფენი ღ დიდებულნი ძღვდლათა და ბერებთ ეგურთხებოდენ საწმენოების დასაცველად; აღარც თითონ კრიდებოდა სიკვდილს. სასულიერო წოდება ამხნეკებდა მას თავის კეთილის მაგალითით და თავ-განწირულებით. 1634 წლისა და 1658 წლებს შუა, საქართველოში გამაჰმადიანებული როსტომ რომ მეფობდა, სწავრავდა ქრისტიანობას და ქართველობას, შემოჰქონდა სუბრსული ჩვეულებები, აი მაშინ ქათალიკოზი ეკდემონ დასამიძე დღე-ღამე საღსს არიგებდა და ესგეწებოდა, ხელს ნუ აიღებთ თქვენს საწმენოებაზე და ნუ გინდათ მაჰმადიანი მეფეო. ამისთვის დაიჭირეს იგი, დაასრხეს და თბილისის ციხიდან გამდმოგდეს. იმის შემდეგ ქათალიკოზობა ჩამოართვეს აგრეთვე ნიკოლოზ ამილახვარს, რადგან ესეც ესარჩლებოდა ქართველობას და ქრისტიანობას. ნიკოლოზ ძღვდელ-მთავარი იყო კაცი ძლიერ განვითარებული ღვთის-მეტყველებაში და ფილოსოფიაში, ეს ძლიერი კაციც ჩამოაგდაეს ისტორიულს აზარეს; მაგრამ ეკლესიას მაინც არ მოაკლდენ მამულისთვის. თავ-გადადებულნი სასულიერო პირნი. ყოველგან საქართველოში მათ ჰქონდათ მონასტრები, ჩიტის ბუდეებსავით მიკრულნი ფრიადოკლდეებზე, აშენებულნი მთა-ღრეებში, სადაც სულიერნი მამანი ამზადებდენ თავიანთ თავს მარსულობითა, ღოცვითა და ბერულის ღვაწლით მამულის კეთილ-დღეობისათვის თავ-შესაწირავათა. ამ მონასტრებში გაღვიძებულ სიუვარულით ქრისტიანობისადმი ისინი გამოდან საღსში და უშიშრად ებრძვიან

მამულის მტერს. 1606 წელს, ლუარსაბ მეფის დროს, ოსმალებმა დაიჭირეს მანგლისის მხარეს ერთი მღვდელი, დაუწვეეს ლახტით ტემა და ჭვითხავდენ მას: გვითხარ სად არის მეფეთავის ჯარებითა? ეს სულიერი მამა დიდად აწვალეს და სტანჯეს, მაგრამ მანინც არ უთხრა თათრებს, სად იდგნენ ქართველთა ჯარები. «ჭვეენაზე მე ერთის წუთის სიფრცხლე მაქვსო და ამაზე როგორ გავსცვალო მთელი სამშობლოო; არა, არ გიქმნები გამცემელ მეფისა და ჭვეენისა», ეუბნებოდა ის მტარვალთ. მერმე თითქო დაიფლადეს, წამოუძღვას წინ და მოიყვანა თათრები ასეთს ადგილას, რომ თუ მეფეს მოესწრო, მთლად ამოსწვებდა მტერს. მღვდელს შეუტყვეს ტბიერება, მოჭვეეთეს თავი და ეკლესიამ შერაცსა იგი წმინდათა თანა. მაგრამ ამისთანანი მართო ერთი და ორი რადი იყოს ამ დროს! ერთი თუ ბრძოლის ველზე მტერს თავს აკლავდა, მეორე მიდიოდა ოსმალეთში, რუსეთში და ევროპაში, რომ საქრისტიანო ხელმწიფეებისათვის შემწეობა ეთხოვნა, მოვიგონოთ საბა სულხან ორბელიანი, რომელმაც მოიარა საფრანგეთი და იტალია და ცრემლით ესვეწებოდა ლუდოკიკო მეფეს და პაპს სსქართველოთსუფს. შეკლას გავისსენოთ ქათალიკოზი დომენტი მე-III, მმა მეფე ვახტანგ მე-VI-სა, რომელიც 1723 წელს უშიშრად წარსდგას სტამბოლში წინაშე სონთქრისა და ესვეწებოდა დაამშვიდე სსქართველო და ხელი აიდე ეკლესიის დეენაზედაც. ამისათვის 11 წელიწადი ტუსაღანაში ჭვავდათ, მაგრამ მამულის სიყვარული მანინც გულიდგან არ ამოიღო. ნუ დავივიწყებთ აგრეთვე იმ ბერებს, მღვდლებს და მღვდელ-მთავრებს, რომელნიც ასობით მიდიოდნენ რუსეთში მამულის შეწვევისათვის.

ერთის სიტყვით, ერთი სულიერი მამა თუ შინ იბრძოდა, მეორე გარეთ დადიოდა — სხვა სსხელმწიფეობებში და სს-

ქართველსთვის მომხრეებს ეძებდა. მაგალითად ვახუშტი სწერს თავის გეოგრაფიაში რომ მღვდელ-მთავარი აკალიშვილი მრევლი თავ-განწირულებით ქადაგებდა ხალხში, თავადთა შორის, ჯარში და მეფის წინაშე და მხნედ ეუბნებოდა ყველას: «ნუ მოლაფლდებით, ნუ შეძრწუნდებით, ნუ შეშინდებით, ნუ გაიტყნებთ გულს, კებძოლოთ ყველანი მტერს უშიშრად ჯ თავს-ზარი დავსცეთ. მოდით შევიყარნეთ ყველანი ერთად და დავსდოთ თავი სამშობლოს თავისუფლებისათვის. ჩვენ სულიერნი მამანი ჯვარით წინ წაგიძღვებით, თქვენ მოგუდიგეთ უკან და ერთობილად დავამარცხოთ მტერი.» ისეთი გასაკვირველი კაცი იყო მართლაც ეს მღვდელ-მთავარი, ისე უყვარდა ქართველობა, რომ მარბდის ომის წინ ქართველები არ აზიარა, რადგან წმინდა საიდუმლო არის ქრისტიანის საგზალი სააქოდგან საიქოას წასატანი; იმან ვერ გაიმეტა ქართველობა — მტრის ხელით დახოცილ იყო და ეს საგზალი წაეღო. არა, არა, ვერ გაიმეტებთ — ვერ გაზიარებთო. უზიარებელნი რომ იქნებით, ღმერთი არ იზრინებს თქვენს სიკვდილს უზიარებლად ჯ მტერს დავამარცხებინებსო. ან კი როგორ შემიძლიან, როგორ გავხედავ მე მიკარებას წმინდა საიდუმლოსათვის. გული ჩემი ჩქოფავს სისხლითა, სავსეა ჩვენის მწვალებლების მტერობით და აბა, ამ გულით, როგორ გავხედავ, მიგვარო მშვიდობიანობის საიდუმლოსა და თქვენს ზიარებასა. არა, მე არ შემიძლიან: სთხოვეთ სხვამ გაზიაროთ. მე დღეს თქვენში გამოჩეული არ უნდა ვიყო. მე, როგორც სულიერი მამა, უფრო უმეტესად ვაღდებუელი ვარ სარწმუნოებისა და სამშობლო ქვეყნის დაცვას თავი შევსწირო. იქ, სადაც დღეს ჩემნი სულიერნი შვილნი ხმალს მოიქნევენ, ვერ დავდგები რომ მეც ხმალი არ ვიშვილო და მტრის თავზე ჩხა-ჩხმა არ ავაყენო.

გეშმარტად რომ განსაცვიფრებელი სიმხნევე გამოიჩინა სასულიერო წოდებამ მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ერთსა და იმავე დროს ის ებრძოდა: ერთს მტერს: პირველზე—სპარსეთზე, ოსმალურზე და დაღესტანზე მე უკვე ვილაპარაკე. მეორე მტერი იყო გამაჰმადიანებული ქართველობა და მეფეები. 1561 წლიდან დაწყებული საქართველოს ტახტზე სხდებოდნენ მეფენი ზოგნი ქრისტიანენი, ზოგნი მაჰმადიანნი: უკანასკნელნი, რადგან თვითონ უღალატეს მამა-პაპის საწმინტოებს, მეუღამ იმას მეცადინეობდნენ, დანარჩენი ქართველობაც გამაჰმადიანებინათ; სპობდნენ ქართულს ზნეს, ჩვეულებას, ცხოვრების წესს, ტან-საცმელს, ყოფა-ქცევას და შემოჭქონდათ სპარსული და ოსმალური მაჰმადის სჯულის წესი. თავის მაგალითით ეწადათ მოქალაქეებინათ საღმრთის ქრისტიანული წესები და ზნე. მაგრამ სასულიერო წოდება მტერს დარაჯად ედგა და ხალხს აფეთხილებდა. ამისათვის დაისაჯნენ ქათალიგოზი ეკდემონ დიასამიძე, ნიკოლოზ ამილახვარი, დომენტი ქათალიგოზი, იოანე სააკაძე, დავით გარეჯის უღაბნოს წინამძღვარი, მანგლისის მღვდელი თეოდორე, მღვდელ-მთავარი დოსითეოს თბილელი და მრავალნი სხვანი. თავის თავ-განწირულებით ამათ დაიცვეს ხალხში ქრისტიანობა და მით დაამარცხეს მტერი.

მესამე მტერი იყო უმეცრება, როგორც ესლას, ასეთი გაწყობილი სკოლები უწინდელ დროში საქართველოში არ იყო; არ იყო აგრეთვე სხვა ქვეყნებშიაც. მაგრამ საქართველოში არ იყო ისეთი ეპარქია და მონასტერი, რომ შიგ დროს-შესაფერი სკოლები არა ყოფილიყოს. 1673 წელს რიცხვი ეპარქიებისა იყო 32. მონასტრებიც, თუ ამასე მოძეტებული არა, ნაკლები არ იქნებოდა, ამისათვის რომ ყოველს ეპარქიას თავის მონასტერი უნდა ჰქონოდა. მაგრამ ვახუშტის თავის გეოგრაფიაში

აქვს ჩამოთვლილი 200-ზე მეტი მონასტერი. თუ ყოველგან არა, ამ ეპარქიებისა და მონასტრების მომეტებულს ნაწილში იუვენს სკოლები და იქ ასწავლიდენ. სასლ-გაზდა ქართველებს წერა-კითხვას, საღმთო წერილს, სამშობლო ეკლესიურს და სამოქალაქო ისტორიას. «მონასტრები უწინაჲ და ესლან, ამბობს იოსელიანი ¹⁾ იუვენს მეცნიერების სადგურნი და ნერგნი ერის განათლებისა.»

როცა სასულიერო წოდებამ ისილა, რომ ხალხის უმეტესებით სარგებლობდენ ჩვენის საწმინტოებისა და ერის მტერნი, ძლიერ მხედ და ბეჯითად შეუდგა ერის სწავლებას ეკლესიების ეზოებში და ეპისკოპოსთა სასლებში. 1762 წელს საქართველოს ეკლესიამ მოახდინა კრება, რომელსედაც დაესწრნენ: სამთავრისა და გორის მიტროპოლიტი ბესარიონ, თბილისის მიტროპოლიტი მისეილ, ნინო-წმინდისა საბა ტუსიშვილი, 12 მონასტრის წინამძღვარნი, ანჟიმანდრიტი საბა და ანხსატის დეკანოზი გიორგი. თავმჯდომარედ იყო ბესარიონ მიტროპოლიტი, კაცი მტოდნე და განკითარებულე სწავლასში. მათ გადასწყვიტეს, რომ ყოველს ეპისკოპოსს თავის ეპარქიაში გაეხსნა სკოლა და ესწავლებინა ხალხისთვის წერა-კითხვა. მზაკე წელს მეფე ირაკლი მე-II სწერს ნუკრესის ეპისკოპოსს დოსითეოსს: «შემატყობინე, რა მდგომარეობაში არის ნუკრესის სკოლა: იცოდეთო, რომ მე ძლიერ მესიამოვნება, თუ რომ ერთგულობასა და ბეჯითობას გამოიჩინო ერის განათლებაშიო» ²⁾. ქათალიგოზი იოსებ, რომელსაც თავის ეპისტოლეში ჩამოთვლილი აქვს მღვდელთმთავრების ვადლებულე-

¹⁾ იხ. Ист. Груз. Цер. გვ. 119.

²⁾ იხ. Цер. Гудж. Пур. გვ. 29, 31, 40 და 42.

ბანი, ამბობს, რომ ეპისკოპოსებმა ჩააღეს წერა-კითხვა უნდა ასწავლან. ამ კრების გადაწყვეტილებას ახლა შენტა ღმრთობის საც ვატყობინებ, რომ ყოველგან ეპარქიებში ბევრთად აღასრულებდენ ბძახებასა.

აღასრულეს ეპისკოპოსებმა თუ არა ეს კრების გადაწყვეტილება, ჩვენ ამასუ არავითარ ცნობები არა გვაქვს; მაგრამ ვიცით კი რომ 1617-გან 1772 წლამდე საქართველოში იყვნენ შემდეგი განვითარებულნი: ღმრთობის კარგად მცოდნე პირნი:

1) ქათალიკოზი საქარია, რომელმაც ასწერა საქართველოს ისტორიული შემთხვევანი, მის დროს მომხდარნი (1617 წლიდან).

2) მთავარ-ეპისკოპოსი იესე თბილელი (1640 წ.)

3) მეფე თეიმურაზ I-ს და მკრინე. ამან დასწერა ქართველთა წმინდათა საქებრად სტიქარონები (1658 წ.).

4) ქათალიკოზი ევდემონი იმერეთისა, ამან დასწერა საეკლესიო კანონები—24 მუხლი (1662 წ.).

5) ანტონ, თბილისის ეპისკოპოსი.

6) ნეკრესის ეპისკოპოსი დოსიტეოსი, ფილოსოფოსი.

7) არსენ ნინო-წმინდელი, კარგად მცოდნე ღმრთობის-მეტყველებისა, ფილოსოფიისა და სამღთო წერილის განმარტების დამწერი (1682 წ.).

8) არქიმანდრიტი იობ ფიტარტელი, კარგი მცოდნე სამღთო წერილისა და მქადაგებელი (1691 წ.).

9) ბერი იოსებ ჩხატარაიძე გურიიდან. ამას დაუწერია ლექსად ისტორია ქართველთა წმინდათა. ამასვე ქონია დაწერილი ქრისტიანობის ისტორია ქობულეთში (1698 წ.).

10) არქიეპისკოპოსი იოსებ თბილელი. ამას დაუწერია

ლექსები სასულიერო შინაარსით და საღმთო დარბაზებში. თანამედროვენი იმას ფილოსოფოსს ეძახდნენ (1702 წ.)

11) ქათალიკოზი დომენტი III, რომელმაც საბერძნეთის ეკლესიის წმინდათა ცხოვრება შეკვრიბა. ამანვე დასწერა თავის დროის ისტორიის საქართველოსი (1703 წ.).

12) იმერეთის ქათალიკოზი ნიკოლოზ. ამან დასწერა საღმთო წერილის განმარტება და საღმთო ისტორია (1710 წ.).

13) ბერი იაკობ, რომელმაც მოიარა პალესტინა. ამისი თხზულებანი ინახებოდას გაენათის მონასტერში (1712 წ.).

14) მღვდელ-მონაზონი გრიგოლ ვახვასაძე. ამან აღწერა ქეთევან დედოფლის ცხოვრება. ამანვე დასწერა მისთვის სტიქარონები, რომელთაც ეკლესია დღესაც უგალობებს ქეთევანს.

15) ანტიკვისკოპოსი იოსებ სამეხელი. ეს იყო მოსკოვში და 1743 წელს ბატონის შვილების ბაქარისა და ვახუშტის ბძანებით გაასწორა დაბადება და დაბეჭდვინა.

16) ანტიკვისკოპოსი თბილისისა ნიკოლოზ მროველი, რომელმაც დაბეჭდვინა საეკლესიო წიგნები.

17) დეკანოზი მეფის-გარის ეკლესიისა მიხეილ. გახტანგ მეფის (VI) დროს ესეც წიგნებს აბეჭდვინებდა (1764 წ.)¹⁾

ამათ გარდა, რასაკვირველია, კიდევ იყვნენ სხვანაირა, მაგალითად: დეკანოზი ზაქარია გაბაშვილი, ათანასე მთავარ-ეპისკოპოსი, ეპისკოპოსი საბა ნინო-წმინდელი, იმერეთის ქათალიკოზი იოსებ, სოლომონ I მეფის ძმა და სხვ., მაგრამ ვუკლავს ჩამოთვლას მე საჭიროდ არა ვჩნდებ. ეს პირნიც მხოლოდ იმისთვის მოვიხსენიე, რომ მეთქვა: თუ ამ დროს სკოლები

¹⁾ იხ. ეკლესიის ისტორია პლ. იოსელიანისა.

არ ეოფილიუგენს; ამდენი ნასწავლნი სასულიერო პირნიც არ იქნებოდენ. აქედამ ცხადია, რომ მოხსენებულ ეკლესიურ კრების გარდაწვევტილება ბეჯითად სრულდებოდა ეოკელს ეპარქიაში და განათლების შემწეობით ისინი იცავდენ ხალხში ქრისტიანობას.

რადგან საეპარქიო სკოლებში მოსწავლეთაგან საეკლესიო წიგნების კითხვის შესწავლა და ცოდნა რამ სამღთო წერილის ცოდნა საკმაო არ იყო მომავალ სულიერ მამათათვის, ამისათვის ქათალიკოზმა ანტონმა, მეფე თეიმურაზისა და არაგლას დროს, გასსნა ორი სემინარია, ერთი—თელავში, მეორე—თბილისში. ამ დროს შესანიშნავი სასულიერო პირნი არიან: ქათალიკოზი ანტონ I, ქათალიკოზი ანტონ მე-II, მთავარეპისკოპოსი ანტონ ჭყონდიდელი, ეპისკოპოსი ამბროსი ნეკრესელი, ეპისკოპოსი იოსებ სარჭაშელი, დავით რექტორი, ვაიოზ. ეპისკოპოსი ვარლამ, არქიმანდრიტი ტარასი და სხვა.

ეველა ეს ზემოთ ჩამოთვლილნი მამანი, მეჩვიდმეტე და მეორამეტე საუკუნოებში მცხოვრებნი, არამც თუ სკოლებსა ხსნიდენ და ასწავლიდენ ერს წერა-კითხვას, თეოლოგიას, ღვთის-მეტყველებას და სამღთო წერილს, რასაკვირველია, სქოლასტიკურად; არამედ ზოგნი მათგანნი ჯარსაც მიუძღოდენ წინ, ამხნეებდენ თავიანთ მაგალითით, და ამარცხებდენ მტერს ბრძოლის ველზე. — ზოგნი თავიანთ ღოცვითა, მარხულობითა და ბერულის ღვაწლით აღვიძებდენ ხალხში სიყვარულს ქრისტიანობისადმი; ზოგნი ქადაგებდენ ეკლესიაში ქრისტეს ზნეობრივს სწავლას, როგორც მაგალითად ამბროსი ნეკრესელი, ანტონ ჭყონდიდელი, ვარლამ მიტროპოლიტი; ზოგნი აგრძობდენ ძეგლებურს წიგნებს და ავრცელებდენ ხალხში; ზოგნი სწერდენ სხვა-და-სხვა თხზულებებს, როგორც

მაგალითად ანტონ შირველი, გაიოსი, დავით რექტორი, ბესარიონ, დოსითეოს—და ზოგნი კიდევ მართავდნენ სტამბას და ბეჭდავდნენ საეკლესიო და საერო წიგნებს. 1723 წელს დაიბეჭდა შირველად ქართული დაბადება მთავარ-ეპისკოპოსის იოსებისაგან ბაქარის სასწიითა და ამის შემდეგ აღარ დაბეჭდილა.

საზოგადოდ უნდა ვთქვათ, რომ მეზვიდმეტე საუკუნის დამ დღიერ იდეიებს სასულიერო წოდება. ის ჭხედავს საქართველოს საშიშარს მდგომარეობას და მთელის თავის ძალდონით მეტადინეობს დაიცვას სამშობლო ქვეყნის თავისუფლება, ენა, საწმინოება და ეროვნობა. ამის სასსრად იგი ჭხედავს განათლებას, მაგრამ წიგნებს ვერა შობს. 1735 წლიდან დაწყო ბიდი ვიდრე მეზვიდმეტე საუკუნემდე გაჭქქა უკელა ის წიგნები, რომელიც გადმოსცეს საქართველოს ეკლესიას წინამდელმა საუკუნეებმა. მეტამეტე, მეთოთმეტე, მეთხუთმეტე და მეთექვსმეტე საუკუნეების განმავლობაში ქართველობას თითქმის არა გაუეკეთებია-რა ერის განათლებისათვის მწიგნობრობის ასპარეზზე, რადგან მტრისაგან მოცლა არა ჭქონდა. რაც წინა-საუკუნეებმა გადმოსცეს, ჯერ კიდევ იმით იკვებებოდა ქართველი გონების მოთხოვნილება. მაგრამ ამ დროს განმავლობაში რიცხვი წიგნებისა, რომლებშიც იყო მოჭტეული ქართველთა ჭკუა-გონების ნაწარმოები, უოკელ-წლივ კლებულობდა, ზოგი გაცვდა სმარებით, ზოგი დაიკარგა, ზოგი მტრებმა წაიღეს. ერთს სომხის სწავლულს, სენატურ ავანისიანტს უნახავს 1865 წელს სამარეანდში მრავალი ქართული სელთ-ნაწერი წიგნებო, წადებული მეთხუთმეტე საუკუნეში თემურ-ლენგისაგან ღიქ ერთ კოშკში შეკროკებული¹⁾.

¹⁾ იხ. Опис. г. Тифл. Юсел. зв. 152.

ამ გვარის მიხედვებისა გამო დიდი ნაკლულებანება იყო სკოლებში სასმარ წიგნებისა. ამ ნაკლულებანების მოსასპობად სული მუხუგეს წიგნების თარგმნას დოსითეოსმა, ანტონ ქათალიკოსმა, გაიოსმა, დავით რექტორმა, საბას სულსან ორბელიანმა და მრავალთა სსკათა. დიდის შრომითა და ჯახით ამათ დააყენეს სკოლები თავის რიგზე, და დაიციეს ეკლესიის თავისუფლება, სარწმუნოება და ეროვნება მეტწილად საუკუნემდე. მაგრამ 1801 წელს საქართველო შეუერთდა რუსეთს და ამასთანავე 1814 წელს უწმინდესმა სინოდმა გააუქმა საქართველოს ეკლესიის თავისუფლებაცა. ამ წლიდგან მოიხსოვა ქათალიკოსობა და დააწდა თანამდებობა ეგზარქოსისა. უკანასკნელი ქათალიკოსი იყო ვარლამ ერისთავი და ამის მიერ ნებადართვით ახლა საქართველოს ეკლესიის მთავარ-მმართველად არის ეგზარქოსი.

მეოთხე მტერი საქართველოს ეკლესიისა იყენს ლათინებისა და ლოტრანგების მისიონერნი. ესენი მეტადინებოდენ ქართველების თავიანთ სჯულზე მიქცევას.

ჩვენს სწავლებს რომ ჭკითხოთ, ყველანი ერთ-სმად გეტყვიან, — ქართველების მიქცევა თავიანთ სჯულზე ლათინებმა მხოლოდ მეტადეუ საუკუნის დამდეგს მოიწადინესო. მაგრამ ჩვენ არა ვართ ამის თანახმა. იმათ განიზრახეს ეს საქმე მათე საუკუნეში. შემდეგ საბერძნეთისა და რომის ეკლესიის გაცალკეებისა, ათონის მთაზე მოვიდა ერთის წარჩინებულის გვარის ჩამომავალი ბერი, სასულად ბენედიქტი, ექვსის მოწაფით და შეესიზნა ქართველ ბერებს: მამა იოანე ივერიელსა და ეფთვიმეს. იმათ არ განაცხადეს მასინვე თავისი დაფარული განზრახვა და ისე დაუმეგობრდენ ქართველებს, რომ უერთიერთმანერთოდ ვერა სძლებდენ. გავიდა რამდენიმე ხანი. ბერ-

მნის ბერებს ერთმანეთში რაღაც განსეთქილება აუტყდით. მან-
შინ ამ ბენედიქტე ლათინმა უთხრა ეფთვიმეს, რომ ჩვენცა და
თქვენც ორივენი უცხონი ვართ და მოდი შევერთდეთ და ერ-
თად ვიმოქმედოთ, თუ ბერძნები ჩვენს წინააღმდეგობას დაიწ-
ყებენ. ქართველმა ბერებმა უარი უთხრეს, მაგრამ ლათინთ
სამღვდელოთ მანც არ აიღეს სული თავის განზრახვაზე: სუ-
ლით და გულით დაუმეგობრდენ ქართველებს, და განგებ ისე
ასრულებდენ ეკლესიურს წესს, ვითომც ისინიც მართლ-მადო-
დებელნი იყვნენ. ამას ამტკიცებს ეპისკოპოსი პორფირი
უსპენსკი ¹⁾, მუწავიოვი თავის მიმოხილვაში, «წიგნი აღ-
მოსავლეთიდან», პროტოკოლი ვოსტანტინუპოლელ პატრი-
არქთა ²⁾ და ცხოვრება იოანესი და ეფთვიმესი ³⁾. ისინი ისე
ახვენებდენ თავს, თითქო ქართველებს უფრო მეტი გავლენა
ჭკონდათ მათზე, ვიდრე მათ ქართველებზე. ამისათვის ქარ-
თველებს ისინი შეუეგარდათ, ესარჩლებოდენ, დაუმეგობრდენ
და რომის ეკლესიაც მოსწონდათ. 1159 წელს დუკიც იმპე-
რატორმა შეჭყარა თავის სასახლეში სულიერნი მამანი, რომა-
ელნი, სომეხნი, ბერძენნი და ქართველნი. აქ იყვნენ აგრეთვე
სომეხთა მეფე გაგიკ დ სსკა თავადნიცა. იმპერატორმა ჭკითსა-
გიორგი მთა-წმინდელს: რომელი საწმუნოება უფრო მარ-
თალი არისო: ბერძნებისა, ქართველებისა, რომაელებისა და
სომეხების საწმუნოებათ შორისო? «ჩვენ ქართველია ნათესა-
ვის საწმუნოება ყველაზე უფრო მართალი არს: და რაჟამს
ერთ-გვის გვიცნობიეს, ჩრდარა მიდრეკილ ვართ, არც მარც-

¹⁾ იხ. Исторія Афона

²⁾ იხ. ხალხის განათლების სამინისტროს უერხალში 1847 წ.

³⁾ იხ. გამოც. საბინინისა, გვ. 415.

ხნივ. არც მარჯვენა», უბასუსა გიორგიმ. მეფეს ძლიერ გაუკვირდა და კვლავ ჭკითხა: რით გაგიგო, რომელი არის მართალი რთა შორის? ჩვენ და თქვენ ქართველნი «მეფეანითა შურითა ვწინავთ და ზედაშეს წყაღს ვურევთ, ხოლო რომნი ხშიადითა და უწყლოდ სწირვენ.» გიორგიმ უბასუსა: ცოდნ მივიღებთ სასჯელ ქრისტეს სოცრისა, მარნილანს შურსა სასჯელ სულასა გონიერისა, წინააღმდეგ აზოლინარისა, რომელიც ამბობდა, რომ ქრისტე ღმერთს სსეულს კაცურნი სულიც გრუნება არა ჭქონდა; ხოლო ღვინოში წყაღს ვურევთ სასჯელ სისხლისა და წყლისა, რომელიც გადმოიღვარა ქრისტეს გვერდიდგან.» მოვიდა ასლა რიგი რომაელების საწმენოებაზე შესუსის თქმისა. გიორგი იმას ქებით ისენიებს. «კინადგან რომთა ერთ-გზის იტნეს ღმერთი, არაუდეს მიდრეკილ არიან და არცაწოდეს წყაღება შემოსულ არს მათგან, და როგორც ერთსულ შესწირა უსისხლო სხვერპლი იგი თვით იესო ქრისტემ და მოციქულმა პეტრემ, ეგრეთ აღასრულებენ იგინი და არა არს მას შინა განყოფილება.» — მთავართა მათ რომაელებთან დიდად განიხარეს და ეტყოდეს წმინდასა: «წამოგყვე, ჩვენ მიგიყვანთ წმინდასა პაპისა წინაშე»¹⁾.

«მიგიყვანთ წმინდასა პაპისა წინაშე», რას ნიშნავს ეს სიტყვები, თუ არა იმას, რომ თქვენ ქართველნი ჩვენნი მომხრენი უყოფილხართ, ერთ-გვარი ეკლესიური სწავლა გქონია და თქვენ არა ხართ განცალკევებულნი ლათინთ ეკლესიისაგანა. მწერალს ეს საგანი რომ ჭქონებოდა სახეში, ბევრს რასმეს იტყოდა ამის შესახებ. მაგრამ იქნება იმისთვის არ მიაქცია ყუ-

¹⁾ იხ. გიორ. მთაწმინ. ცხოვ. გამოცემა საზინისა, გვ. 474 და 475.

რადღებო, რომ გიორგი მთა-წმინდელი არ დათანხმდა ჰაპის ნახვას? იქნება გიორგი იმისთვის არ წავიდა რომში, რომ ლათინთ სულიერთ მამთ ქართველთ ეკლესიის შეერთება ეწინააღმდეგებოდა და ეს იცოდა გიორგიმ?... ეტყობა მაშინვე უარი უთხრა ამ განზრახვას. იმას არ მოსწონდა საბერძნეთისა და რომის ეკლესიების ურთი-ერთ შორის განხეთქილება. აგრე რიგად ანცერტს თანა-უგრძნობდა, ანც მერეს და ქართველ ეკლესიის დაუმოკიდებლობას იცავდა რომაელთაგანაც და ბერძენთაგანაც, როგორც ზემოთა ვხანსეთ.

მაგრამ რომის ეკლესიამ ხელი არ აიღო ქართველთ ეკლესიის გადაბირებაზე. რა ვერ მიიმხრეს ათონის მონასტრის ბერები, რომელთაც დიდი გავლენა ჰქონდათ საქართველოზე. თავიანთ მოქმედების ასპარეზი საქართველოში გადმოიტანეს. ეს საქმე დაიწყო იმათ 1212 წლის შემდეგ. ისტორია მოწმობს, რომ მეცამეტე საუკუნეში იმათ ათონის მთაზე თავისი მონასტერი ჰქონდათ, ამის შემდეგ კი აღარა. ამისთვის, რომ ამ საუკუნეში ლათინის ბერებმა საქართველოში დაიწყო მოქმედება. ეს მოხდა 1215 წელს, როდესაც საქართველოს ჯალალედინმა შემოუტია და მონღოლები შემოესივნენ. სხვა-და-სხვა მიზეზებით ჰაპ ინოკენტი მესამე და გონორი მესამე ლაზი-გიორგისთან და რუსუდნთან მიწვეწმწვნა გამართეს. რადგან წინა საუკუნეებში გაძლიერებულ საქართველოს სამეფოს ახლა დასუსტება დაეტყო მტერთა თავს დასხმითა, რომისათვის ლათინის ბერებმა ეს დრო უფრო მარჯვედ იცნეს თავის განზრახვის აღსასრულებლად. მათ უკონად საქართველოს გაჭირებულ მდგომარეობით ვისარგებებოთ. დაუწყო ჰაპებმა თავიანთ წერილებში მეფე რუსუდნსა და საქართველოს თავადებს ლაქუცობა. საქართველოს შემწეობა უჭირებოდა ქრისტიანობის მტრის და

სამარცხებლად და არა სარწმუნოების გამოცემა: რუსუდან დედოფალი 1239 წელს შავა გრიგოლ მეცხრეს მოშველებასა სთხოვს თათრების წინააღმდეგ და შავა სამაგიეროდ უზღავანის შვიდს ბეჭს ¹⁾, რომელთაც უნდა ეჭადგნათ საქართველოში ჭკაუფრანგებისათ ქართველები. წერილში შავა ბოდიშს ითხოვს დედოფალთან, ჯარით შემწეობას ვერ გაძლევო, მაგრამ აქებს იმასაც და მის ქვეშევრდომ ხალხსაც, რომ მტკიცედ სდგანან ქრისტიანობაზე და ბოლოს სთხოვს ზდილობიანად ისიც და მისი ხალხიც დაემორჩილოს წმ. პეტრეს ტახტსა, რომელსაც უჭირავს ხელში სასუფეველის კლიტენი... მაგრამ არც ქართველებმა უღალატეს მამა-შავის სარწმუნოებას, არც შავებმა აიღეს ხელი საქართველოს ეკლესიის შეერთების განზრახვაზე რომის ეკლესიასთან.

1289 წელს შავა ნიკოლოზ მეოთხემ გამოგზავნა ვიდევ მჭადგებლები კავკასიაში. რადგან ამ დროს საქართველო ძლიერ სამწუხარო მდგომარეობაში იყო, მეფეებმა ისინი ხალხის სანუგეშებლად თავაზით მიიღეს, მაგრამ გაფრანგების განზრახვა კი შორს დაიჭირეს. ქართველებმა არ დაუშალეს გაეხსნათ ამ მისიონერებს თბილისში საეპისკოპოსო კათედრა: პირველი ეპისკოპოსო იყო იოანე ეფლორენტი-ნელი. ამ ეპისკოპოსს გამოუგზავნა შავა იოანე მეოც-დაორემ ეპისტოლე, რომელშიაც არიგებდა, როგორ უნდა მოქცეულიყო, რომ ქართველები გადაეხრათ. ამჯერ დროს შავამ მოსწონა ეპისტოლე საქართველოს მეფეს და ზოგიერთს თავადებს და უჩრევდა ფრანგობის მიღებას. მაგრამ ქვეყნდათ რამე მანე შედეგი საქართველოს ეკლესიისათვის ამ ეპისტოლეებს, თუ არა, ჯერ-ჯერობით ბეჭითად არა ვიცით-რა. ეტყობა კი, რომ ამ

¹⁾ ეს ის რიცხვია, რაც ათონის მთაზე იყო...

დროებში აქ ბევრი უნდა ყოფილიყვნენ რომის საწმუნოები-
სანი: ასე რომ არ ყოფილიყო, ეპარქიის დაარსებაც (1329 წ.)
თბილისში საჭირო არ იქნებოდა: ეტყობა ლათინების მისიონ-
ერები ტყუილად არ იყვნენ აქ იმათ ჰქონდათ წარმატება ქა-
დაგებაში, სარგებლობდნენ საქართველოს შეწუხებულ მდგომა-
რეობით და შეცადინებდნენ დაეწმუნებინათ ქართველები, რომ
პაპს არის ქრისტიანობრივის ეკლესიის პირველი ეპისკოპოსი
და ვისაც უნდა რომ ცხონდეს, უნდა სწამდეს ეს დოღმატო.

4468—1505 წლებს შუა მეფე ვახტანგტინე მესამე რომ
გამეფდა ქართლში, მისიონერებმა მიაწერინეს პაპს აღექსანდრე
მეექვსესთან წერილი და ათხოვინეს ლოცვა-გურთხევა და შემ-
წეობა. ამ გვარის მღვწეულობით გადაწყვიდათ თავიანთ სარ-
წმუნოებაზე თითო-ორჯად პირნი ქართველთაგან, მაგრამ ერთი
და სასულიერო წოდება სრულიად არ მიუკარა მათ. ქართველთ
სულიერნი მამანი ისე ეწინააღმდეგებოდნენ, რომ ვერას მხრით
ვერ მოდრიკეს მათი სიმტკიცე. რადგან მამა-პაპის საწმუნო-
ების შენახვით ისინი იცავდნენ სამშობლოს პოლიტიკურს თა-
ვისუფლებასაც, ამისათვის ხალხი თანაუგრძნობდა მათს შეცა-
დინეობას. იქამოდე მტკიცედ იდგნენ მამა-პაპის საწმუნოე-
ბაზე სულიერნი მამანი, რომ არამც თუ სამშობლოში ვერა
დააკლეს-რა ლათინებმა, არამედ ვერ დაითანხმეს ფლორენტი-
ნის სობოროზედაც. საზერძნეთისა და რუსეთის ეკლესიების
წარმომადგენლებმა მოაწერეს ხელი სობოროს განჩინებაზე,
რომ თანახმა ვართ პაპს ვიცნოთ საქრისტიანო ეკლესიის მო-
თავეთაო, მაგრამ საქართველოს წარმომადგენელი მიტროპო-
ლიტი გრიგოლ ჯი არ გახდა თანახმა, არ მოაწერა ხელი სო-
ბოროს განჩინებაზე, გამოიპარა და ასე ჩაშალა მათი განზრახ-
ვა. ეს ამბავი მოხდა 1439 წელს.

ამავე ხანებში მოქმედებდნენ საქართველოში ღიუტურის სწავლის მიმდევარნი. ესენი იყვნენ: დოქტორნი იაკობი—ანდრია, გელარსი, ანტონი, სუვეიტერი და მარტენ კრუზე შრომესორი ტიუბინგენისა. ამათ მიაქციეს თავიანთ სჯულსზე სამცხე-საათაბაგოს მთავარი ყვარყვარე, შვილი მზე-ჭაბუკ დიდისა; მაგრამ ლიტონების მეცადინეობა ამით დასრულდა. თვითონ ათაბეგმაც უარ-ჭყო ახალი სარწმუნოება და მიიღო მანქმადიანობა.

მაგრამ რომის მისიონერებმა მანინც თავისი ან დაიშა-ლეს. რადგან საქართველოს ცხოვრება დროსა და დროს განმავლობაში უფრო და უფრო ირვეოდა და ხალხი იქსასქებოდა, ამისათვის ისინიც დროს შეწობით მოქმედებდნენ, რომ ამღვრეულს წყალში თევზი დაეჭინათ. 1625 წლიდან რომის მისიონერები თეოქტინის ორდენისა საქართველოში სცხოვრებდნენ, და რადგან სწავლაში ძალიან განუითარებულნი იყვნენ და იცოდნენ ექიმობა, ხალხმა დაიწყო მათთან მისვლა-მოსვლა და პატივის-ცემა. ამათ ხალხი ისე შეიჩვიეს, რომ ადვილად შეეძლოთ მისი მიქცევა ლათინთ სარწმუნოებაზე. 1631 წ. ამ მისიონერების მოთავემ აბოთავოლისმა ახარა პაპა უჩხან მერუეს, რომ ბევრი ხალხი შევიდინე და დავიანლოვეო. მართლაც მათ მოაქციეს მრავალნი ქართველნი ღ სომეხნი. ამის შემდეგ მოვიდნენ ვაზუცინის ორდენის ბერები და ამათაც ბევრი ქართველები გადაიბირეს თბილისში, გორში, ქუთაისში, მაგრამ ყველასზე უფრო მომეტებულად იღვაწეს იმათ ახალ-ცინის მარ-ტში, სადაც ამ დროს ოსმალები მთელობელობდნენ. თავდაპირველად მეოვეები კარგის თვალთ უყურებდნენ რომის ეკლესიის მქადაგებლებს, რადგან მათის შემწობით ჩვენს ხალხში უფრო კარგად რიგდებოდა სკოლების საქმე და სწავლა-მეცნიერე-

ბა ვრცელდებოდა. ანტონ ქათალიკოზმა ისინი მიიჩნია საქართველოს განმანათლებლად და მათის მანქანებით იმანაც ერთ დროს უღალატა ქართველთ ეკლესიას და ლათინთ სჯული მიიღო. საღსმა ეს შეიტყო. მეფის თეიმურაზის ბძანებით მოხდა სულიერთა მამათა კრება. ქათალიკოზი ამხილეს ფრანგოზის მიღებაში; მეჩქე, 1755 წელს გააგდეს საქართველოდგან რუსეთში. მაგრამ აქ იმან დაამტკიცა თავისი მართლ-მადიდებლობა და მიიღო ვლადიმირის ეპარქიის მთავარ ეპისკოპოსობა; ანტონის შემდეგ, თეიმურაზ მეფემ, სასულიერო წოდების ჩაგონებით, გარკვეა საქართველოდგან რომის ეკლესიის მისიონერები და მათ მიერ თბილისში აშენებული ეკლესია ქართველებმა დაიპყრეს. მაგრამ 1763 წელს ანა ბატონიშვილის, მეფე ირაკლის დის თხოვნით, ისინი დაბრუნდნ ისევ თბილისში.

ამ დროებში ქართველთაგან ბევრნი იყვნენ გაფრანგებულნი. მათ შორის იყო საბა სულხან რბელაიანიცა. საბამ მიიღო ეს საწმუნოება რომში ჰანა კლიმენტი მეთერთმეტეს ჩაგონებით, და აგრეთვე თუმანაშვილებმა, რომელნიც ჩამომავლობით წმინდა ქართველის სისხლისანი არიან. რუსების შემოსვლის შემდეგ ეკელა გაფრანგებულებს «არმიანო-ქათალიკები» დაერქვათ, მაგრამ ნამდვილად კი თითქმის ეკლესია ქართველნი არიან. 1763 წლიდგან 1859 წლამდე ამათ სასულიერო პირთა შორის შესანიშნავნი არიან პატრი თელიძე და პავლე შაჭუღლოვი. პირველი მოკვდა 1835 წ. მეორე 1859 წელს. ამ უკანასკნელს ჭქონდა ბიბლიოთეკა და ახალ-ციხეში გამაწოთელი სკოლა ემაწვილებისათვის. ამას ქართველს ენაზე გადმოუთარგმნია უცხო ენებიდგან მრავალი სასარგებლო ქადაგება, და აგრეთვე იტალიურის ენიდგან სა-

ეკლესიის ისტორია მეტვე საუკუნემდე და სიკვდილს არ დაუტყდა დასრულება.

ასე ვრცლად ვილანარაჟე ამ ოთხს მტკრზე იმ განზრახვით რომ თვით ფაქტებში გამოხატულიყო გაჭირვებული მდგომარეობა სამშობლო ქვეყნის საწმინდოებისა და ეკლესიის დაუმოკიდებლობის დაცვის მოვალეობა, რომელიც იკისრა სასულიერო წოდებამ. სამ საუკუნის განმავლობაში მან იბრძოლა ყველა მტრებთან მოუღალავად და დაიცვა საწმინდოება. მართალია, ლათინთ მისიონერებმა, ლატრანებმა და მაჭმადიანებმა ბევრი ქართველი გადაიბირეს; მაგრამ აქვე უნდა ვსთქვათ, რომ ეს ქართველება ჭეიქრობდენ საწმინდოების გამოცვლით პოლიტიკურის თავისუფლებისა და ქვეყნის დაცვას მტრთაგან. ამ აზრის დამტკიცებას ახლა მე არ შეეუდგები და მიუერთიებ მხოლოდ ორს სასულიერო პირზე ანტონ ქათალიკოსზე და სანა სულხან ორბელიანზე. ყველასთვის ცხადია, თუ რა მიზეზით დაუხლოვდენ ისინი ლათინებს, მიიღეს თითქო მათი საწმინდოება, მაგრამ რაკი უსარგებლობა სტრეს, ისევ უარ-ჭეუკას. რა ნახეს ქართველთ მტრიცე განზრახვა რომ არ გამეცვლიდენ საწმინდოებას და დღეს იქნებოდა, თუ ხვალ, საქართველო რუსეთს შეუერთდებოდა, შემოეფარნენ ისევ სამშობლო საწმინდოების კალთას და შემდეგი საქმე ღმერთს მიანდეს. ვინ სტყუოდა: ანტონ ქათალიკოსო, სანა ორბელიანი და სხვა გაფრანგებული ქართველები, თუ ისინი, რომელთაც მართლ-მადიდებლობაზე ხელი არ აიღეს, ეს ახლა ყველამ იცის.

ცხადია, რომ იმათ მიერ საწმინდოების გამოცვლას სხვა განზრახვა ჭქონდა ამოფარებული. იმათი სულის-გვეთება ეძიებდა ღონეს, რომ მომავალი ქართველთა უფიცილო კეთილი

და ბედნიერი ამისათვის მათს ქტევას არა აქვს ლაქი. აქა სხანს მხოლოდ მათი გამჭრიახობა და წინად-მხედველობა.

ასეთნი იყვნენ სულიერნი მამანი მეცხრამეტე საუკუნემდე, ამ ძველს დროში, როდესაც საქართველოს ყოველს კუთხეში ქრისტიანის სისხლი რღვებოდა. «მამ რას იქმოდენ თუ არ იომებდენ?» მიზასუხებს თავის გასამართლებლად რომელიმე აწინდელ სულიერთა მამათაგანი. «გაჭირება მიჩვენე, გაქტევას გიჩვენებო», ნათქვამია. «ყველა ერთ ჭირში იყვნენ და ყველას უნდა დაეცვა სამშობლო ქვეყანა, თუ უნდოდა თავისი სიცოცხლეო.» ეს ყველაფერი ვსთქვათ მართალია; მაგრამ მართალია ისიც, რომ ძველებურნი მამანი ქვეყნის სასარგებლოდ უფრო ზრუნავდენ, ვიდრე თავიანთ ჰიზადის სარგებლობისათვის. სულიერთ მამათაგან იყო მოფენილი საქართველოს მთა-ბარი დედათა და მამთა მონასტრებითა, რომელთა რიცხვი ალექსანდრეობდა ორასსა, როგორც მე გამოვიანგარიშე ვახუშტის გეოგრაფიულ აღწერილობიდან. ეს ამოდენა მონასტრები იმ განზრახვით იყვნენ აშენებულნი, რომ ბერებსა და მონაზნებს ქართველთ ახალ-გაზდა ყმაწვილებისათვის ქართულს ენაზე ესწავლებინათ წერა-კითხვა, ქართულად ისტორია, საღმთო წერილი, გაეხსნათ გონება, მიეცათ მათთვის ისეთი განათლება, რომ გაეგებინებინათ მათი ვინაობა, შეეყვარებინათ მათი ეროვნება, სამშობლო, თავისუფლება და სარწმუნოება.

ერთის სიტყვით, სულიერნი მამანი ჭფიჭობდენ მომავალზე და არა აწმყოზე; ჭფიჭობდენ სამშობლოს ბედნიერებაზე და არა თავის-თავზე. არა, თავის-თავზედაც ჭფიჭობდენ, მაგრამ უფრო იმის მოწადინენი იყვნენ, რომ მათი სახელი სამშობლო ერთი კეთილად ხსენებულყო. რა ჰიზადი სარგებლობა ჭჭონდა მაგალითად თბილელ-ბოდბელ მიტროპოლიტს დღე-

მენტი მესამეს—არბელისს? ის ბეჯითად მეცადინეობდა მეფე ვასტანგ მეექვსესთან ერთად გაემართა თბილისში ქართული სტამბა. აქ აბეჭდვინებდა ქართულს ენაზე საეკლესიო წიგნებს და აგრეთვე სხვა-და-სხვა თხზულებებს; მართავდა სასწავლებლებს სოფლის ეკლესიებთან; ავრთვებდა წიგნებს, წათა გაკმდიდრებინა სიონის ეკლესიის ბიბლიოთეკა.

ეს კიდევ ცოტა ვსთქვი: იმის დროს ოსმალებმა დაიჭირეს თბილისის ქალაქი და მოიწადინეს სიონის სობოროს მეჩეთად გადაკეთება. მაგრამ იგი წინააღმდეგა მათს განზრახვას. მას მიემხრო გივი ამილახორიძე და ამ უგანსაგნელის ძლიერის ქომავლობით გადაარჩინა მამა-პაპის სალოცავი შეურაცხყოფისაგან. აგრეთვე რა სარგებლობა ჰქონდა მიტროპოლიტს იოსებ თბილელს — თარხნიშვილს, რომ შანჭბაზისაგან თავის საკუთარის ხარჯით გამოისუიდეოდა ქართველ ტყვეებს? რა განზრახვა ჰქონდა ამ შესანიშნავ მღვდელ-მთავარს, რომ გამწარებული ებრძოდა მტერს და მისვე წყუელის სულით მოკვდა ბაზალეთის ომში? ამას თავისი თავი რომ ჰყვარებოდა სამშობლო ქვეყნის კეთილ-დღეობაზე მოძუტებულად, არ აიღებდა ხმაღს ხელში, არ შეებრძოდა მტერს და როგორც სულიერი მამა იქნებოდა თავის სამწყურსში: იმას იქნება აჩაგინ შექსებოდა, ვითარცა უვნებელ სასულიერო პირს; მაგრამ აჩა: მისი გული ვერ ითმენდა სამშობლოს უბედურებას და ხმლის მოქნივით ჭფიჭრობდა დაეცვა სამშობლო ერი და სარწმუნოება¹⁾.

რა სარგებლობა ჰქონდათ აგრეთვე ანტონ ქათალიკოზს პირველს და ეპისკოპოსს გაიოსს, რომ თუმცა რუსეთში სცხოვრობდენ, ქართველთ განათლებისათვის მეცადინეობდენ?

¹⁾ იხ. Описание Тип. П. Иоселиани გვ. 180 და 181.

განა ამისათვის ქართველები ჩინებს მისცემდენ, თუ ჯამაგირს მოუმატებდენ? ან იქნება რუსეთის მთავრობისაგან სამშობლო ქვეყნის განათლებაზე შრომისათვის რაიმე ჯილდოს მოელოდდენ? არა, მათი შრომა უანგარო იყო. იმათ სახეში ჭქანდათ მსაფლად სამშობლოს ბედი, მისი კეთილ-დღეობა, მისი დამოუკიდებლობის დაცვა, ქართულის ენის და ქართველობის გაძლიერება განათლების საშუალებით. რასაკვირველია, რჯასნი უმანხიჯოთ არ იქნება. იყვნენ ქართველთ სასულიერო პირთ შორისაც იმისთანანი, რომელთაც პირადი საჩუკებლობა და კეთილ-დღეობა უფრო სწამდათ, ვიდრე საქვეყნოდ საქმე, ვიდრე ერის დიდება და მისი დამოუკიდებლობა; მაგრამ კაცთა საზოგადოება სიმართლეს ყოველთვის მომეტებულს რიცხვში ჭხედავს. აი ამისათვის ჩვენც, რადგან კეთილის მსურველნი უფრო მომეტებულნი იყვნენ, ვიდრე მავნენი, ვამტკიცებთ, რომ ძველებურს სასულიერო წოდებას თავი შეწირული ჭქანდა ქართველ ხალხის საწმენოებისა და ვინაობის დასაცველად. ის აძლიერებდა ქართულს ენას გაკვასიის ხალხებში, ის აძლიერდა ერს განათლებას, ის იცავდა მის დამოუკიდებლობას, ის აძლიერებდა ეკლესიურს მწიგნობრობას და, როცა საჭიროება მოითხოვდა, ებრძოდა მტერს ძლიერის სიტყვითა და თავგანწირულებით.

თუნდ რომ ყველა ეს ასეც ყოფილიყო, მერე რა გნებავთ ამითი სთქვათო? მკითხავთ. არაფერი იმის გარდა, რომ გვსურდა მსაფლად გვეთქვა,—ძველს დროში არც მეთუე, არც თავადი, არც დიდებული, არც ერის-თავი, არც აზნაური, ერთნის სიტყვით არაგინ არ თავილობდა სასულიერო თანამდებობის მიღებას, თუ ვი ხედავდენ, რომ ამ თანამდებობის საშუალებით შემწეობას მისცემდენ ერის დამოუკიდებლობის

დაცვასა და საწმენოების გაძლიერებას; რომ ქართველ ხალხს მის დაკარგვით თავის ეროვნებაც არ დაჰკარგოდა, და არ აღიარებულყო სპარსულ ტომთა შორის; გვსურდა, რამოდენადაც შეგვეძლო, გვეამბნა მკითხველთათვის, რომ უწინდელს სასულიერო წოდებას თავისი ჰირადი საჩუქებლობა ისე მკიცხად არ უღიწდა, როგორც ერის ღიდება და მისი კეთილდღეობა; გვეწადა უკანასკნელად გველაღადა ჰველე მოციქულის შემდეგი სიტყვებიცა: «ამიერიდგან, ძმანო, მტკიცედ სდგეით და შეიკრძაღეთ მოძღვრება ესე, რომელი გისწავიეს წიგნითა ხყენითა.»

II

ქართველი ქალი.

ძნელთა ქართველ ქალზე ლაშაჩავი, — ძნელთა კაცმა სთქვას — რა მნიშვნელობა ჰქონდა მას ქართველ ხალხში და რა მონაწილეობა მიუღია სამოქალაქო და ისტორიულს ცხოვრებაში? ვამბობთ, ძნელთა ამ საგანზე ლაშაჩავი ამისათვის, რომ ჯერ-ჯერობით არ არის მოგროვებული არავითარი მასალა მის შესახებ და არც საქართველოს ისტორიული მემატიანენი არიან ჯერ კრიტიკულად განხილულნი, როგორც ამას მოითხოვს მეცნიერება. ამ მიზეზისა გამო ვინც კი დაიწყებს ქართველ ქალებზე ლაშაჩავს, უსათუოდ უნდა გადააქოთოს მონასტრების წიგნთა საცავნი, მოსძებნოს, ამოჰკრიფოს რაიმე ნაგლეჯნი ისტორიულის მატანიისა, შეაგროვოს ერთად, მერმე გადააწიოს, განიხილოს კრიტიკულად, რიგზე დააწიოს და

შეადგინოს სისტემატიკური მსჯელობა და აზრი ქართველის ქალის ისტორიულ მოქმედებაზე და ჭკუის გამჭრინახობაზე. უმეტესად, რომ ამ გვარს შრომის დიდი და ხანგრძლივი ბეჯითად მეცადინეობა უნდა და კერძო შესძლებს ერთი კაცი ამ საზნის საბოლოოდ გარდაწვევას.

მაგრამ აქამომდე ვერ ანც ერთს ჩვენს მწერალთაგანს არა აქვს ეს საქმე დაწუბილი. მართალია, ამ ორის-სამის წლის განმავლობაში ბ. ავაგი წერეთელმა ბევრი სწერა «დროებაში» და «შრომაშიც» ძველებურისა და ახლანდელის ქალების ავ-გარგობაზე, მაგრამ მის წერილებში მსჯელობა ისტორიულს ჭაჭტებზე არ არის დამყარებული. ეს არის მიზეზი რომ დღემდის არ არის ჩვენს მწერლობაში აღსანიღი რა დანიშნულება ჭჭონდა ქართველ ქალს ოჯახში, სამოქალაქო და პოლიტიკურ ასპარეზზე და აგრეთვე რა იყო იდეალური ქართველის ქალის ცხოვრებისა. რასაკვირველია, ჩვენ არ ვამტყუნებთ პოეტს, რატომ ქალების ისტორია არ დაგვიწერა. ამ გვარს შრომის ისტორიკოსიც ვერ შეჭსძლებს, თუ მასალა არ ექნება, და პოეტს ხომ აბა რაღა მოეთხოვება.

ჩვენ ხელადა გვაქვს მხოლოდ «ქართლის ცხოვრება და წმინდათა მამათა ცხოვრება», რომელშიაც მხოლოდ აქა-იქ, თითო სტრიქონით და თითო სიტყვით, გაკვირვებით წამოხსნისათ მწერალთ რაიმე აზრი დედა-კაცებზე და ამ სტრიქონებს და სიტყვებს დიდის უურაღდებოთ წაკითხვა უნდა და კრიტიკულად განხილვა. ამათ გარდა სხვა ისტორიულნი მატარნი არა გვაქვს და რაც ამში არის ნათქვამი დედა-კაცებზე, იმას გარდა სხვა ცნობები მწერალმა თვითონ უნდა ეძიოს სხვადა-სხვა თხზულებებში ქართულსა, რუსულსა და კიდევ სხვა უცხო ენებზე დაწერილებში.

ჩვენს შრომასუე უნდა ვსთქვათ, რომ ეს არ არის უნაკლებულა ჭაკტიკურის მხრით. მაგრამ რა ვქნათ, ჩვენ მეტი არ შეგვეძლო, და რაც დააგლდა, ის სხვამ გამოიგულიოს.

მაგრამ არ იქნება აქვე არა ვსთქვათ, რომ ქალების ცხოვრების ისტორიის შესწავლისათვის, სხვათა შორის, რასაკვირგელია, დიდი მნიშვნელობა აქვთ ხალხის ზღაპრებსა და ანდასებსაც. ამათში არის გამოხატული ხალხის შეხედულება დედა-კაცის ჭკუასუე, გამჭრინასობასუე, მოკვალეობასუე და მოქმედებასუე ერის საზოგადო ცხოვრებაში. უკანასკნელს დროს მეცნიერებამ, მართლაც, ისეთი ყურადღება მიაქცია ხალხების ზღაპრებს, რომ ისტორიის გარეშე დროის კაცობრიობის ცხოვრებას დაასლოებითა ხსნის მათის შინაარსით; იმათში ეძებს ჯ ზოულობს მეცნიერება ჭეშმარიტებას, ბნელად გამონასკვეულს სხვა-და-სხვა ალეგორიით იმ დროს, როცა კაცობრიობამ ჯერ წერა არ იცოდა.

ქართულ დედა-კაცების ძველის-ძველ ცხოვრებისა ჯ ძალღონის გამოკვლევაში ეს ზღაპრები, რასაკვირგელია, მცირედ არ შეეწევინ მწერალს, მაგრამ სამწუხაროდ დღემდის ისინი არ არიან შეკრებილნი და დაბეჭდილნი. ჩვენ კიციით მხოლოდ, როგორც ზღაპრად გაგვიგონია, რომ მათში დედა-კაცი ჭკუიანად, გამჭრინასად და ძლიერად იხატება და ყოველს გასაჭირში ჭშველის მამა-კაცს ჯ იხსნის უბედურებისაგან. ასეთნი არიან მავალითად ბებრები და გასათხოვრად მოსწრობილნი ქალები. მაგრამ გვაქვს ერთი დაბეჭდილი ზღაპარი, რომელიც ქართველ ქალსუე ბერძნებს შეუდგენიათ და რომელსაც ჩვენთვის უფრო დიდი მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე თვით ქართველებისგან შედგენილ ზღაპრებს. უეჭველია, რომ ბერძნებისგან შედგენილს ზღაპრებში ჩვენებურს ქალსუე უფრო დასაჯერებელი შეხედუ-

ლობა იქნება გამოთქმული. მიუდგომლად იმათ ექნებათ ნათქვამი ქართველ ქალზე; რაც იყო იგი და რა მნიშვნელობაც ჰქონდა მას ცხოვრებაში. ჩვენა გვაქვს სახეში ზღაპარი ¹⁾ «ოქროს მატყლავანის ვერძისა», რომელშიაც არის სხვათა შორის ზღაპარი ქართველს ქალზე—მედიასზე.

მედია იყო სამეგრელოს მთავრის ოტის ასული. ის იყო სიყვმიდგანვე განსწავლული, იცოდა ჭიზიკურ მოკლენათა ხსენა და იყო ძლიერი ჯადოქარი. ზღაპარი ამბობს, რომ მედიასავით მტოდნე და მეცნიერი დედა-მიწის პიჩზე აღამიანი არ მოიპოვებოდა, იცოდა წინაღვე კაცის ყოველი თავ-განსაკალიო. ვრძნებაში ისე დახელავნებული იყო თურმე, რომ ნათელს ბნელად გადააქცედა და ბნელს ნათლად; უეტრად ასტებდა ქარს, ელვა-ტექას, ქუხილს და მიწის-ძვრას; ერთს წამს მომდინარე წყალს უკან გააბრუნებდა; ზაფხულში უტვებ სეებს ფოთლებს დააყრვეინებდა და შელოცვითა და ჯადოქრობით ზამთარში სეებს ფურცლით, ყვავილებით და ნყოფით შეამკობდა; ყმაწვილებს მოსუტებულ კაცებად გადააქცევადა და მოსუტებულთ ჭაბუკად გადაასადისებდა. რადგან ასეთი მეცნიერი და შემძლე იყო, ძველს დროში მას დმერთად რაცხდენ.

ეს ქალი სცხოვრებდა იმ დროს როცა არღონავოსნებთ მოვიდნენ სამეგრელოში «ოქროს მატყლავანის ვერძის» ტყავის მოსაპოვებლად. ეს ოქროს ტყავი ეკიდა ტყეში ერთ ხეზე და ტყე იყო (სამეგრელოში) შეწირული დმერთის მარსისათვის. მას სდარაჯობდა ორი ხარი, რომელთაც რკინის რქანი ჰქონდათ და პირიდგან ტაცხლი ამოუდუღდათ, და ერთი ვემა-

¹⁾ ამ ზღაპრიდგან ჩვენ ამოვწერთ მხოლოდ იმას, რაც შეეება თვით მედიას და საქართველოს.

პი. ისე იყო ეს ადგილი მოჯადოქრებული, რომ ვინც «ოქროს ტყავს» მიუახლოვდებოდა, კერძოდ განიხილებოდა ცოცხალი. ბევრნი გმირნი მოსულიყვნენ უწინაც მის წასაღებად, მაგრამ მოდარაჯეთაგან სინჯობას გამოჰსაღებოდნენ. ბოლოს მოვიდა იაზონ მის წასაღებად და უთუოდ ისიც მოკლული იქნებოდა, თუ მედიას არ ეშველნა მისთვის.

აწდონაკონსები რომ მოვიდნენ სამეგრელოში, ოტიამ, მედიას მამამ, თავის სახლში მიიღო და კარგად უმასპინძლა. პირველ დღეს, სადილის ჭამის დროს, იაზონმა, ჭკრუელსმა და ოტიამ დიდი ბასი გამართეს. ამ დროს მედიაც მშვენივრად შეძეულ და შემოსილი ძვირ-ფასის ტანისამოსითა და თვალ-მარგალიტითა მამას გვერდით უჯდა, მაგრამ არაკითარი მონაწილეობა არ მიუღია მათს ბასში. მეორე დღეს კი კვლავ მოითმინა და სთხოვა მამას, ნება მიეტეა გასჯობებოდა ცოდნითა და სწავლით ბერძნებს, «ვითარცა წესი არს ძალა-შობილთა და ბრძენთა ქალ-ყრმათა»¹⁾; «ოდეს იხილა იაზონ გონიერად და ფრთხილად სელოვნად ზრდილობიანი და სიბრძნითა აღსავსე საუბარი მისი, გაუკვირდა ფრთხილად და შეუკვარდა მედიას» და ამასაც იაზონი.

ერთს დღეს მედიამ გამოუცხადა იაზონს, რომ თუ პიტრობას მომცემ ცოლად შეერთვისას და სიკვდილამდე აღარ გამოეყრები, მამინ გასწავლი რა მოხერხებით შევიძლიან დამარცხო დარჯენი ოქროს ტყავისა და იშოგო განძიო. იაზონ თანახმა გახდა და მისცა სიტყვის სიმტკიცის თავდებად ჭკრუელსა.

მედიას დარბევით იაზონმა მართლაც გაიმარჯვა, და-

¹⁾ იხ. ისტორ. თეიმურაზ ბაგონ. გვ. 91.

ხოცა დაჩაჯნი და ჩამოსსნა «ოქროს მატული», რომელიც ხეხედ ეკიდა. ეს ამბავი ოტიას ძლიერ ეწეინა და მოიწადინა ბერძნების დასოცა, მაგრამ ერთ ღამეს იმათ წაიყვანეს მედიაც და გაიქცნენ საბერძნეთში. ეს ამბავი ქართველ სალხსაც ძლიერ ეწეინა. მოჭსდა ამაზე ამბოხი და ოტია გადააყენეს მთავრობისაგან უძვირფასესის განძის დაკარგვისათვის. სასიკვრელის გამგებელად გახდა ახლა ოტიას ძმის-წული ჰერსეი, რომელმაც რამდენიმე სნის შემდეგ უღალატა საქართველოს ერთობას და იქმნა დაუმორჩილებელი მთავარი სამეგრელოსი.

ამ დროს მედია უგვე საბერძნეთში იყო და იაზონისაგან ორი შვილიცა ჰყავდა. ვიდრე ასალ-სასდა იყო, ქმარს უყვარდა, მაგრამ როცა მოხუცდა, შეიძულა იაზონმა იგი, სხვა ასალ-გასდა ქალი მეფისა ცოლად შეირთო და მედიას შვილებიც წაართვა. მასშინ მედია აღიძრა საშინელისა შურითა, მოჭგლა იაზონის ცოლიც და თვის მიერ ნაშობი ორი შვილიც, რომ უშვილოდ ამოეწევიტა იაზონ. მასუგან მივიდა ქმარზე საჩივრელად ჰერკულესთან, რადგან თავლები იყო, მაგრამ იგი ჭკუა შეშლილი დაჭსკდა და განკურნა ჭკუა-შეშლილობისაგან. ჰერკულესმა დიდი მადლი გარდაუსადა და ძლიერ ეწეინა, რა შეიტყო ღალატი იაზონის მიერ. რადგან აღარ გაეწეობოდა-რა, უჩნია მედიას სელი აელო იაზონზე და სხვა ქმარი შეერთო. მედიამ დაიჯერა გმირის სიტყვა, შეირთო სხვა ქმარი, რომლისაგანაც ეყოლა შვილი და დააჩქვა სასულად მიდ.

მედია აღარ დადგა საბერძნეთში და მოვიდა საქართველოში თავის ძმის სახსავად. აქ შეიტყო, რომ მისი ძმა ოტია ჩამოკვდა ძმის-წულს ტანტიდამ, თვითონ გამხსნარყო სამეგრელოს მთავრად და საქართველოსაც გაჭყროდა. ამ ამ-

ბავშვს თავს-ზარს დასცა მას. სიტყვასზე გააჩნებულმა მედიანმა დიდი ხნის ფიჭვის შემდეგ უჩნია მცხეთის მამასახლისს და ქართველ ხალხს დაუფრთხილები დაეჭირათ ისევე სამეგრელოც შემოერთებინათ საქართველოსთან. ხალხმა გაუგონა. შეიყარა ვარკები. ამოიჩინეს მხედართმთავრად მედიას შვილი მიდ; გაილაშქრეს, დაეცნენ სამეგრელოს, დაამარცხეს ჰერსეი, დაიზურეს ქვეყანა და შემოერთეს ისევე საქართველოსაკვე. «ამას ზედა მცხეთისა და სხვანი მამასახლისნი და ივერიისა ერისა საზოგადოება იფრად მადლობელ ექმნენ მედიას კეთილისა რჩევისა მიცემისათვის და გარჯისათვის გულგონად ძისა მისისა და ზატოვ-სცეს და კვალად რტია, მამა მედიასი, ჭევეს მამასახლისად გოლხიდასა, რომელიცა იყო მასინ ღრმად მოხუცებული»¹⁾.

მთელი ეს მოთხრობა მართლდია, ზღაპარია, მაგრამ, არ შეიძლება, მასში რაიმე ჭეშმარიტება არ იყოს. სპენსერი, ტაილორი, ლებოკი და მრავალნი სხვანი თავიანთ სამეცნიერო გამოკვლევათა შინა. დიდს მნიშვნელობას აძლევენ ზღაპრებს, როცა იგვლეკენ კაცობრიობის საწყობურებას. აგრეთვე არ არის სწავლულთაგან უფურადღებოდ დატოვებული თვით ზღაპარი «აქროს მატყლოვანის ვერძისა.» ისტორიკოსები ცდილობენ ახსნან რა არის ამ ზღაპარში. ვაკვასიის ხალხთა ძველის ისტორიის მტოდნე უსლარი ამბობს, რომ ამ ზღაპარში მედიას სასულიერო ბერძნებმა გამოხატეს ის არის და შესდგულება, რომელიც გოლხიდას ქალებზე შეედგინათ. ამას მოჭყავს ალექსანდრე მაკედონელის ერთის მხედართაგანის, პტოლომეის შემდეგი სიტყვები: «გოლხიდაში კაცები დედ-კაცებს ემოჩნილენ-

ბიან და დედა-კაცები არიან მამაცნი, უფლები-მოყვარენი, ძლიერნი და მებრძოლნი»¹).

ერთის სიტუციით ძველს დროში საქართველოზე დედა-კაცებს დიდი გავლენა ჰქონიათ. ამას ამტკიცებს, რასაკვირველია, მედიას ზღაპარიცა. უსლარი ამბობს, რომ არღონავონების ზღაპრით ბერძნებმა გამოსასხეს: 1) კავკასიის ანუ საქართველოს ქალის მდგომარეობა, გამჭრისლობა, ცოდნა და გავლენა სალხის ცხოვრებაზე, 2) კავკასიის ერის სიმდიდრე, კეთილ-დღეობა და განათლება და 3) თავიანთი (ბერძნების) მეტადინეობა—ჭქონოდან საქართველოსთან ვაჭრობითი კავშირი.

თუცა ამ ზღაპარს ნამდვილი მატრიანური მნიშვნელობა არა აქვს, მაგრამ ჩვენ აქედან შევუდექით ქართველ ქალზე ლაპარაკს ამისათვის, რომ გვსურს შემოვკრიბოთ ყოველ-გვარი ცნობები ქართველ დედა-კაცზე და რადგან ამ გვარს ცნობას გვაძლევს სხვათა შორის მედიას ზღაპარიცა, ამისათვის ჩვენ მოვიხსენიეთ იგი მხოლოდ მკითხველთათვის საცოდნელად ამ განსწავლეთვე არ დავიზარებთ ორიოდ სიტუციის თქმას კავკასიის ამაზონებზედ ანუ ამოკრძლებზედაც.

ისტორიკოსების ძველებურ გადმონაცემის გამოკვლევიდან ვიცით, რომ ერთ დროს ჩვენს კავკასიაში უცხოვრიათ ამაზონებს. ვინ იყვნენ ეს ამაზონები? ამ კითხვასზე სწავლულნი დბეკითებით ვასურს არ იძლევიან. მაგრამ ყველანი ერთხმად ამბობენ რომ ეს დედა-კაცები სცხოვრობდნენ კახეთში, დაღესტანში, იმერეთში, სამეგრელოში ახლანდელ ბათუმის მაზრაში, ჩერქეზეთში და ყოველს შავ ზღვის ნაპირა ქვეყნებში კავკასიის მხარეს. ან რას ამბობს ამათზე ერთი ჩვენებური

¹) იხ. Усларъ «Древаѣйшія сказанія о Кавказѣ» გვ. 400.

მწერალი: «მკელის-მკელს დროში ერთხელ შემოესიგნენ კავკასიას უცხო ტომნი კასლოხიძეები, ამათან ბრძოლაში მამაკაცი უველანი გასწუდენ. მამინ დედა-კაცებმა ვერ მოითმინეს ეს უბედურება, ერთი პირი ქქნეს, შეფიცეს ერთმანერთს, შეერთდენ, განუდგნენ თავიანთ ქვეყანაში ჩამდგარ მტერს და განუწვევტლად! ებრძოდენ იმას აქა-იქ კავკასიის ხევებში და ღელეებში. აქედან წამოსდგა ლაზისტანის და სამეგრელოს სახელი «გოლხიდა», რომელიც ნიშნავს «ქალთა მსედრობას»¹⁾. თვით უსლარიც ამბობს, რომ სახელი «გოლხიდა» და ხალხი „გოლხები“ ამ კასლოხიძეებისაგან დაწნა სამეგრელოში²⁾.

ამ ორივე თქმულებას (მედიასე და ამაზონებზე) თუნდა ზღაპარი დაარქვით, მაგრამ მგონია კი რომ ამ ზღაპრულ გადმონაცემებში გამართქმულია ნამდვილი აზრი ბერძნებისა ქართულ ქალის ცოდნაზე, ჭკუის გამჭრიახობაზე. მაგრამ გასაკვირველია, რა მიზეზით შეადგინეს ბერძნებმა ასეთი აზრი ქართველს ქალზე?

ისტორიით ვიცით, რომ მედიასავით და ამაზონებავით თამამად ქტევა, უცხო სტუმართან ჯდომა სადილზე და მასთან მუსაიფი წინააღმდეგი იყო საბერძნეთის ერის წინის და ჩვეულებისა. საბერძნეთში დედა-კაცებს არ აჩვენებდენ უცხო კაცს, მას ჭხედავდენ მხოლოდ ნათესავები და მეგობრები ქმრისა. მას შეეძლო ქმართან დამჯდარიყო და სადილი ეჭამა მხოლოდ მამინ, როცა ქმარს თავისთან სტუმარი არა ჭყავდა. სასახლეში ჭქონდა ქმრისაგან მოშორებით ცალკე ოთახი მიჩენილი და

2) იხ. ისტორია მესხი გვარამაძისა.

1) იხ. Усларь стр. 330—426.

კარებსე ბრახიანი ქოფაქი ძალღი ჭყავდა დაბმული, რომ გაფ-
თხილებულიყო და უცხო კაცი არ შეეშვა ოთახში. აქ ეხვივნენ
მას მოახლეები და მონები. ამ მარტოობაში. მისი საქმე იყო
სახლის მოკლა, ქსოვა, ჭრა-კერვა, ჯარა, საჩხეული და თი-
თის-ტარი.

ბერძნების ახრით ყოველი ამ გვარი საქმე კაცის ღირ-
სების დამამცირებელი იყო და ამის გამო დედა-კაცსა ჭქონდა.
მინდობილი. დედა-კაცს არ შეეძლო აგრეთვე მიეღო ჩაიმი
მონაწილეობა სახელმწიფო საქმეებში და ამისათვის მას სწავ-
ლა-განათლების მიღების ნებასაც არ აძლევდენ. რომელი მათ-
განიც კი გაბედავდა სწავლა-მეცნიერების შესებას, მასაც ძლიერ
ჭკიცხავდენ და ზრახავდენ. იმათ ეძახდენ ზნე-გარყვნილ დედა-
კაცებს—გეტურებს, რომელნიც რომსკიუების რიცხვში იყვნენ
ჩათვლილნი. მაგრამ ბერძნებს მაინც უყვარდათ მათთან დროს
გაქვარება და არა ოჯახში, ცოლებთან, რომელთ ოთახში
შესვლას მხოლოდ უსაქმობის დროს ჭკადრულობდენ. ერთის
სიტყვით ბერძნები ისეთის ცუდის თვალით უყურებდენ სასო-
გადოდ დედა-კაცის ღირსებას, რომ დემოსთენი ასე ეუბნებო-
და ათინელებს: „საყვარლები ჩვენა გვევას კმაყოფილებისათვის
ცოლები კი—სახლის მოკლისა და შვილების ყოლისათვისაო.“
თვით უდიდესნი ფილოსოფოსნი სოკრატე, პლატონ და არის-
ტოტელიც კი ცუდს ზრახავდებდენ დედა-კაცზე. ისინი ამ-
ბობდენ—დედა-კაცი სამეფოელი არსებია ჯ კაცი ისე იშვიათად
არავის უნდა ელაპარაკებოდეს, როგორც თავის ცოლსაო.
სპარტაში და დორიაში თუმცა სასოგადო ცხოვრებაში უფრო
დიდი პატივი ეძლეოდა დედა-კაცს, ვიდრე ათინაში; მაგრამ
ერთგანაც და მეორედგანაც დედა-კაცი არ იღებდა არავითარ-

მონაწილეობას სამოქალაქო და პოლიტიკურ საქმეების განწყობილებაში ¹⁾.

თუ ასეა, მაშ რა მიზეზით შეადგინეს ბერძნებმა წინააღმდეგი აზრი ქართველ ქალზე? ნუ თუ მართლაც იმას მნიშვნელობა ჰქონდა ქართველთ ცხოვრებაში? რადგან საბერძნეთში დედა-კაცი ცუდს მდგომარეობაში იყო და საზიზღარი შეხედულება ჰქონდათ მის ღირსებაზე და მნიშვნელობაზე სამოქალაქო ცხოვრებაში, უძველესია, რომ ქართველ ქალზე ბერძნები არ იტყოდნენ, რომ ის ძლიერ განსწავლული იყო და საკვირვლად იცოდა ბერძნების ხელობა, თუ მართლაც, მთლად თუ არა, ნახევრად მანც ასე არა ყოფილიყოს; არ გამოიყვანდენ მას უცხო სტუმრებთან სადილად, არ დასჯამდენ მამის გვერდით, არ განაზიზღდენ მათთან და არც უღმარაში ამოქმედებდენ; არ იტყოდნენ, რომ იაზონს უმედიოთ არ შეეძლო «ოქროს მატყლის» შოვნა. იტყობა, მართლაც ასეთი ყოფილა და ასეთი თავისუფლება ჰქონია ქართველ ქალს, რომ მისი საქციელი საარაკოდ გაუსდია უცხო ხალხს.

ასეთი შესედულება ბერძნებისა ქართველს ქალზე არც რომ სრულიად ტყუილი უნდა იყოს ისტორიულადაც. თითქმის ყოველს საბერძნეთის სამოქალაქო ისტორიის სახელმძღვანელო წიგნში სწერია, რომ გეტურების აშკარად გამოსულაზე საზოგადო ცხოვრებაში გაკლენა იქონია აღმოსავლეთ-მაო. ვიტყვით სხვათრევ: მცირეაზიაში მცხოვრებ ბერძნების ქალებმა აღმოსავლეთის ქალების საქციელის მიხედვით დაიწყეს თამამად ქცევა და სწავლა-მეცნიერების მიღება. მაგრამ რო-

¹⁾ იხ. Положение женщинъ, въ древнѣйшемъ Римѣ Крассина 1877 г.

მელს მხარეს ეძახიან ამ შემთხვევაში მწერალნი აღმოსავლეთს, თუ არა კავკასიას? მე არა ვგონებ, რომ ამ სიტყვით მთელს აზიას იგულისხმებდენ. ასე რომ იყოს, მაშინ ისინი თავიანთ თავსვე გაამტყუნებდენ. ჩვენ ვიცით, რომ როცა ლაშარაგობენ საზოგადოდ დედა-კაცის მდგომარეობაზე, ერთ-სმად ამბობენ, რომ დედა-კაცი ისე არსად იყო დაჩაგრული, როგორც აღმოსავლეთშიო¹⁾. თუ ასეა, მაშ აღმოსავლეთმა როგორ-ღა იქონია გავლენა საბერძნეთის ქალების გათამამებაზე და გარყვნაზე? ეჭვი არ უნდა გეჭონდეს, რომ აქ საზოგადოდ უგელა აღმოსავლეთში მცხოვრებ დედა-კაცებსე არ არის ლაშარაკი. ჩემის აზრით საბერძნეთის ქალების—გეტყრების საზოგადოებაში გამოსვლაზე გავლენა იქონიეს მცირე-აზიაში და კავკასიაში მცხოვრებ უცხო ტომის ქალებმა. თავის ისტორიაში ილოვანისკი ამბობს: მცირე-აზიის კოლონიებში მცხოვრებ ბერძნის ქალებს გაერყვნათ ზნე აღმოსავლეთის ქალების მიხედვითაო. მაგრამ ნუ თუ მართლა შესაძლო იყო ეს ასე მომხდარიყო? ნუ თუ მართლა კავკასიის ქალებმა თავიანთ მაგალითით გაათამამეს ბერძნების ქალები და გამოიყვანეს აშკარად საზოგადო ცხოვრებაში? ჩემის აზრით აქ არა არის—რა გასაკვირველი. აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთის ნაპირებსე შავის ზღვისა ბერძნებს ჭქონდათ მრავალი კოლონიები. ესენი იყვნენ: ოლვია, ხერსონესი, ჰანტიკაპია, ტანაისი, ფანაგორია, დიოსკურია (სახუმი), ფაზისი (ფოთი), კიმერიონი (ჭუთაისი), შოტაპანი (ყვირილა), პეტრი (ანაკოფია), ტრაპიზონი და სხვ. ამ ქალაქების მეტროპოლია იყო მილეტიო, ამბობენ ისტორიკოსები, და ზღვის პირზე მას ჭქონდა ოთხმეტრი კოლონიის

¹⁾ Историческія судьбы женщ. Шашкова стр. 68—86,

დაფუძნებულია. ჩემის აზრით აი ამ კოლონიებში მცხოვრებ ბერძნების ქალებმა კავკასიის ხალხებში ვაჭრობის დროს მის-კლა-მოსვლით გადიდეს აქაურ დედა-კაცების ზნე, ჩვეულება და ქცევა, ესე იგი მათ მოეწონათ კავკასიის ქალების თავის-უფლება, ხალხში თამამად გამოსვლა, კაცებთან მოურიდებლო-ბა, მათთან მუსაიფი, მათი გამჭირიანობა, ცოდნა და მონაწი-ლეობის მიღება საზოგადო ცხოვრების საქმეებში. ისტორიის პირდაპირ ამბობს, რომ სასულევანი ასპანია მცირე-ასიე-ლი დედა-კაცი იყო მიღეთის ქალაქიდანაო. ჰეროდოტეს ასე მო-ეწონა ეს კეკელუცი, განათლებული და თამამი ქალი, რომ ცოლად შეირთოო. ეს ამბავი მოჭნდა 449 და 429 წელს შუა ქრისტ. დახადებამდე. დაად, ამ გვარის მოსაზრების გა-მო ვიგითხავ კიდევ: საიდან გადიდეს ამ გეტურებმა ასეთი სითამამე, თუ არა კავკასიის კოლონიებში აქაურ ქალებისაგან, რომელთაც დიდი თავისუფლება, და სითამამე ჭქონიან ხალ-ხში და რომელნიც აშკარად გამოდიოდნენ სახალხო დღესასწა-ულებში, მონაწილეობას იღებდნენ საზოგადო ღწინში და სი-სარულში, ეჩუოდნენ სალაშქრო და სამოქალაქო საქმეებში? და თუ გეტურებმა სითამამე კავკასიის ქალებისაგან გადაიღეს, თუ აქაურს ქალებს დაუწევს მიბაძვა ცხოვრებაში, მას ეტვი არ უნდა იყოს, რომ აქაურს ქალებს დიდი უფლება და სითამამე ჭქონიან ხალხში. განა ამ აზრს არ ამტკიცებენ მედიას ზღა-პანი და ამაზონების ისტორიის?

ნუ თუ ქართველი უფრო განათლებული იყვნენ, ვიდ-რე ბერძნებიო, იტყვიან? თუ არა, მას რით აიხსნება ის ფაქ-ტო, რომ ქართველი დედაკაცი უფრო გამოსული ყოფილა ცხოვრებაში, უფრო კეთილი ცხოვრება და გავლენა ჭქონია სა-ზოგადოებაზე? რასაკვირველია, ეს იმიტომ არ აიხსნება, რომ

ვითომც ქართველები უფრო განათლებულნი იყვნენ ბერძნებს. ქართველი სალსი როგორ შეედრება განათლებით და ცოდნით ძველს ბერძნებს. მაგრამ საქმე ეს არის, რომ რამოდენადაც რომელიმე სალსი განათლებულია, იმოდენად უფრო თავისუფალი ცხოვრება, სითამამე, და გავლენა ჭქონია დედ-კაცს მამა-კაცზე ¹⁾). ეს ამიტომ, რომ ველურს მდგომარეობაში დედა-კაცი თავს იცავდა თავის ძალ-ღონით, ვერძოდა კაცს და არ აძლევდა ნებას მონად გაესადა იგი. საქმე ძალ-ღონეზე იყო დამოკიდებული. ვინც დაამარცხებდა, ის იყო ბატონი. ქალი ჰირობას უღებდა მის ცოლობის მეძიებულს კაცს: მოდიოთ ჯერ შევიბნეთ და ვიბრძოლოთ, თუ შენ დამამარცხე, მე შენი მონა და ცოლი ვიქნებიო; მაგრამ თუ მე დავამარცხე, მაშინ ძენებება მოგვლავ, არა და მონად გაგიხდით. ასეთი ბრძოლა დაუწყევიათ კაცსა და დედა-კაცს თავის განხილვანზე. ყოფილა დრო, რომ დედა-კაცს უჯობნია მამა-კაცისათვის. ჩვენ უბევრ ვსთქვით, რომ კავკასიაში დედა-კაცებს ჭქონიათ სამეფოა. იმათ ერქვათ ამზონები, რადგან იაჩადის ადვილად სძარბებდასათვის მარჯვენა ძუძუს იბრძალებდნ. აი რას ამბობს კავკასიის ამზონებზე დიოდორს სიცილიელი: «დედოფალი ამზონებისა იდგა მდინარე თერმოდონის შესართავთან. დღითი-დღე განითქმობდა მისი სახელი მამაცობისა. როგორც კი დაიბურთებდა ერთს რომელსამე სალსს, მაშინვე სხვა სალსის დასამორჩილებლად ამხედრდებოდა. ის იწოდებოდა ბრძოლის დიქრთის ასულად, მან დამამარცხა მამა-კაცები და ძალა დაატანა მატყელი ეხებათ და ერთათ. მან გამოხსნა კანონები და დედა-კაცები სამხედრო სამსახურში მიიწვია, კაცები კი შინ დას-

1) იხ. Ист. судьбы женщины, гл. 68.

ტოვს რჯასის მოსაკლელად. სკვიტების ამზონებზე გადმონატეპი ამბობს, რომ ეკვიპტის მეფის სეზოსტრასის დროს მრავალნი მათგანნი გადასახლდენ კახადოკიაშია. ამათ ამოსწევიტეს თურქე მომეტეპული ნაწილი მამა-გატებისა, რომელნიც თან გაიყოლიეს, ამოიჩნიეს მსედართ-წინამძღომლად დედა-გატები და გამოაცხადეს, რომ აღარა შემთსეკვაში არ დაემოჩნილებიან მამა-გატებს. ვინც სიკვდილს გადაჩნიენ, ყურ-მოტყნილ მონად გაიხადეს. ქმრად აღარ ირთავდენ მამა-გატებს, მაგრამ დროსა და დროს განმავლობაში ჰქონდათ მათთან დრო გამოშეკებითი ვაჟიანი. თუ ქალი გაუჩნდებოდათ, თვითონვე წრდიდენ, თუ ვაჟი, — მამა-გატებს აძლეუდენ. ისინი ასე ძლიერნი და მეომარნი ყოფილან, რომ დაუშერათ მრავალი ქვეყნები, აუშენებიათ ქალაქები, მიუღიათ მონაწილეობა ტროიანელთ ბრძოლაში და უბრძოლნიათ თვით უდიდეს გმირთან ჰერკულესთან, როცა ეს მოგზაურობდა; მაგრამ ამ უკანასკნელს ისინი დაუმარცხებია და გაუუქმებია მათი სამეფო¹⁾.

როდის იყო ეს ამბავი, ბეჯითად არავინ იცის; მაგრამ ზოგიერთი ისტორიკოსები მოსწრებთან ჩვენს მხარეში იმისთანა დედა-გატებს, რომელნიც ძლიერად მებრძოლნი ყოფილან. ამის ამტკიცებენ სხვათა შორის ქსენოფონტი და ჰეროდოტი. უკანასკნელი სწერს: საკრომატების (კავკასიის მხრის ხაზისა) ქალები ისეთივე მსედარნი არიან, როგორც მამა-გატები; გატებთან ერთად ნადირობენ და ქმარს არ ირთვენ, ვიდრე თითოეს მტერს სამშობლო ქვეყნისას არ მოჰკლავენ²⁾. ეს ასე ყოფილა 500 წლის წინად ქრისტეს დაბადებისა. მაგრამ ამის

1) იხ. იგივე თხზ. შაშოვისა გვ. 24—25.

2) იხ. იქვე გვ. 42.

შემდეგაც ქალები ასე იქცეოდნენ. მაგალითად 60 წლის წინად ქრ. დაბ. რომის მსხვილმთავარი ჰომპეი რომ ეომებოდა კასეთში ქართველებს, მაშინ ამ უგანასკნელთ ლაშქარში ჯ ბრძოლაში დედა-კაცებიც კრივნიენ.

აი ამ დროებში დედა-კაცს ჭქონდა საქართველოში მინიჭებული სრული თავისუფლება, დადიოდა უშირბადოდ, შედიოდა ტაძრებში სალოცავად კაცებთან ერთად, გამოდიოდა ხალხში დღესასწაულს დღეს სასაიწროდ და საღსინოდ; უცხო კაცებს შეეძლოთ მათს ოთახში შესვლა, მამასახლისები მიიღებდნენ ხოლმე უცხო სტუმრებს მათის თანა-დასწრებით; წარჩინებულთა ცოლნი მოგზაურობდნენ უშიშრად; მათნი ასულნი მუსაიფობდნენ სტუმრებთან, როგორც მაგალითად მედია ელასპრაკებოდა იანონსა და ჭკრკულესს.

ყოველ ამ მოსაზრების ძალით ჩვენს ვიფიქრობთ, რომ ბერძნებმა შეადგინეს ანრი გოლსიდის ქალის მედიას ჭკუასზე, გამჭრიახობასზე, ძლიერებაზე, სწავლა-განათლებასზე და ხალხის პოლიტიკურ საქმეებში მონაწილეობის მიღებაზე იმისთვის, რომ კავკასიის დედა-კაცს ჭქონდა ისეთივე ხმა საერთო საქმეებში, როგორც მამა-კაცს. უცხო ჭკვიენებში ყოველგან, სადა კი სახელმწიფო და მოქალაქობრივი ცხოვრება შეგრულა კანონით და დამყარებულა სახელმწიფო წესდება, ქალის უფლებზე, თამამობაზე, ამყობაზე, გაკლენა და ღირსება შემცირებულა და დამდაბლებულა კაცებისაგან¹⁾; საქართველოში კი რაკი ერთსულ ქალს მიუღია საზოგადო ცხოვრებაში მონაწილეობა ჯ მნიშვნელობა, რაკი ერთსულ მას ჭქონია ხმა სამოქალაქო ჯ პოლი-

¹⁾ იხ. Ист. судьбы женщ. соч. Шашкова стр. 56, 68, 69, 86, 99, 100 და სხვ.

ტიკურს საქმეებში, მერმე მამა-კაცებს აღარ წაურთმევიათ იმის-
თვის ეს უფლება, ზე კაცებსა ზე დედა-კაცებს ორივეს ერთად გაუ-
წევიათ ჭაზანი სამშობლო ქვეყნის დაცვასა ზე აღუვაკებაში, რის
გამოც ცოლ-ქმარს დარქმევია ქართულს ენაზე «მეუღლე.»

ეს თუ მართლა ასე არ იყო, მაშ რათა ჰქონდა ჩვენს
ისტორიაში ქალს ისეთი დიდი მნიშვნელობა? «ქართლის ცხოვ-
რება» ამბობს, რომ ქართველ ხალხის ცხოვრების სამიწვე-
ლი ჩასდგა კავკასიაში მამათ-მთავარმა ქართლოსმა. ეს იყო
პირველი მწყემსი ქართველ ხალხისა; ეს იცავდა საქართველოს
გარეშე მტერთაგან; მაგრამ მოკვდა თუ არა იგი, მაშინვე მის-
მა ცოლმა მოჰკვიდა ხელი ქვეყნის გამგეობასა და მმართველ-
ბასა — ამან, როგორც მთავარმა, ქმრის სიკვდილს შემდეგ
განუწეა ქართველ ხალხის ცხოვრებას სამოქალაქო წყობილე-
ბა. მის განკარგულებას არ ეწინააღმდეგებიათ არც იმისი ხუ-
თი შვილი, არც ერთი. მას ენდობიან ყველანი, როგორც დე-
დას, როგორც ქართველთ ოჯახობის ბურჯსა და სამოქალა-
ქო ცხოვრების სვეტს. ის არის სიცოცხლის ჩამდგმელი ქარ-
თველის ხალხისათვის და ფარგალი და ჩარჩი ოჯახურის ცხოვ-
რებისა. იმის სიტყვას ფასსა სდებს ხალხი, ისმენს და ემორ-
ჩილება მის განკარგულებას. ის უყოფს თავის შვილებს მამის
სამკვიდრებელს. შვილნი ემორჩილებიან დედას და ყველანი თავ-
თავიანთ მიწა-წყალს უპატრონდებიან. დედას უჭირავს ხელში
ხალხის სამოქალაქო ცხოვრების მმართველობა, შვილებს აზა-
რით ჯარის საქმე და ქვეყნის დაცვა მტრისაგან ფარ-სმდითა.
ძმები ემორჩილებიან უფროსს მმას მცხეთოსს, და ყველანი ერ-
თად დედას. დედა იყო ამშენებელი ქალაქებისა და ციხეებისა.
«აღაშენა დედა-ციხე და მანვე აღაშენა ბოსტან ქალაქი, რომ-
ელსა აწ ჰქვიათ რუსთავი»; «განყენა დედამან შვილნი შემდგო-

მ:დ ქართლოსის სიკვდილისა და მცხეთას იყო გამგებელ მათ
 ოთხთავე ძმათა ზედა», ამბობს ქართლის ცხოვრება¹⁾).

შეიძლება გვეთქვინა, რომ ის მიწა-წყალი, საცა აღა-
 შენეს «დედა-ცისე და ბოსტან-ქალაქი», დედის სამიფლობელო
 იყო და ამისათვის ნება ჰქონდა თავის წილში ისე ემოქმედნა,
 როგორც თვითონ ენებებოდა. მაგრამ მატთანე ამბობს, რომ
 „დედა-ცისე“ კახოსის სვედრი იყო. გარდა ამისა ციხის აშე-
 ნებას თვალ-ყურს ადევნებდენ შვილები, და არა დედა. თუ დე-
 დედას ეკუთვნის, შვილს რა ხელი აქვს, თუ შვილს—დედა რად
 ეკუთვას საქმეში? თუ დედა-ცისე და რუსთავი კახოსის სვედრია
 და ვისაც ეკუთვნის, იგივე თვალ-ყურს ადევნებს მათს აშენე-
 ბას, მას რად-და არის ნათქვამი რომ ქართლოსის ცოლმა
 აღაშენა? იქნება იმიტომ, რომ რადგან დედა-აზრი (ინიცია-
 ტივა) ქალაქებისა და ციხეების აშენებისა დედას ეკუთვნის, ამი-
 სათვის არის ნათქვამი, რომ ქართლოსის ცოლმა აღაშენა?
 ეს რომ კიდევაც ასე არ იყოს, მაინც უნდა მივიღოთ, რომ
 ამ ზღაპრულ ისტორიულ გადმონაცემში ქართლოსის ცოლი
 არის მიმსგავსებული იმ ღმერთებისა, რომელნიც ბერძნებისა,
 რომაელებისა, კელტებისა და გერმანელების წარმოდგენით ქალა-
 ქებს აშენებენ და ართვენ კაცობრიობის სიცოცხლის ძაფს,
 ესე იგი გამონსაკვეთ ურის სამოქალაქო ცხოვრებასა. იგი არის
 „ქალი მკთველი“—ქართველი (ქალი შემოკლებულად ითქმის
 „ქა“); იგი არის მზგავსი ღათინების მიწა-წყლის ღმერთისა.
 როგორც დედათა ღმერთა ქეა, როგორც ბერძნების ღმერთე-
 ბი; ნიმიფა და ჰარკა—ასე ეს დედა-კაცი, ქართლოსის ცოლი,
 ართავს ქართველთ ცხოვრების ძაფს, ესე იგი გამონსაკვეთ

¹⁾ იხ. გვერ. 19 და 20.

ქართველთა სამოქალაქო ცხოვრების განონებს. დიად! იგი არის ღმერთა ქართველ ხალხის მოქალაქობრივ ცხოვრებისა.

ამ გადმონაცემში რომ ასეთი აზრია გამოხატული ქართლისის ცოლის შესახებ, ამასში ეჭვი არ უნდა იყოს; და თუ ამ აზრს ვინმე საეჭვოდ მიიღებს, იმაზე მანტ უნებლიეთ უნდა დათანხმდეს, რომ «ქართ. ცხოვრების, გადმონაცემში» არის გამოხატული ჰატივის-ცემა დედა-კაცისადმი და აღიარებულია მისი მოქმედება ისტორიულს ასპარეზზე.

ამ გვარის გადმონაცემის აჩვენებაც კი საკმ.აა იმის სათქმელად, რომ ჩვენში დედა-კაცი არ იყო დასაზრული მამაკაცთაგან და მას შეეძლო ეზრუნა და სმა ამოეღო საზოგადო კეთილ-დღეობის შესახებ. დღესაც ამბობს გლეხ-კაცი: «ოჯასი მამინ იღუპება, როცა ქმარს ცოლი უგებდაო.» აქედან ცხადია, რომ ოჯასურის ცხოვრების დამადგენელად იმას დედა-კაცი მიაჩნდა უწინდელ დროში. არც გასაკვირველია: თავ-და-პირველად, როცა კაცთა საზოგადოებრივის ცხოვრების წესდება ინსექტობდა, მამინ ამბობენ ისტორიკოსნი, მოქალაქობრივი წესდება დედა-კაცს შემოჭმონდაო, და ერის ცხოვრების გამგებელადაც დედა-კაცი იყო და არა მამაკაციო; ოჯასის ჰატრონი იყო დედა, და არა მამაკაცი, რის გამო დედის სახელი შეიღებს გვარად ერქმეოდათო. ამას ამბობს თავის თხზულებაში «Историческія судьбы женщины» რუსის მწერალი შაშკოვი. იგივე მოგვითხრობს აგრეთვე, რომ ძველს დროში თვით მკვინიც დედის მზრუნველობის ქვეშ იყვნენო: დაუეითსავად შეიღს არავითარის განკარგულების მოხდენა არ შეეძლოა, რადგან კაცთა საზოგადო ცხოვრება დედათა უფლებაზედ იყო დამყარებულიო; და თუ სხვაგან ასე იყო, რატომ საქართველოშიაც ასე არ უნდა ყოფილიყო? მით უფრო წარმოსადგენია ეს

ჩვენში, რომ კაკასიაში იყო ერთ დროს სამეფო ამაზონებისა.
ქსენოფონტის აზრითაც იმ თემებს, რომელნიც სწავლულთა-
გან ქართველთ მოდგმის ხალხებად იცნობებინ, იმ უამად დე-
და-გატი პატივში ჰქუდათ ¹⁾.

მლ. დიმ. ჯანაშვილი.

(შემდეგი იქნება).

¹⁾ იხ. თხზულება Анабасисъ.

ხუთი, ჯერედ არ დაბეჭდილი ლექსი ნ. ბარათაშვილისა¹⁾

ძია ბ...რს²⁾.

ძიავ, ყაბახი, სამშობლო შენი,
წაგართო ავის ენისა ტესღმან; ³⁾
სატრეონი მისნი შემოგარენი
გარდახვეწილსა დავისშო ეტღმან!

მაგრამ გაჩნს კიდევც გულში მის აჩე;
გიყვარს ყაბახის კარგიც და ავი,—
თუმც უცხო, უცხო თემად იაჩე
მრავალი კარგი ნახე ამბავი.

1) ეს ძვირფასი ლექსები ნ. ბარათაშვილისა მოგვივიდა ჩვენ ბ. იონა მეუნარგიასაგან, რომელსაც სამეგრელოს დედოფლის უგანათლებ. კნ. ეკატერინეს ქალაქებში უპოვნია. ხუთივე ლექსი ნ. ბარათაშვილის ხელით არის თურმე დაწერილი და მათს სინამდვილეს დედოფალიც ამტკიცებს. თითონ ლექსის კიდლოზედ ეტყობა, რომ სწორედ ნ. ბარათაშვილის კალამს უნდა ეკუთვნოდენ, თუმცა ორს გარდა «ლამე ყაბახ-ზედ» და «ნა... ფორტოპიანოზედ მომღერალი» დასრულება აკლია.

რედ.

2) თ. გრიგოლ ორბელიანს.

3) Намекъ не ссылка. ავის ენის გესლი უნდა იყოს — доносъ.
ი. მეუნარგია.

მაგრამ რას ხედავ აწ კრული ჩრდილას?
 აქა ის ღამე, ოდეს სატრფონი
 აღამაყებდენ შენს ყაბახს ამოს,
 შენის სიყრმისა თან-წრდილნი ჭსწოლნი.

.
 1)

ნ. ბარათაშვილი.

ღამე ყაბახზედ.

მიუვარს ყაბახის არე-მარე, თვალად საამო,
 მისის ღამე, მიბუნდვილი, გრილი და ამო;
 მაგრამ უმეტეს მიუვარს ღამე, რას მთვარე შუქით
 მოჭყენს ყაბახსა, და კოჯორი დაჭქრის ნიაკით,
 და მომდინარე სან ზვირთთ ტემით, სან ნელად მტკვარნი
 მოლსრავს შორით, ვით მიჯუნური, ყაბათ მოჩივარნი: —

ამ გვარნი იყო ის ღამეცა, ოდესცა გარე
 თუქრით მოცულმან ჩვეულებრივ ყაბახს ვიარე.
 აქა გუნდ-გუნდად დარაზმულნი აქა-იქ ქაღნი
 შირად შირადად სეირნობდენ, კეკლუც მოსილნი,
 და მათ გარემო შეჭფრფინვიდენ ყრმაწვილნი კაცნი

1) ეს წერტილები დედანში არ არის. მე დავსვი, იმისთვის რომ
 როგორც აზრით ეტეობა, ისე რვეულიდანაც სჩანს, რომ ლექსი არ
 არის გათავებული. მეუნარგია.

ზოგნი დაბძინდნი, ზოგნი ტრფილ და ზოგნი ანცნი;
თვითონ ცის მთვარეც მოწიწებით ღრუბელთ ეფარა;
რომ ქვეყნის მთვარეთ შეეტრფოდენ და მას გი აწა.

„ქსთქვი რამ, ეტყვიან ყაფლანს ზოგნი ერთი ქალები,
თუნდ «თავსა უფლად»; ახლა უჩანსკვას ნუ გი მოჭყვები.“
ყაფლანც სუღდგმული აშიკობით დაიდიდინებს
გულის-საკლავად და თანდათან ეელს მოდიერებს.
ვის არ სძენია ლექსი ესე რომ მუის სეველები
აწა აშლოდეს ჩვენსა ქალსა—ტრფობის ჭირები!

უეტრად მათში დავინახე თუთრკაბიანი
და—მეუვესეულად მან მიმიღო ჩემნი ცნობანი.
არ ვიცი ამ დროს, რად აღვიგზენ უფროს ცეტსლისა?
სად არს სილაღე, სად არს ძალი გრილის გულისა!
უნახე სადღაცა ქალთ კრებაში როდისღაც ერთი
მას აქეთ თვალი ვერღა მოჭკვარ, და ახლა ერთი
სდგას აქა კრძალვით, ვით ქურციკი ვეფხვთა შორისა,
ყელი ელეულობს, აღმგზნებული გულთა ჭირისა!

თვალი შემასწრა მან ამ დროს მე და შემომტინა;
ამან გამამხნო და გულს ძგერით წარვდეგი წინა
და ასე ვუთხარ: „ნეტარ მე რომ მეღვრისა კვალად
სანატრი ჩემთვის ნახვა თქვენნი აწ მხიარულად...“
«გმადლობთ, მითხრა მან, რომ თქვენ მაინც გასსოვართ კიდევ:
ახლა მოდაა ვინც ვის იცნობს, ივიწყებს ისევ.—»
«დაწმუნებული ბრძანდებოდეთ, რომ ვერც მოდები
კერ მამიშლიან თქვენსა ხსოვნას და ვერც დროები.—»

ამ სიტუვასე კარდი ღაწვზედ მუის აეფურცლას,
 ამ დროს ნიაკმანტ თეთრი კაბა მიმოუქროლას
 და ბუდეშუერი მის ფეფები ღამასად მოჩნდა,
 რომელთ სიამით ცნობა ჩემი წაიღეს თვისდა ;
 ამ დროს მთავარემც შუქი თვისი მისტენა ბროლსა,
 რომელმან შეება სიღამაზით ჭიუნა ჩემს გულსა;
 მაგრამ სხვა მუნით მიიკობდა სატრფოსა ქალსა,
 რომელი მუისვე მიეთარა, ნათელი—თვალსა!—

ნ. ბარათაშვილი.

ნა..., ფორტოკიანოზელ მომღერალი.

კმა საკრავისა
 ნელ ნარნარისა
 სულს განახარებს
 და მშვენიერის
 ენა ამიშლის
 გულისა ჭირებს!

კჭერეტი ღამაზსა,
 სევდით ნაზსა,
 და შევეტრფოდი;
 ყოველთ გრძნობათა,
 ყოველთ გონებათა,
 მას მივაპყრობდი.

დაწვნი ნატრემლნი,
 ტრფიალთ დამწველნი
 უფროს შვენოდენ,
 თმანი ნაშალნი
 მკერდზედ დაურილნი
 ემუქმებოდენ.

უუუუნა თვალნი
 გულთა მომკვლელნი
 მოცინარობენ,
 ჰაწაწა ტუნნი
 ვარდებრ ნაფურცლნი
 ლსენას მოჭებურკენ!

ნ. ბარათაშვილი.

P. S. ეს სპში ლექსი არის დაწერილი ბარათაშვილის
 ხელით მის ლექსთა კრებაში, ერთს პატარა რკეულში, ფერად
 ქაღალდზე. რკეული არის გადაწერილი 1841 წ. ი. მეუნ.

* * *

როს ბედნიერ ვარ შენტან ყოფნათა,
 დიდილით გეკხარ მანისის დღესა
 მე შენს თვალეში ვჭსჭვრეტ სამოთხესა
 და მათი მჭვრეტი ვიწვი ცეცხლითა!
 არ დაიჯერებ, თუ ვით სატრფოა ხარ,
 არ დაიჯერებ, არ დაიჯერებ თუ ვით სატრფოა ხარ!

*

როს უბედურ მეოფეს მე მოშორება
 გონება მტაცის მშვენიერების
 კჭსთვლი მოწყინებით უაძით მჭმუნვარების
 და სეკდა გლას გულს დამეიარება!
 არ დაიჯერებ, თუ ვით სატრფო ხარ!

*

ხან ძილსა იკითობს, ხან სევდით ოხრავს,
 ხანცა უოველს სულს ამხიარულებს,
 ხან სიკვდილს იწვევს, ხან შორით ოცნებს,
 ხან ჭყვება სოიველს, ხან ცად მიფრინავს!
 არ დაიჯერებ, თუ ვით სატრფო ხარ!

ნ. ბარათაშვილი.

ცისა იერს, ღურჯსა იერს,
 ზირველად ქმნილსა იერს
 და არ ამ ქვენიერს
 სიყრმიდგან კეტრფოდი.

*

და ახლაც, როს სისხლი
 მაქვს გაცობულ,
 ვფიცავ—არ კეტრფო
 არ ოდეს იერსა სხვას.

*

თვალეში მშვენიერს
 კეტრფი მე ცისა იერს;

მოსრული იგი ცით
გამოჭერთის სიამით.

*

ფიქრი მე სანატრი
მიმიწვევს ცისა ქედს,
რომ ეშით დამდნარი
შევერთო ლურჯსა ფერს.

*

მოკვკვდები—ვერ ვნახე
ცრემლსა მე შშობლიურს,—
მის ნაცვლად ცა ლურჯი
დამაფრქვევს ცვარს ციურს!

*

სამარეს ჩემსა, როს
გარს ნისლი მოეცვას—
იგიცა შესწიროს
ციაგმან ლურჯსა ცას!

ნ. ბარათაშვილი.

P. S. ეს ორი ლექსი ბარათაშვილის ხელით არის და-
წერილი 1/4 ფურცელ ქალაქდზე. მისგან ხელ-მოწერილი არ
არის. სინამდვილეს, ხელს გარდა, თითონ დედოფალიც ამ
ტვიტებს. ი. მეუნ.

შუკროვსკილამ.

ჟი სოფელა! რად ხარ ესრედ მდიდარ რცნებით?
შენსა მომდევსა ეჩვენები ტურფად-ცოუნებით;
შენში კეთილსა საცხოვრებლად აქუს წამი რდენ,
ჭმუნვა არს უფროთ — სიამენი მალიად ფრინვენ.

ზრ. მრბელიანი. *)

1832 წ. ნოვგოროდი.

*) ეს ლექსიც ბ. იონა მეუნარგიას დედოფლის ქალაქდებში
უბოვნია და ვერ არსად დაბეჭდილა.

სიხე უიზნილამ ბატუხილი.

(შემდეგი *).

თავა შეშვიდე.

კავალერი ჯონ-ჰანრი მანდუვილი.

— შოკიდა ინგლისელი? ჭკითხა როზასმა თავის ადიუტანტს
შემოსვლის უძალვე.

— აქ გახლავს, თქვენო დიდებულებავ.

— როცა იმასთან მიხვედი, რას აკეთებდა?

— დაძინებას აპირებდა.

— ეზოს კარები ღია ჭქონდა?

— ანა, ბატონო.

— რომ უთხარ კინცა ხარ, ხომ გაგიღეს კარები?

— იმავ წამს.

— ჭოო, მას შინებია ჩემი?

— კგონებ.

— კგონებ!... მას რა ეშმაკებისთვის გინდა თვალები, თუ
მგეტ ვერ შეამჩნიე! — ხომ არ გკითხა-რა?

— არაფერი. როდესაც თქვენი ნება გამოგუცხადე, მაშინვე
უბძანა ცხენები შეეკამათათ.

*) «ივერია» № 3, 1882 წ.

— მოასხენე, შეძრვიდეს.

ინგლისის რეზიდენტი მანდვეილი იმ გვარ ოფიციალურ პირთა დასს ეკუთვნოდა, რომელნიც ივიწყებენ თავიანთ პოლიტიკურს მნიშვნელობას და კაცურს ღირსებას. ისინი შეიწყნარებიან მხოლოდ იმისთანა სალსში, რომლის მოთავეთაც რომასისთანა მმართველია და რადგანაც ამისთანა მართებლობა სხვაგან შეუძლებელია, ამისათვის მანდვეილისთანა რეზიდენტები მხოლოდ ბუენოს-აირესში მოინახება.

კავალერმა ჯონ-ჰანრი მანდვეილმა შესწრულა ის საქმე, რაზედაც რომასსამ იმის მოადგილეს ჰამილტონს უარი უთხრა, — ე. ი. შეჰკრეს პირობა მონობის გაყიდვის შესასება; აი აქედამ დაიწყო პატივის-ცემა მანდვეილისა რომასისადმი. რასაკვირველია, კავალერმა მანდვეილმა არ იცოდა, რომ რომასი იმისთვის დათანხმდა მონების გაყიდვის მოსზობასვედ, რომ იმით ინგლისის მეგობრობა მოეპოვებინა. ასე იყო, თუ ისე, მანდვეილი ისე უფურცებდა ამ პირობას, როგორც თავის დიდების მისეზს, გამოგლეჯილს რომასის სელიდამ.

მაგრამ რომასისთანა კაცებს რაგვის მეგობრობა არ უნდათ. იმათთვის კაცობრობა ორად იყოფა — მტრებად და მონებად.

მანდვეილი არ იყო ღირსეული წარმომადგენელი ძველ-მოსილის ინგლისისა. ის იყო უფრ-მოჭრილი მონა რომასისა, და გარეთ თუ შინ საქვეყნოდ ჰყვიროდა რომასის ღირსებებსვედ.

მანდვეილი სამოცის წლის კაცი იყო, შავად ჩაცმული და თვალებში დაღალულობა ეტყობოდა, რადგან მეგობრები ჰყოლოდა დაპატიებული და ცოტა სასძელიც მეტი მოსკლოდა.

— გთხოვთ მოხმანდეთ, ბატონო მანდვეილ, უთხრე რო-
ფასმა, მაგრამ წინ ჯი არ მიეგება.

— გასლავართ თქვენი მონა და მოსამსახურე, უზახუხა მან-
დვეილმა და წავიდა როზასისკენ სელის ჩამოსართმევად.

— შეგაწუსეთ, ბატონო, უთხრა როზასმა ტკბილის, მლიქ-
ვნელის ენით და სთხოვა დამჯდარიყო.

— რას მიბძანებთ, მე დიდად მიხარიათ ხოლმე, როდესაც
თქვენის დიდებულების ნახვა მეღირსება. მანუელიტა სომ კარ-
გად გასლავთ?

— მადლობა ღმერთს.

— მე კი შეემშინდა, სომ უქეიფოდ არა ბძანდება მეტეი...

— რათა, ბატონო მანდვეილ?

— იმათ რომ სადილობის დროს ყოველთვის თქვენს დი-
დებულებასთან არის ხოლმე.

— ეგ მართალია.

— ესლა მოკლებული ვარ იმასთან სიამოვნებას...

— დიდა ხანი არ არის, რაც თავის ოთასში გავიდა.

— ოჲ, რა ვწუხვარ, რომ ცოტა ადრე არ მოკვდი.

— ისიც ინანებს.

— იმაზე მოსიყვარულე გულის ქალი არაა თუ შეგულება.

— ყოველს ღონისძიებასა ხმარობს, რომ მოსიყვარულე
გული იქონიოს.

— და აქვს კიდეც.

— გმადლობთ იმის მაგიერად. თქვენ სომ მადლობელი ბძან-
დებით ამაღამდელის დროს გატარებისა.

— დიად, გენერალო.

— რატომ არ იქნებით, ღვინი კარგი გქონდათ და კახშამი.

— თქვენი მართლსა ბძანებთ, მაგრამ ცოტა კი სცდებით.

— როგორ თუ ვცდები?

— მე ჩემს სახლში, მარტალა, მხიარულად ვიყავ, მაგრამ მამინ უფრო მხიარულადა ვარ, როდესაც თქვენს სახლში ვიძეოფები.

— დიდად ძაველებთ მაგ სიტყვებით, ბატონო მანდეილე, უთხრა როზასმა ისეთის ცბიერის ღიმილით, რომ მანდეილ-სედ ნაკლებ გამოცდილი კაცი ვერც კი შენიშნავდა — თუ თქვენი ნებაც იქნება, განაგრძო როზასმა, — დავანებოთ თავი კომპლიმენტებს და საქმეს შევუდგეთ.

— მე მზადა ვარ და მოხარულიც ვემსახურო თქვენს დიდებულებას, მიუგო დიპლომატმა.

— როდისა გსურთ გაგზავნოთ თქვენი ქალაქები? ჭკითხა როზასმა.

— ოფიციალურ ქალაქების გაგზავნის ვადა სკალ არის, და თუ გნებავთ, შეიძლება მოვიცადოთ.

— სწორედ მეც ეგ მინდა.

— მაშ განკარგულებას მოვახდენ, რომ არ გაგზავნონ, ვიდრე თქვენც არ დამზადდებთ.

— ჩემი ქალაქები გუშინვე იყვნენ მზადა.

— ნება მომეცით ერთი რამ გკითხოთ?

— რა გკითხოთ.

— შეიძლება ვიცოდეთ, რისთვის არ უნდა გაიგზავნონ ქალაქები. იქნება სხვა ასაღს ცნობებს მოელოთ.

— თუ არ ეგა, სხვა მიზეზი არა იქნება-რა, ბატონო მანდეილე?

— ან იქნება თქვენის ვეჭილის გაგზავნა გსურთ?

— სულაც არა.

— მაშ არ მესმის რასთვის.

— ჩემი ქალაქდები მზად არის, მაგრამ თქვენი კი არა, ბატონო.

— ჩემი ქალაქდები?

— დიაღ.

— მე ავი მოგზასუნეთ, რომ ჩემი ქალაქდები მზად არის... მხოლოდ კერძო პირებთან წერილების დაწერვლა მინდა შეტქი.

— საქმე კერძო პირებთან წერილებს არ შეეხება.

— თუ განმიმარტავთ, გენერალო...

— მე ვგონებ, რომ ჯერ ნამდვილი საბუთები უნდა შექ-
კრიბოთ ჩვენის საქმეების შესახებ და მერე შეატყობინოთ თქვენს
მთავრობას, — ესე არ არის?

— სწორედ ეგრე განლაგს.

— მაგრამ თქვენ ამას ვერ აასრულებთ, იმიტომ რომ ნამ-
დვილი საბუთები არ იცით.

— მე ვსწერ ჩემს მთავრობას მხოლოდ საზოგადო ცხოვ-
რების მიმდინარეობის შესახებ, და არა იმას, რაც შინაურს
პოლიტიკას შეეხება. უგანასკნელი მე სრულიად არ ვიცი.

— ეგ მჯერა; მაგრამ ერთი ეს მითხარით, ბატონო მან-
დევილ, რის გამოსადგია თქვენი ცნობა საზოგადო ცხოვრე-
ბის მიმდინარეობის შესახებ?

— რის გამოსადგია? განიშეოჩა დიპლომატმა, რომ მო-
ეგრიფა გონება და დაუფიქრებელი პასუხი არ მიეცა, ამისთვის
რომ უხლა რომანსი აღარ ხუმრობდა. დიქტატორი ასე ღაპა-
რავობდა ხოლმე, როდესაც მძიმე საქმეებზე დაიწყო და ღა-
პარავს და უნდოდა თავის მოსაუბრის გადაწყვეტა.

— დიაღ, ბატონო, რის გამოსადგია თქვენის მართებლ-
ბისათვის ის ცნობები საზოგადო ცხოვრების მიმდინარეობის
შესახებ, რომელსაც თქვენ ატყობინებთ?

— იმის გამოსადგეია, რომ...

— ანაოერის გამოსადგეიც არ არის, ბატონო რეზიდენტო.

— არა!

— ერთ ფლურადაც არა ღირს! თქვენ ევროპელები ამ ნაიქს პოლიტიკას მოეჭიდებით ხალხე, რომდესაც გინდათ დაგვანახოთ, რომ ვითამც საჭმე გესმით, და იოტის რდენაც კი არა გაგეგებათ არა.

— თქვენს დიდებულებას სურს სოჭვას...

— მე მსურს ვსთქვა, ბატონო რეზიდენტო, რომ თქვენ იმაზე ლაპარაკობთ, რაც არ იცით. სხვაგან არ ვიცი და ჩემს სამშობლოში კი ამას ცხადდა ვხედავ.

— უცხო ქვეყნის რეზიდენტს სომ არ შეუძლიან იცოდეს შინაური პოლიტიკა, რაშიაც ის თვითონ მონაწილეობას არ იღებს.

— ამისთვისაც საჭიროა, რომ უცხო ქვეყნის რეზიდენტი დაუხსლოდეს პოლიტიკის მოთაქეს და ყური უგდოს მის ლაპარაკს, თუ არა სურს რომ თავის მოავრობას შემცდარი ანაოი შეატყობინოს.

— მე ავი უოველთვის აგრე ვიქცეოდი.

— არა, უოველთვის არა.

— ჩემდა სამწუხაროდ...

— იქნება... მითხარით ერთი, იცით ესლა რა მდგომარეობაშია საჭმე და ან რასა სწერთ თქვენს მოავრობას ჩემის მართველობის შესახებ?

— რასა ვსწერ?

— დიდა, ბატონო, ანუ უკედა ვსთქვით, თქვენს ქალაქებში მათქებთ თუ მათაგებთ? თქვენ როგორ გვინათ, ვინ ვამარჯვებს: ჩემი მოავრობა თუ ანარხია.

- მაგას რას ბძანებთ, ბატონო?
- ეგ ვასუსი არ არის.
- ვიცი.
- მაშ?
- რა, დიდებულ ბატონო?
- ვასუსი მოძეცი და.
- იმის შესახებ, თუ ესაა რა მდგომარეობაშია მართებ-
ლობა თქვენის დიდებულებისა?
- დიაღ, დიაღ.
- მე ვგონებ...
- გულწრფელად ილაპარაკე.
- მე ვგონებ, რომ გამარჯვება თქვენსკენ იქნება.
- თქვენ, რასაკვირველია, დასამტკიცებელი საბუთები გქმ-
ნებათ?
- რასაკვირველია.
- აბა რა?
- ძალა თქვენის დიდებულებისა.
- ეგ საბუთი მცირე საბუთია საქმის დასამტკიცებლად.
- მცირეა?
- დიაღ, ბატონო, ამისთვის რომ თუ მე ძალა და საშუა-
ლება მაქვს, ესევე ძალა და საშუალება ანაჩხისტებსაც არ ავ-
ლიათ— ესე არ არის?
- მაგას რას ბძანებთ, ბატონო.
- მაგალითებზე, იგი ლაკალე რა მდგომარეობაშია?
- რასაკვირველია: შემდეგ დამარცხებისა თქვისა, ალაგიდამ
ველან იძვრის.
- ჩემი გენერალი ეხლუეც ვერაფერს აკეთებს, რაკი ცხე-
ნები არა ჰყავს.

— თქვენი დიდებულება მაგას წამალს დასდებს. ცხენებს, ჩამდენიც საჭიროა, უშოვნით.

— იცით რა მდგომარეობაშია კორიენტესი?

— იმედი უნდა გვქონდეს, რომ შემდეგ ლავალეს დამარცხებისა კორიენტეს მასრა თქვენს დიდებულებას შემოუერთდება.

— და ვიდრე ეგ მოხდება, მთელი კორიენტესი ჩემს წინააღმდეგ იმოქმედებს.

— მარტალაია, მაგრამ...

— მაგრამ რა?

— მაგრამ ისა, რომ ფედერაციის მომხრეები უფრო ბევრნი არიან, ვიდრე მოწინააღმდეგენი.

— ტყუილად გიფიქრიათ.

— როგორ, ბატონო?

— ისე რომ მოწინააღმდეგენი საკმაოდ მუყანან.

— მაგრამ ძალა გი არა აქვსთ.

— აი, ავი გითხარ, რომ შენს მართებულობას შემცდარს აზრს აგონებ.

— თქვენ ეგრე ფიქრობთ?

— მე რასაც ვფიქრობ, სწორედ ვფიქრობ, ბატონო რეზიდენტო. ჩემს წინააღმდეგ აჯანყებული ქალაქები უმთავრესი ქალაქებია და შეძლებაც საკმაოდ აქვთ.

— ეგ ვარკი არ არის.

— რაც ვარკი არ არის, — არ არის. უმთავრეს ქალაქებს გარდა ერთხ მღიერი მტერი კიდევა მყავს... როგორ ფიქრობ ვინ უნდა იყოს, რეზიდენტო?

— ვინა?

— დიად, ბატონო, მე შენ ამას გვითხავდი, მაგრამ უმ-

ჯობესია თვითონ მე გითხრა; ამისთვის რომ გუშინაზ ჩემი მტრები დაასახელო. რიკერიც ჩემი მტერია.

— არა!...

— როგორ არა. ის არც ისე სახუდაროა, როგორც ფიქრობ, ამიტომ რომ საკმაო ჯარი ჭყავს და მდინარე ურანგაის ნაპირზედა სდგას.

— რომელზედაც ვერ გადავა.

— იქნება, მაგრამ უფრო დასაჯერებელია, რომ გადავა. ახა უფურე, უკელა მხრიდან მტრები მასვეუიან, ძლიერი მტრები, რომელთაც საფრანგეთიც ქომავობს.

— მართლაცა და ცუდს მდგომარეობაში ხართ! უთხრა მანდევლიძე და ვერ გი მიმხვდარიყო, თუ როზასი რად ეუბნებოდა ყოველს ამას.

— დიაღ, ძლიერ ცუდი მდგომარეობაა! უთხრა როზასმა გულ-ცივად; შენ ხომ გაიგე ყოველივე გარემოება, რომელიც ჩვენ ამისთანა ძნელს მდგომარეობაში გვაუყენებს. ეტლა მითხარა რა საბუთები გაქვს შენის მთავრობის დასარწმუნებლად, რომ ბოლოს გამარჯვება მე დამჩება? და რომ ეს ასე იქნება, ამის ეჭვი ნუ გაქვს.

— სხვა რა იქნება მიზეზი გამარჯვებისა, თუ არ თქვენი ძლიერება!

— ჭა! ჭა! ჭა! უეტრად გადინარხარა როზასმა, რომელიც ცხადად ჭხედავდა თავის მოსაუბრის ტყუა-მოკლეობას:

— არ ვიცი, გენერალო, უთხრა მანდევლიძე, არ ვიცი რა ვსთქვი აგრე სასაცილო.

— უკელაფერი, უკელაფერი, ბატონო კეროპიელო დიპლომატო, მიუგო როზასმა.

— მაინც...

— გამოგონე, ბატონო მანდევილ, რაც ესაა სთქვით, შეიძლება გაუნათლებელის სალხისთვის გეთქვას, მაგრამ პალმერ-სტონთან მაგის მიწერა არ შეიძლება, რადგანაც უნიტარები იმას განათლებულს მინისტრს ეძახიან.

— არ ინებებს თქვენი დიდებულება განმძაბროს...

— ბატონი ბძანდებით, ბატონი ბძანდებით, მე სომ დაგანსკე საშიში მდგომარეობა ჩემის მთავრობისა, — არა? —

— დიად, ბატონო.

— იცი ეს რათა ვქენი? მქნ ვერ მიხვდი თუ ასე გუფ-ახ-დილად რად გელაპარაკებოდნ, უური დამიგდეთ, მე თქვენ გეტყვით რათაც. მე ვიცი რომ ამის შედეგ თქვენ უფრო დაწერილებით მისწერთ თქვენს მთავრობას საქმის გარემოებსა, მეც ეს მინდა.

— თქვენც ეს გინდათ! ჭკითსა მანდევილმა გაკვირებით.

— დიად, მეც ეგ მინდა, ამისთვის რომ ის სჯობიან ინგლისის მთავრობამ უოკელივე ეს ჩემგანვე გაიგოს დაწერილებით და არა სხვისაგან, ჩემის მტრებისაგან. რას მოვიტებდით, რომ ჩემი მდგომარეობა ინგლისის მართებლობისთვის დაემალა, მაშინ როდესაც ამას სხვებისაგანაც გაიგებს? ამის დამალვა ჩემის მხრით სიმსდალე იქნება, და მე კი ჩემის მტრებისა სრულიადაც არ მეშინიან.

— აი მაგიტომ ვსთქვი, რომ თქვენ თქვენის ძალით...

— და სად არის ეგ ძალა, ბატონო მანდევილ.

— თუ არ ძალით... თუ თქვენს დიდებულებას ძალა არა აქვს...

— ძლიერი ვარ, ბატონო რეზიდენტო, განუყვეტინა რა-ზისმა ლაპარაკი და მით დაუგარკა მანდევილს უოკელივე იმე-დი დღევანდელის საუბრის გაგებისა.

— მასასადაძე... სთქვა შო-უფიქრებლად დიზლამატმა, მე
 ალარ ვიცი, რა ვსთქვა.

— მასასადაძე! მასასადაძე!! სრულიად სხვაა გქონდეს ძალა
 და სრულიად სხვაა გამოიყენო ეს ძალა საშიშარის მდგომარეობი-
 დამ გამოსასვლელად. ან იქნება გგონიათ, რომ ღორდ
 მალმეწისტანმა შეერთება და გამოაჩინება არ იცის? განათლე-
 ბული მინისტრი რაჟი გაიგებს ჩემის შტრუბის რიცხვს, რა-
 მელთაფ საფრანგეთი იფარავს, განა ის კიდევ დაწმენდება რომ
 გაუიმარჯვებო, თუ გინდ შენც დაწმენო? გამოგონე, ბატონო
 მანდევოლ, მე თავის დღეშია რა მქონია ანგლისის იმედი და
 ვხლავ უფრო სრულებით ალარ მაქეს, რაჟი ის თქვენგან ღებუ-
 ლობს ქალაქებს, სადაც ძლიერად ვისსენები.

— მას გუნერადო, უთხრა მანდევოლმა, — თუ არ ჯარით,
 ან სხვა ღონით, რითი გაქვთ უნიტარების დამარცხების იმედი?

— უნიტარებს უნიტარებითვე დავამარცხებო, უთხრა როზასმა
 მან და დაწყებდა თავის მოსაუბრეს, რომ შეეცოდა თუ რა გავ-
 ლენას მოახდენდა ეს აზრი მასზედ.

— ჰოო! სთქვა როზასმა და გაკვირვებულმა დააჭეოდა თავ-
 ლები.

— უნიტარებს უნიტარებითვე დავამარცხებო, განიმოხრა რო-
 ზასმა, — ეს არის ჩემი ჯარიც და ჩემი თავი-და-თავი ძალაც,
 რომლითაც მოვიგებო ჩემს შტრუბს.

— ჭეშმარიტად, თქვენო დიდებულებავ, თქვენ ისეთი აზრი
 სთქვით, რომელსაც მე თავის დღეშია ვერ მოვიფიქრებდი.

— ვიცი, უთხრა როზასმა, რომელიც შემსახვევას ეძებდა
 მათრახი გადევრა თავის მოსაუბრისთვის.

— უნიტარებს, განაგრძო იმან, დღევანდლამდის არცა ჭქო-
 ნიათ და არც ექნებათ ის, რისგანაც შეიძლება ძლიერი და

საშინაობის შეიქმნენ, თუმცა კი ბევრნი არიან და სხვანიც კი მარებიან. ბევრი ჭკვიანი გაცი ჭყავთ და მათ საუკეთესო სამი, ხედრო ძალაც შეუერთდა, მაგრამ ეს უბედურება სჭირთ, რომ იმათ საქმეს ერთი გაცი არ განაგებს: ყველანი სარდლები არიან და ერთმანეთს არ ემორჩილებიან. ყველანი ერთს საგანს ელტვიან, მაგრამ სხვა-და-სხვა გზით კი მიდიან და სურვილი თავის დღეში ვერ შეუსრულებათ. ძველი არ ემორჩილებოდა ჯალეს, რადგან ძველი პრინციპის გუბერნატორია, ჯალეს ვალეს ძველს არ ემორჩილება, ამისთვის რომ ჯალეს უნიტარების გენერალია, «გენერალი განმათავისუფლებელი», რომ გორც ეძახიან. ჯალესთვის საჭიროა რივერის დახმარება ამისთვის რომ რივერი ჩვენს ომებში გამოცდილია, მაგრამ «განმათავისუფლებელ გენერალს» თავ-მოყვარება ნებას აძლევს ეს გამოცხადოს, და ჭკონია რომ მარტო თვითონა მოგვეკვება. რივერსაც უნდა ჯალესთან ერთად იმოქმედოს რადგან ჯალეს აჯანყებულთ მოთავეც არის და გაგულებიან გაციც; მაგრამ რივერს ეჯავრება ჯალეს, რადგან ის ბუენოს-აირესელია. მოქალაქენი, ანუ «ბიუროკრატები», რომ გორც იმათ ეძახიან, ჯალეს რივერს აძლევენ. ჯალესაც უნდა მათის რივერისებრ მოქცეს, მაგრამ ოფიცრებს ეჯავრებათ ყველა, ვინც ჯარში არ არის. ასეთნივე არიან სხვა უნიტარებიც, ყველას უფროსობა უნდა, მინისტრობა, გუბერნატორობა, სალდათობა კი არავის. ესე, ინგლისის დედოფლის მინისტრო, ამისთანა მტრების დასამარცხებლად საჭიროა, დრო მისცე მათ, მაშინ ნახამ, რომ თვითონვე მოუღებენ ერთი-ერთმანეთს ბოლოს. აი მე რა აზრისა ვარ.

— ეგ გენიოსურია აზრია! დიდებული პლანია! სთქვა მინდვილმა აღტაცებით.

— მოითმინეთ, მე ჯერ კიდევ არ დამისრულებია საუბარი, უთხრა როზასმა ცივად. მე ვსთქვი, რომ ამისთანა მტრები სიმრავლით ვერ შემაშინებენ. უნიტარები ყველა ცალ-ცალკე მოქმედობს და ერთი-ერთმანერთის წინააღმდეგ. ჩვენში კი ერთს კაცს ემორჩილებიან ყველანი, ერთი კაცი ბძანებლობს და ყველა თავის ქვეშევრდომი მიჭყავს ერთს გზაზედ ერთის საქმის შესასრულებლად. ესლა ხომ გესმის როგორია ჩემი და ჩემის მტრების მდგომარეობა?

— მესმის, მესმის ბატონო! უთხრა დიპლომატმა და მიუიხიშენიტა თავის თეთრი ხელები. მე გამოვცვლი ჩემს ქალაქებს და ყოველ ღონისძიებას ვიხმარებ, რომ ღორდ შალმერსტონმაც ესე შესედოს ამ საქმეს, როგორც თქვენ უყურებთ თქვენის გენიოსურის ჭკუით.

— რაც გინდათ მისწერეთ; მხოლოდ მე მინდა სიმართლე მისწეროთ, უთხრა როზასმა.

— ინგლისის მართებლობისთვის ისეთივე საჭიროა ამ ჭკმძრიტების გაგება, როგორც თქვენთვის რომ შეკატეობინო.

— ჩემთვის?

— მაშ არ გინდათ ინგლისის ძლიერი დახმარება?

— მაგითი რა გინდათ სთქვათ?

— მაგალითებზე, ინგლისმა რომ ძალა დაატანოს საფრანგეთს და-პლატიდამ წავიდეს, განა ამით ნახევრად მაინც არ შესრულდება თქვენი საქმე?

— ინგლისის დაქომაგება შენ დიდი ხანია აღმითქვი.

— მართალია, ბატონო.

— მას აქვთ ბევრმა დრომ გაიარა და კი არსადა სჩანს.

— მართალია, მაგრამ ესლა კი უსათუოდ იქნება

— რითი იცით?

— საფრანგეთის მთავრობა ეხლა თვითონაც ცუდს მდგომარეობაშია. ალჟირში რძი გაჩაღებულა. აღმოსავლეთის საქმეში მარტო საფრანგეთი ეწინააღმდეგება რუსის სასულმწიფოს გადაწვევტილებას. თხუთმეტი დიდი გემი და სხვა პატარები დარღანელში ჭყავს გაგზავნილი, და ათე ის თავის მოთხოვნებებს უარს არა ჭყავს, ან თუ რუსეთი ჯიუტობას არ დაანებებს თავს, მკშან კარგოლი ლიუდოვიკე ფილიპე იძულებული იქნება მთელი თავის გემები დარღანელში და ბოსფორში გაგზავნოს. ამ ნაირს მდგომარეობაში საფრანგეთისათვის საჭიროა ინგლისთან დასალოკება, და საფრანგეთის კაბინეთი ისეთის უბრალო საქმისათვის, როგორც ლა-ზლატის საქმეა, არ აწყენებს ლორდ პალმერსტონს, იმისთვის ძლიერ საშიშარს კაცს ამისთანა დროს.

— აწყენებს თუ არ აწყენებს, ეგ ჩემთვის სულ ერთია, ბატონო რეზიდენტი. მე ლა-ზლატის საქმე ისე არ მსწუხებს, როგორც სხვას.

— ეგეც მართალია. განსაკუთრებით ინგლისის ვაჭრობას შევიწროებული ამ საქმით.

— იცნ ინგლისს რამდენა ფული აქვს დაბანდებული ბუნოს-აირესში საფრანგეთის წყალობით?

— რძი მილიონი გირვანჯა სტერლინგის საქონელი იქნება ინგლისისა დაბანდებული, რამდენიც რაც დრო მიდის, ფუჭდება.

— იცნ, რამდენი იხარჯება თვეში ამ საქონლის შესანად?

— რძი მთავი გირვანჯა სტერლინგი, ბატონო.

— მართალია.

— ყოველს ამას ეხლა ჩემს მთავრობას ვაცნობებ.

— ძლიერ მოხარული ვარ, რომ ყველაფერი გცოდნია. ეს შენი საქმეა. რაც შემეხება მე, ჩემის საქმისა მე ვიცი.

— მე რამდენჯერმე მითქვამს, რომ თქვენის დიდებულებისთვის ყველაფერი შესაძლებელია, უთხრა რეზიდენტმა ტებილის დიმილით.

— ჩემთვისაც ყველა შესაძლებელი არ არის, უთხრა როზასმა და დაატყვერდა მას. თითქოს იმის გულის საიდუმლოების გაგება უნდაო — არა; განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც უცხო ქვეყნის რეზიდენტი თავის სახლში იფარავს მართლმსაჯულებისგან დევნილს უნიტარს. მე მგონია, რომ თუ ეს რეზიდენტი მოკვამ ჩემთან და ითხოვს დამალულის უნიტარის პატივებს, მე დიდის კმაყოფილებით დავთანხმდებოდი.

— როგორ! განა მაგისტანს რამ მოსდა? რომელს უცხო ქვეყნის რეზიდენტზედ დაჰაზრებოთ, ბატონო.

— განა თქვენ არ იცით, ბატონო მანდვეილ? უთხრა როზასმა.

— პატიოსნებას გუფიცებით, არა ვიცი — რა.

— კმარა! უთხრა როზასმა, რაკი გაიგო, რომ რეზიდენტმა ის არ იცოდა, რის ცოდნაც დიქტატორს უნდოდა და რომელმაც განსაკუთრებით ამისთვის მოიწვია რეზიდენტი.

მანდვეილი კიდევ აიწია, როდესაც შესედა ამ გამოცანას კაცს, რომლისაგანაც კმაყოფილი და გულ-დამშვიდებული არავინ გამოსულა.

როზასმა ოთახში ბოლოთხ ცემა დაიწყო. ვიდუას ტებილად ეძინა და ამ დაჰაზრების ერთი სიტყვაც არ გაუგონია. ამ სიზმრის დროს კიდევ მოისმა ცხენის ფეხის ხმა.

— მგონია პოლიციის მოხელენა უნდა იყვნენ, სთქვა მანდვეილმა.

როზასმა ზიზლით შესუდა და უთხრა:

— ანა, ბატონო რეზიდენტო, პოლიციისა აჩაკინ არის.

ამ დროს ოთახში გორკვალანი შემოვიდა ქალაღლით სელში.

როზასმა დაიწყო თუ ანა კითხვა, სიბრწით ანთო.

— თქვენ მიდინაწთ, ბატონო მანდგვილ? უთხრა როზასმა ქალაღლის კითხვის შეწვევების შემდეგ მანდგვილს, რომელმაც შლიაპა აიღო ხელში.

— დიაღ, ბატონო!

— როდის გზანით ქალაღდებს?

— ზეგ, დიდებულა ბატონო.

— ამდენი ხანი ტყუილად რად იცდიდით?! რუყათად ამუშავეთ თქვენი სეკრეტარი და ქალაღდები სვალ საღამოზედ გაგზანეთ, ანუ უკეთა ვსთქვათ დღეს საღამოზედ, რადგან ეს დიღის ოთხი საათია.

— ქალაღდებს ექვს საათზედ გაგზანენი, ბატონო.

— ღამე-მშვიდობისა, ბატონო მანდგვილ.

ბრიტანიის რეზიდენტმა სამჯერ თუ ოთხჯერ დაუგრა თავი და გავიდა.

— გორკვალან, ჯანგარგულება მოასდინე, რომ რეზიდენტი გააწიღონ.

— მოკვებო რეზიდენტს, თუ ანა? სთქვა ვიღუამ.

როზასმა ვერ გაიგონა ამ იდიოტის სიტყვები, დაჯდა სტოლთან და დაიწყო ქალაღლის კითხვა. ამ დროს თვალები სისხლით ავსო, ხან წითლდებოდა, ხან უკეთაღდებოდა.

ნახევარ საათის შემდეგ თვითონაც ჩაკეტა კარები და დაიძინა.

თავი მეჩვიე.

განთიადი.

სუთ მანისის დილის ცისკარმა გაჭფანტა ეს სამწუხარო ღამე, რომელიც იყო მოწამე საშინელის ვაზნაგობისა და კიდევ უფრო საზარელთა განზრახვათა.

ნაზ დილის ცისკარს, ამ გატეხების წინამორბედს, ჭერ კიდევ არ აეშრო უმანყო სისხლი, დაღვრილი მდინარის ნაპირზედ. სამსრეთის ნიავიც სამოდ მოჭებრდა, ჭფანტავდა ქუჩებში ღამე შეჭხუთულს ჭერს და მოჭჭონდა ახლო-მანლო მდებარე მთა და კვლებიდან იისა და ვარდის სუნი.

ყველგან მუდრეობა სუთეკდა, არსაიდან არ ისმოდა ხმაურობა.

აღმოსავლეთის მხრით, დიდებულის მდინარის კიდევზედ, ცისკარმა, რაც მზე ამოდიოდა, უფრო და უფრო ოქროსფერი ედებოდა და თვით უვანსკელნი ახრდილნი ღამისანო გროვდებოდნენ დასავლეთისკენ, დევნილნი ძლევა-მოსილის სინათლისაგან.

ეს საზარელი, საბედულო წყევლისაგანის ზეწარი რატომ მარადის არ იყო გადაფარებული ამ ქალაქზე, რომლისთვისაც თვით განგებასაც თვალი მოკუმარებინა! თუ ეს უბედურნი მომაკვდავნი დაწვევლილ იყვნენ განჩისხებულის ღვთაებისაგან, მაშ რილასთვის ამოუდიოდა ამ ქვეყანას მზე და მთავარე მოსაწამლავად და მოსაშხამავად ბწყინავაღეს მანისისა?... მაგრამ ბუნება თითქოს განგებ მასინ უფრო დიდებულად სჩანს, როდესაც კაცი სწუხს და სურს დაინახოს ბუნებაში თვისდამი სიბრალული.

როგორც ბუნებას ისე კაცთა ნათესაობასაც მოკერებუ-
ნა უფრო და გულ-გრილად უყურებდა აზგენტინის ხალხის ტან-
ჯვას.

უკვლასაგან დავიწყებულნი ხალხი ნათლად სედაგდა თავის
მდგომარეობას და გული ეუბნებოდა, რომ განუკითხველი ხე-
ლი მტარვალისა მალე ისეთს თავს-ზარს დასცემდა, რომელიც
უკვლა წინანდელს თავ-ზარ-დაცემას აღემატებოდა, თვითონ
ხალხს კი არა ჭქონდა შეძლება აცდინა ეს თავივად.

პანიკური შიში — ეს შსამიანი სენი, დამამდაბლებელი
სულისა და დამახლუნებელი აზრისა, — ეს ყოველს ჭირსედ
უსასარელისი, თან-და-თან ყოველს სასაღობას ედებოდა. მს-
მებს შეილებისა ეშინოდათ, მეგობრებს მეგობრებისა, უკვლანი
ეკვიბო. უტყუროდენ ერთ-ერთმანერთის ნაბიჯის გადადგმას და
მოქმედებას.

უკვლა გულში ლოცულობდა განმათავისუფლებელთა გა-
მარჯვებისათვის; მაგრამ ის ფიქრი, რომ მტარვალის უკანას-
კნელნი კვეთებანი იქნებოდენ ქალაქში მცხოვრებთათვის მო-
მაკვდინებელნი, — ეს სასარელი ფიქრი იქამდის აშინებდა მთელს
საზოგადოებას, რომ ყოველი მტერი მართებლობისა ნატრუ-
ლობდა ანაზღაურად სიძარტლის გამარჯვებას, რომ მით მტარ-
ვალს აღარ ჭქონოდა დრო ჯვარის ამოყრისა.

იმ დროს, როდესაც ლაჟვარდ ცაზედ ცისკარი კაშკაშებ-
და და ქალაქის მყუდროებას სოფლივად შემოსულის ურძების
ჭრიალი ძლივს არღვევდა, გამარჯვების ქუჩაზედ მიდიოდა
ერთი ჯოხიანი კაცი, მალაღის ტანისა, რომელსაც სასუსედ
ეტყობოდა, ორმოც-და-ათის ან ორმოც-და-თხუთმეტის წლი-
სა უნდა ყოფილიყო. ამ სუფთად ჩაცმულის კაცის გულს ქე-
დურადიის ნიშანი ამშვენებდა. ბოლოს ეს მოსუცი შესდგა იმ

სახლის კარებთან, სადაც ჩამდენიმე საათის წინად დანიელ შევიდა. მოხუცმა ჯერ აქეთ-იქით მიიხედა ქუჩებში და მერე კარები დაუკაკუნა.

თავი მეცხრე.

ანგელოზი და საჯანა.

ჩვენ ვერ ვაკმაყოფილებთ მკითხველის ცნობის-მოყვარეობას, რომელიც ადგუძარით ამ მოთხრობაში სახლის პირის გამყოფანით. ჯერ-ჯერობით თავი დაკანებოთ ამ მოხუცებულსაც და ამ დილასაც ღ მიგუბრუნდეთ იმ შუადღის ამბავს. გამოკუდგეთ უვითელ კარეტას, რომელშიაც ორი შავი ცხენი იყო შემული და რომელმაც დასტოვა მანსილის სახლი და მორბის პორტოზის ქუჩაზედ. ამ კარეტის კუთხეში მიმჯდარიყო ერთი ქალი და იმაღავდა თავს გამეღელთაგან.

ეკიპაჟმა შეუხვია ქვის ქუჩისკენ ღ შესდგა ერთის სახლის წინ, რომლის კარებსაც შეგვიძლიან სამართლიანად «ჯოჯოხეთის კარები» ვუწოდოთ, რადგანაც იმის სიწითლე ადგზნებულ საკიჩის ტეტხლის სიწითლეს არ ჩამორჩებოდა.

ეკიპაჟიდან გამოვიდა, ანუ უკეთ კსთქვათ, გადმოტქრიალდა უმაწვილი ქალი, რომელიც იზნებოდა ჩვიდმეტისა ანუ თერამეტის წლისა; ის იყო მშენიერი, როგორც... მომხიბლავი, როგორც... როგორც პირველი სხივი დილის ცისკრისა. ხშირი, ოქროს ფერი თმები ეთამაშებოდენ იმის ღაწკებს, თითქოს სინაზისა და ელფერის მოზარკას უზირებდენ. ბრტყელი შუბლი, წყლიანი მოღურჯო თვალები წვრილის გადაჭიმულის

წარბებით, ცოტათი მოხრილი მშვენიერი ცხვირი, რომელიც ნიშანია გრძნობისა და ნათელის გონებისა და ჰაწია კარდის-ფერი ტუჩები,—აი, რაც შეგვიძლიან მივუმატოთ ამ ქალის სურათს, რომლის უოკელი ნაკეთი ამხელდა მასში კეთილ-შობილურს სულს და წმინდა გრძნობას.

ამ ქალს ფარჩის ტანისამოსი ეცვა და მხრებზედ გადავლებული ჭქონდა თეთრი ქიშმირის ფარჩიანი შალი. უმაწვილი-ქალი შესდგა სახლის დერეფანში და ეძებდა გზას რომ გაეტანებინა იმ ხალხისათვის ღ შინაურის პირუტყვისათვის, რომელითაც სავსე იყო ეს სახლი. ამ სახლში იდგა დონა მარია-ხოზევა ესეურა, რომელი დონ-ხუან მანუელ რომასისა. ამასთან მოვიდა ესლა ჩვენი უმაწვილი ქალიც.

— დონა მარია-ხოზევა შინა ბძანდება? იკითხა უმაწვილმა ქალმა.

— შინ არის, მაგრამ არა სცაღიან, მიუგო ერთმა კაცმა.

უმაწვილი ქალი ცოტა ხანს შესდგა, მაგრამ მერე გააღო ქუჩის ფანჯარა და დაუძახა თავის ლაქიას: ის მამინვე მოვიდა. უმაწვილმა-ქალმა უთხრა:

— დაანაკუნე კარები და იკითხე დონა მარია-ხოზევა არ მიიღებს ფლორენსია დიუზასკესა-თქო.

ცოტა ხანს უკან გამოვიდა სუფთად ჩაცმული მოახლე ღ სთხოვა ფლორენსიას ცოტა მოეცადა. სხვა იქ მდგომს ქალებს კი უთხრა, რომ ქალ-ბატონი საღამომდის ვერ მივიღებთო. ფლორენსია სრულიად მარტო დარჩა.

ამ დროს დონა მარია-ხოზევა სხვა ოთახში ელაპარაკებოდა ორს ქალს და თან ალაგებდა სტოლზედ მიღებულს არჩებს, რომელნიც იმ დღეს მიაწოდეს და თანაც მოუყვანეს საჩუქრად ბატები, ქათმები და სხვ. ეს არჩები უნდა წარდგო-

ნილიყო წინაშე აღმადგინებელის როზასისა დონა მარია-სოფიის ხელით. როზასის რძალი სანქაროდ აღაგებდა ქალადებს, რომ მალე მიეღო ფლორენსის დიუშასკე, რომელიც შორეულ ნათესავად მოსვდებოდა როზასის გვარს.

დონა მარია-სოფია მარჯვენა ხელი იყო როზასისა. აწავინ ისე ერთგულად არა შეელოდა როზასს ბოროტებაში, როგორც ეს ქალი. ის იყო დაუძინებელი მტერი და მღევნელი უნიტარებისა.

ბოლოს გაიღო ოთახის კარი და გამოვიდა დონა მარია-სოფია ფლორენსიასთან. ეს ქალი სამოცის წლის მეტისა არ იქნებოდა.

— აა, ფლორენსია, რა სასწაულმა მოგიუგანა!.. რაღამ დონა მარია ილადა კა აღარ მოვიდა? ჰკითხა მან და მოუხვდა გვერდით ფლორენსიას.

— დედას ცოტა არ შეუძლიან, მაგრამ მოკითხვა კი შემოკითვალათ და ძალიან სწუხს, რომ ვეღარსადა გნახათ.

— მე რომ დონა მარია ილადას და იმის სახელობას კარგად არ ვიცნობდე, ვითვქრებდი, რომ ისიც უნიტარი გამხდარა; ესლახომ დეილად ეტუობათ უნიტარების ქალებს. გარეთ არ გამოდინან, სულ შინა სსუდან. იცი რისთვის არ გამოდინან გარეთ?

— მე? არა, არ ვიცი. ან საიღამ მეცოდინება!

— ისინი იმისთვის იმალეებიან, რომ ჭეღვრაციის ნიშნის გაკეთება არ მოუნდეთ, რადგანაც ნაბძანებია რომ უკვლამ უნდა გაიკეთონ. შენც, ფლორენსია, ფეღვრაციის ნიშანი ისე არა გაქვს გაკეთებული, როგორც რიგია.

— გაკეთებული ხომ მაინცა მაქვს.

— გაკეთებული ხომ მაინცა მაქვს! ისე გაქვს გაკეთებული,

რომ გინდა გქონია, გინდა ანა. ეგრე ხომ უნიტარების ქალებსაც აქვთ გაკეთებული. თუმცა ფრანცუზის ქალი ხარ, მაგრამ მაინც ისე უწმინდური ანა ხარ, როგორც ისინი. შენ ატარებ ნიშანს, მაგრამ...

— ჩემთვის ეგეცა კმაჩა, ქალ-ბატონო, უთხრა ფლორენსიამ და გააწვევტინა ლაშარაკი. ფლორენსიას უნდოდა სხვა მიმართულება მიეცა ლაშარაკისთვის, რომ ეგებ მოკოცო გული ამ მუნწის ქალისა.

— მე ვატარებ ნიშანს, განაგრძო სტუმარმა, — და თანა მიჰქვს ეს მცირედი შესწორავიც, რომელიც დედამა გთხოვით გადსცეთ ღარბ ქალთათვის დადგენილს კასაში, რადგანაც, როგორც გავიგეთ, ეს კასა თურმე სამწუხარო მდგომარეობაშია.

ფლორენსიამ ამოიღო ჯიბიდან ჰატარა ქისა, რომელშიაც იყო ოთხი ბანკის ბილეთი და მისცა დონა მარია-სოფიას. ფლორენსიამ ცოტა კიდევ მოატყუა და უთხრა, რომ ეს ფული იმ ფულებიდან გადავანარჩუნე, რომელსაც მამა-ჩემი მამლევდა ქველის საქმისთვის, როდესაც თოთხმეტის წლის შევსრულდიო.

მასპინძელმა გაშალა ბილეთები და დააჭყიტა თვალები, რა დანახა ათ-ათ თუმინანი ბილეთები.

— აი ასე იტყვიან ნამდვილი ფედერალები! დედა-შენს უთხარი, რომ ამ კეთილს საქმეს ხუან-მანუელს შევატყობინებ და ფულებსაც ხვალვე გადავსცემ კასის ხაზინადარს ხუან-კარლოსს. თანაც ბილეთებს ხელს უჭერდა, რომ მართლა საზინადართან არ გაქტეულიყვნენ.

— დედამა გთხოვთ, რომ ეს საქმე არ გამოქვეყნდესო, რადგანაც ამისთანა კეთილი საქმე იმის სინიღისის მოკალეობა არის. ამისთანავე გუბერნატორს ანა აქვს დრო ამისთანა

მცირე საქმეებს მიაჭციოს უფრადღება. ის სულ ატეხილს ომიანობაზედ ფიჭრობს, და თუ თქვენა და მანუელიტა არა ჭყოლოდით—გერა მგონია მარტო გასძლოლოდა ამდენს საქმეს.

პირ-ფერობა ხშირად უფრო გულით უწმინდურთ ჭხიბლავს, ვიდრე კეთილთ. ფლორენსიამ სრულიად მოხიბლა გული თავის მასპინძლისა.

— რა ვუყოთ, უნდა ვუშველოთ საწყელს, მიუგო იმან და მიესვენა დივანზედ.

— მანუელიტას უჭეიფობა გავიგე. ამბობენ, ამის მიწისი თურმე ის არის, რომ ღამე არა სძინავს. ეს ხომ უფრო ავად გახდის, სთქვა ფლორენსიამ გულ-მტკიანეულობით.

— ავად გახდება, სწორედ ავად გახდება. მაგალითებრ წუხელის დილის ოთხს საათამდის არ დაუძინია.

— ოთხ საათამდის?

— დიაღ, უფრო გვიანამდინაც.

— რათა? ქალაქში ესლა ხომ მშვიდობიანობა არის.

— აბა რას ამბობ? გეტყობა შენ პოლიტიკას თვალ-უურს არ ადგენებ. კიდევ ესლა გემარტებს ქალაქში სიფთხილე, აი.

— მართლეს ბძანებთ. მე არ ვიცი ის საიდუმლოებანი, რომელნიც თქვენა და მანუელიტამ იციან. მე მხოლოდ ვფიჭრობდი, რომ რადგანაც ომი ჩვენზედ შორს არის, ქალაქში უნიტარებისა არ უნდა გვეშინოდეს მეთქი.

— საწყალო! თქვენ მხოლოდ კაბებზედა და შლიაპებზედ ფიჭრობთ. იმაზედ რაღას იტყვი რომ აქედამ უნიტარები მიდიან ღავალესთან?

— მაგის ადკრძალვა როგორღა შეიძლება! წყლის ნაპირი დიდა, სადაც უნდა გაუღენ.

— რაო, რაო, ადკრძალვა არ შეიძლებაო!...

— მე ეგრე ვფიქრობ.

— მერე რათა ფიქრობ აგრე, ჭა, ჭა, ჭა! გაიცინა ბებეკმის ჯოჯოხეთის სიცილით, — იტი რამდენი დაიჭირეს წუსელის?

— არა, არ ვიცი, მიუგო ფლორენსიამ.

— რთხი, ჩემო სულა.

— ვითომ?

— დიად, რთხი ვაყ-ბატონი.

— ესლა ხომ კელარ გაიჭტევიან, რადგან დაჭერილები იქა-
ნებან.

— რომ კელარ ჭაიჭტევიან — მაგაში თაკდება მე დაგიდგე-
ბი, ამისთვის რომ დატუსალებაზედ უფრო ცუდი საქმე და-
მართათ.

— მართლაც? უთხრა ფლორენსიამ ეშმაკურის გაკვირვებით, თითქოს არაფერი იცის დახორცილებისათ. ფლორენსიას მანსი-
ლიასაგან უკელა ეს შეტეობილი ჭქონდა, როდესაც ამ ერთი
საათის წინად იმასთან იყო, თუძცა იმ უნიტარზედ კი არა-
ფერი იცოდა, რომელიც გაჭტეულყო.

— მე გუბნები, რომ დატუსალებაზედ უარესი დაქმართათ
მეტქი! დაარწმუნა ბებეკმა, — ჩვენმა კარგმა ფედერალებმა ისი-
ნი... დახორცეს.

— დახორცეს!

— კარგადაცა ჭქნეს; ეს ჩვენთვის საბედნიერო საქმეა, თუ-
ცა ცოტა უხეიროდ კი მოიქცნენ.

— ცოტას არა უშავს-რას; ცოტა უხეირობას ყურადღება არც
კი უნდა მიაჭციოთ, ქალ-ბატონო.

— ერთმა იმ საძაგელთაგანმა მოასწრო დამადგა.

— მაგას შეიძლება ეშუელოს, რადგანც, როგორც ვფიქრობ,
პოლიცია გულ-მოადგინედ იჭტევა.

— ვერა, ვერ იქცევა გულ-მოდგინედ.

— ამბობენ რომ ვიქტორიკა ამისთანა საქმეებში ტენიოსიაო, უთხრა დანიელის მოწაფემ, რომ მოსაუბრის თავ-მოყვარეობისათვის ცოტა ეგებინა.

— ვინა, ვინა, ვიქტორიკა? თუ ღმერთი გწამს მაგისთანა სიცრუევს ნუ ამბობ! მე, მხოლოდ მე ვაკეთებ საქმეს და სხვა არავინ.

— მეც თვითონ აგრე ვფიქრობდი და დარწმუნებულნიც ვარ, რომ ამისთანა დროს თქვენ უფრო კარგად იმოქმედებთ, ვიდრე ბატონი ჰოლიციის უფროსი.

— დიაღ, სწორედ რომ აგრეც არის; მაგაში თქვენ არა სცდებით.

— ესეც არის რომ სხვა-და-სხვა საქმეები, რომელნიც თქვენ ვალად გადავთ, დაგიშლიან...

— სულაც არა, სულაც არ დამიშლიან. თვითონ მეც არ მესმის, როგორ ვუძღვები ამოდენა საქმეებს. ერთი საათი არ არის რაც ხუან მანუელასგან დავბრუნდი, მაგრამ გაქცეულის უნიტარის ამბავი მე უფრო ვიცი, სინამ უკვლასგან ნაქება ვიქტორიკამ.

— ნუ თუ?

— სწორედ.

— მიკვირს... რის საათში... თქვენ ქალი ხართ!

— მე მართლს გეუბნები, უთხრა მარია-ხოზიევამ, რომელსაც უყვარდა კეხნა და ვიქტორიკას დამტყობა.

— მჯერა, ბატონო, მჯერა, განაგრძო ფლორენსიამ.

— მაგას რაღა დაუარაყო უნდა.

— ვინ იცის რამდენს კაცს უბძანეთ, რომი გაქცეული უნიტარი ეპოვნათ.

— სულაც არა! რასაჭირია ახალ-მაყალი! მე ძერღლას დაუკუძახე, რომელმაც ისინი დააბეზლა ჩვენთან, მაგრამ იმ ვიწმინდა გაქცეულისა არც სახელი იცოდა, არც სხვა რამ ნიშანი. მაშინ სალდათებს დაუკუძახე, რომელნიც ამ საქმეში დაესწრენ. აგერ ამი ოთახში არის ერთი სალდათი, რომელმაც კარგი ნიშნები მითხრა გაქცეულისა. კამილო! დაუძახა ბებერმა, და სალდათი შემოვიდა.

— გვითხარ, კამილო, რა ნიშნები აქვს იმ წუწეს უნიტარს, რომელიც დაიძალა?

— ტანზედ კარგი ნიშნები აქვს ჩემის სანჯღლით დასმული და ერთი ჭრილობაც ერთს ვაი ალაგასა აქვს, მიუგო სალდათმა კმაყოფილებით.

— რა ალაგას? ჭკითხა კუდიანმა ბებერმა.

— მარცხენა ფეხზედ,

— მას დაჭრილი არის?

— დიაღ, ხმლით. ძალიანაც არის დაჭრილი.

— სწორედ იცი?

— მას არ ვიცი! თვითონ მე არ დავსჭერი.

ამის გაგონებაზედ ფლორენსისა დივანზე მიესვენა.

— რომ ნახო სახესუდ იცნობ? ჭკითხა მარია-ხოზეფამ.

— არა, ბატონო, მაგრამ ხმაზედ ვი ვიცნობ.

— კარგი, წადი, კამილო.

— გაიგონე? უთხრა მარია-ხოზეფამ ფლორენსისას, რომელსაც არც ერთი სიტყვა კამილოსი უუუარადდებოდ არ დაუგვდი, — ხომ გაიგონე? ფეხშია დაჭრილი! ეს ძვირ-ფასი ნიშანია, შენ როგორ-ღა ფიქრობ?

— მე არ მესმის, რა მნიშვნელობა აქვს, რომ გაქტეულნი უნიტარი მარცხენა ფეხშია დაჭრილი...

— მაშ კერ მიმხვდარხარ?

— კერა. ესლა დაჭრილი, როგორც ვიფიქრობ, ან თავის სახლში იწკება ან სხვისაში და აბა ჭრილობებს საიღამ დანინახავთ?

— რა გულ-წრფელი რამა ხარ! უთხრა სიტყვით დონა მანია-ხოზეფამ, — როგორ ვერ მიმხვდარხარ!... ეს დაჭრილობა მე სამს გზას მიჩვენებს იმის საზოგადოებად.

— ვითომ?

— სწორედ. აბა მე ბებერს, უური დამიგდე: ექიმები სწამლობენ ავად-მოყოფს, ავთიანქიღამ აძლევენ ჭრილობების წამაღს; ამასთანავე შეიძლება მოსამსახურებიც მოვიშველიოთ, რომ შეგვატყობინონ ვინ გახდა უეტრად ავად.

— კარგი იქნება, თუ ეგ საშუალება გამოდგა, მაგრამ არა მგონია ვი მაგით გაიგოთ რამე.

— თუ არ გამომადგება, მაშინ ერთი საშუალება კიდევ ვიცი.

— ერთი საშუალებაც კიდევ?

— დიაღ, დიაღ, ერთი საშუალება კიდევ. რა საშუალებაც მე ჩემოვთვალე შირველში, დღესა და ხვალ გამომადგება, მაგრამ სამშაბათს ვი იმ გაფერენილის ჩიტის— უნიტარის ერთი ფერთა მანც მეჭირება ხელში.

— მე ვი მგონია, რომ იმის ფერთის ფეხსაც ვერა ნახავთ, უთხრა ფლორენსიამ საუბრის გასაგრძელებლად.

— თქვენ აგრე გგონიათ?... მაშ კარგი, სამშაბათს ნახავთ.

— სამშაბათს რისთვის და არა სხვა დღეს?

— რისთვის? შენ როგორ ფიქრობ, კოპწია ქალა, უნიტარებს სისხლი დასდით ჭრილობიღამ თუ არა?

— რასაკვირველია, დასდით, როგორც სხვა კაცს, ე. ი.

უნდა დასდიოდეთ, წადგანაც მე ჯერ დაჭრილი ვატი არ მი-
ნახავს.

— ნუ დაივიწყებ, ხეივან კარგო, რომ უნიტარები კაცები არ
აჩიან.

— როგორ თუ კაცები არ აჩიან?

— დიად, კაცები კი არა, ძაღლები აჩიან, და მე დიად
მოსარული ვიქნებოდი, რომ იმათ სისხლის ჭაობში გამეარა.
უმაწვილი ქალი კანკალმა აიტანა, მაგრამ მაინც კარგად
შეიმაგრე თავი.

— მაშ ხომ იცო რომ იმათ ჭრილობებიდან სისხლი გად-
მოსდით? ჭკითხა კიდევ დონა მარია-ხოხუფამ.

— დიად, ბატონო, გიცი.

— ისიც ხომ იცო, რომ საცვალი სისხლით გაისვრება?

— დიად, ეგეც გიცი.

— გაისვრება ჭრილობების შესაკრავებიც?

— ეგეც მართალია.

— ჩაქსავიც?

— ეგეც იქნება.

— პირსახოციც, რომლითაც ავად-მყოფის მომკვლელები ხე-
ლებს შეიწმენდენ?

— არც ეგ არის შეუძლებელი.

— მაშ უკვლავ ეს იცო რაღა?

— დიად, ბატონო, მე ყოველი ეს მჯერა და გეთანხმები,
მაგრამ მაინც ვერ გამოვიარა მნიშვნელობა აქვს მაგას ამ საქ-
მეში. მართლაცა და ფლორენსის ვერ მიხვდა, თუ ამ ლაშა-
რაკს რა ბოლო მოსდევდა.

— ჭმ, ვერ მიმხვდარხარ... ერთი მითხარ როდის მიაქვთ
მრეცხავებს ჭუჭყიანი საცვალი?

— ჩვეულებრივ ორშაბათობით.

— დიაღ, ასე დილის რვა, ან ცხრა საათზედ და მოდიან წყალზედ გასარეცხად, — ესლას ხომ მიხვდი.

— დიაღ, ცოტათი მივსკდი, უთხრა ფლორენსიამ, შეძრწუნებულმა იმის ჯანმრთელობის ჭკუით.

— მრეცხავი არ დაქვამაგება უნიტარებს ჭ თუ გინდ დაქვამაგოს კიდევ, მაინც ხომ სხვა მრეცხავებთან ერთად უნდა გარეცხოს საცვალი. მეც ჩემს განკარგულებას მოვასდენ ამის შესასვებ.

— ახ, რა კარგი პლანია! უთხრა ფლორენსიამ და თან მალავდა თავის აღელვებას, რომ არ შეეძინია ამ ბებრეცხუნას, რომლის სუნთქვაც მომწამვლელი იყო კაცისა.

— მას კარგია? თქვენი ნაქები ვიქტორიკა ხომ ერთ წელიწადსაც ვერ მოიფიქრებდა ამას.

— შესაძლებელია.

— ის ძველსაა უნიტარები ხომ რაღას მოიფიქრებდენ და ჭიფიქრობენ კი, რომ ყოველიფერი იცინან.

— მაგას რაღა თქმა უნდა, უთხრა ფლორენსიამ ისეთის სისწრაფით და გრძნობით, რომ სხვას ვისმეს ეგონებოდა, ეს ქალი თანაუგრძნობდა უნიტარებს, რომლებთანაც მართლად და კავშირი ჭქონდა.

— ჩემო ფლორენსია! უნიტარი არ შეიერთო! გარდა იმისა რომ ისინი მყვალები არიან და სამაგლები, ამასთანავე ისეთი თვკვედები და უნაჭონიც არიან, რომ უკანასკნელი ფიქვრალი სჯობს იმათ. მართლად, ქორწინებაზედ მომავლანდა: დანიელ როგორ არის? დიდი ხანია აღარსადა სჩანს.

— კარგად გახლავს.

— ძალიან მოხარული ვარ შენ ზმას თავი არ დაანებო, ნუ მოეშვები, დამიჯერე.

— რად დავანებებ! უთხრა ცნობის-მოყვარე ფლორენსიამ.

— რათა?... ეს შენც კარგად იცი. შევეკრებულნი ვეველა-ფერს მალე მიხვდებიან.

— რას უნდა მივხვდე?

— ჰმ... შენ ხომ გიყვარს ჭაბუკი ბელო?

— ბატონო ჩემო!

— თუ ღმერთი გწამს ნუ მიმაჯაკ, მე ვეველაფერი კარგად ვიცი.

— თუ იცით...

— ვიცი, რომ გუებნები, ანაფერში მოსტყუვდე მეთქი. შენ ისე მიუვარხარ, როგორც ღვიძლი შვილი.

— მე არ მოვსტყუვდე! ვისგან? გარწმუნებთ, რომ ანაფერი მესმის, უთხრა ფლორენსიამ.

— ვისგან უნდა მოსტყუვდე, თუ არ დანიელისაგან?

— არა, ეგ შეუძლებელია, დანიელ მე არ მომატყუებს.

— მეც დღევანდლამდის ეგრე მეგონა, მაგრამ ესა საბუ-
თები მაქვს.

— საბუთები?!...

— დიაღ, საბუთები... შენ გიფიქრნია როდისმე განმარ-
ტობულს ქალაქის ნაწილზედ? გამიგონე, მადი გულ-გალსნი-
ლად დავიწყოთ ლაშაჩაკი; ჩემი მოტყუება ხომ იცო, ძნელია.

— მე ბევრჯერ მილაშაჩაკნია დანიელთან განმარტობულს
ქალაქის ნაწილზედ, მაგრამ ღმერთსა ვფიცავ ეგრე მივმხდარვარ,
ეს ქალაქის ნაწილი მე რას შემესება.

— შენ ცოტათი შეგვსება, დანიელს კი—უფრო ძლიერ.

— თქვენ აგრე გგონიათ?

— მართლ მე კი არა მეგონია, ასე ჰგონია ვიღაც ამაღია-
საც, დანიელის გულის სატროფოს; აგრეთვე ერთ ქალსაც, რომ

შელსაც ფლორენსიას ეძახიან. ახლა ხომ მიხვდი, ჩემო უზა-
კველო მტრელო? უთხრა სიცილით ბებერმა და თან ხელს უს-
კამდა მსრებზედ ფლორენსიას.

— ცოტა არ არის რომ მიხვდი, მაგრამ მე მგონია თქვენ
სცდებით, უთხრა ფლორენსიამ ვითომ და დამშვიდებით, მაგ-
რამ გული კი შეუშოფოთდა; რომელი ქალი არ იჯერებს, რო-
დესაც ეუბნებიან, რომ გულის სატრფომ გიღალატაო!!

— უგატყავად, ქალ-ბატონო, მე სრულიადაც არა ვსცდები.
ვისა ნახულობს ამაღია—ეს სათნოიანი ქვრივი, რომელიც გან-
მარტოვებით სცსოვრებს თავის სასლში? მხოლოდ მარტო და-
ნიელს. რად დაიარება უმაწვილი და ლამაზი დანიელ ამაღიას-
თან? მე ვკონებ არა იმიტომ, რომ თმები გაუსწორებს. რათა
სცსოვრებს ამაღია მარტოდ-მარტო? დანიელმა ეს კარგად
იცის, რადგანაც მარტო ის დაიარება იმასთან. რატომ დანიელ
ესლა აღარა სჩანს ხოლმე საზოგადოებაში? იმისთვის რომ ის
ყოველ დამეს თავის ამაღიასთან არის და შემდეგ დრო აღა-
რ აქვს შენთანაც მოვიდეს. აი როგორნი არიან ესლანდელი
უმაწვილი გაცები: ჰუბულებივით ერთი უკავილიდამ მეორეზედ
დაჭფრინავენ! მაგრამ... რა დაგემართა? რაზედ გაუკითლდი?

— ეს არაფერი, ბატონო, უთხრა ფლორენსიამ, მართლაც
და გაუკითლებულმა, ამისთვის რომ მთლად სისხლი გულზედ
მოაწვა.

— აჰ, საწყალო, ჰა, ჰა, ჰა!... გადისარსარა მარია-ხოზე-
ფამ,—მე ჯერ კიდევ უველა არ მითქვამს... რა მგრძნობიარე-
ნი არიან ეს საწყალი უმაწვილი ქალები!

— ჯერ კიდევ უველა არ გითქვამს?! უთხრა ფლორენ-
სიამ.

— არა, არა, მე არ მინდა უსიამოვნობა მივაყენო ვისმე,

სტკვა ბებერმა და თან სარსარობდა და სიამოვნებდა იმ ტან-
ჯვით, რითაც ფლორენსიას გული ეტანჯებოდა.

— მამ მშვიდობით, ბატონო, წაიღუდღუღა ფლორენსიამ
და მთლად აგანჯალდა.

— საწყალო! კარგად გაუწიე იმას უურები! ნუ მისცემ მოტ-
უუების ნებას.

ბებერი ისევ დივანზედ იჯდა და სარსარობდა.

— მშვიდობით ბმანდებოდეთ, უთხრა კიდევ ფლორენსიამ
და ჩამოართვა სელი იმას, რომელმაც დაურღვია მას სულის
მშვიდობა და ეჭვი შეატანინა თავის გულის სატრფო კაცზედ.

— მშვიდობით, სულა-ჯან, მშვიდობით! ჩემს მაგიერად დე-
დას შოკითსვა მოასსენე, უთხარი მალე მონჩეს, რომ მალე
ვნახოთ ერთმანერთი. გაუფთხილდი შესს დანიელს, ჭა, ჭა, ჭა!

სარსარითა და სიცილით გააცილა ფლორენსია კარე-
ბამდე.

საწყალი ემაწვილი ქალი ჩაჯდა თავის ეკიბაეში და იმუ-
ლებული იყო კორსეტი გაესსა, რომ უფრო თავისუფლად
ესუნთქა და გული არ წასვლოდა. ემაწვილს ქალს ათასი ფიქ-
რები აერია თავში და არ აძლევდა მოსვენებას.

— მართლაც, ამბობდა ფლორენსია თავის-თავად, — დანიე-
ლი სშირად ცხენით სადღაც დაიარება და დღევანდლამდის არ
ვიცნოდი, თუ სად იყო ღამ-ღამობით. რამდენჯერმე, — მაგალი-
თად, წუხელის, — ის ჩემის სახლიდამ ცხრა საათზედ წავიდა.
არას დროს არ უთქვამს, რომ ამალიას გაგაცნობო. იმ ბებერ-
მა ქალმა, ვკონე, ისიც კი იცის, რაც ზღვის ძირში ამხავია.
იმან იცის ყველა, რაც ხდება და რაზედაც ლაპარაკობენ ბუე-
ნოს-აიჩესში. მან დაწმუნებით მითხრა, რომ საბუთებიცა
მაქვსო. მე ის რად მომატუეებს?! ოჰ, ღმერთო ჩემო,

დემეტო ჩემო, მამ ეს მართალი უნდა იყოს! მწარედ კენესოდა ფლორენსია და იფანკავდა თვალებზედ სელებს. თავი საესე ჭქონდა სხვა-და-სხვა მოგონებებით, ეჭვით და ძალა კი არ ჭქონდა მოეშორებინა ფოკელივე ეს თავიდაც, რადგანაც გრძნობა სძლედა იმის ჭკუა-გონებას.

საწყალი, აღშფოთებული ქალი, ფლორენსია იგონებდა, რომ დანიელ სშირად ელანკაკებოდა ამალიაზედ, აჭებდა იმის სიმშვენეირეს და გონიერებას. ამ ფოფით მივიდა ფლორენსია შინ ორის ნასეკარზედ და გადასწყვიტა შეეტყობინებინა დედისთვის ფოკელივე, რაც შეიტყო, რადგანაც დედაზედ უპეტესი მეგობარი იმას ესტა აღარაინ ეგულებოდა. საბედნიეროდ დედა შინ არ დასვდა, დაჯდა მარტოკა ზალაში ღ ივიქრს მიეტა. ის კი აღარ აგონდებოდა, რომ ახლოკდებოდა დრო, რადგანაც დანიელ უნდა მისუღიყო იმასთან, რეგორც დილით წერილით აცნობა.

თავი მუათე.

როგორი აგენტები ჭყავდა დანიელს.

დიდის ხის საათზედ დანიელ იცვამდა ტანთ თავის ერთ-გულის მსახურის იეკმინის დახმარებით, რომელსაც უგვე აესრულებინა თავის ბატონის ფოკელივე განკარგულება-

— უკავილები თვითონ ფლორენსიამ გამოგართვა? ჭკითხა დანიელმა თავის მსახურს.

— თვითონ იმან, ბატონო.

— წერილიც?

— დიად, წერილიც.

— ვერ შენიშნე, კმაყოფილი იყო თუ არა?

— კვლავ რომ კმაყოფილი დარჩა. მაგრამ ქალ-ბატონს გაუგებრდა, როდესაც წერილი მივეცი. მკითხა ჩხალი ამბავი ხომ არა მომხდარა-რათ.

— საწყალი! ახა მიაძბე, როგორ იყო ჩაცმული, ყველაფერი დაწვრილებით მითხარ. ვერ ეს მითხარ, რას აკეთებდა, როდესაც მიხვედი.

— ყვავილებ შორის დაიარებოდა და ისწორებდა თმებს.

— თავის მშვენიერს თმებს. განაგრძე, განაგრძე, უთხარ: დანიელმა და მოიხვია ველზედ შავი აბრეშუმის ველსახვევი.

— სხვას არაფერს აკეთებდა.

— მე შენა გკითხე, როგორ იყო ჩაცმული მეთქი.

— თუთრი კაბა ეცვა მწვანის ლენტებით მორთული და წინ გახსნილი.

— მშვენივრად კი ამიწერე, შენის თავის მზემ! მაგას, ჩემო მეგობარო ფერმინ, დილის ტანისამოსს ეძახიან. რა მშვენიერი რამ იქნებოდა. სხვა?

— სხვა არაფერი.

— შენ სწორედ ტუტუტი ხარ.

— რათა ბატონო? სხვა არაფერი ეცვა და რა კენა.

— ფეხებზედ ბათინგები ხომ ეცვა, მხრებზედ ხომ შალი ექნებოდა გადადებული, ლენტი რამ ხომ ექნებოდა წელზედ შემოკრული. ყველა ეს, ჩემო ბიძია, კარგად უნდა დაგეხასა.

— რა დრო მქონდა მაგების დათვალიერებისა! მიუგო მოსამსახურემ.

— ერთის სიტყვით—ტუტუტი ხარ! ესლა შენ ეს მითხარ, აქ ვინ არის?

— ის ქალი გასლავთ, რომლის დამსხვებაც თქვენ მიბძანეთ და კიდევ დონ-კანდინო.

— აა, ჩემი წერის მასწავლებელი! რად მოსულა? არ იცი, აერმინ?

— არა, არ ვიცი, ბატონო. იმას მითხრა რომ შენს ბატონთან სათქმელი რამ მაქვს. დიღეს ექვს საათსდეკე აქ ყოფილა მაგრამ კარები დაკეტილი დახვედრია, ესლა შვიდ საათსდედ მოსულა კიდევ და მას აქეთია აქ იცდის.

— რა საკვირველი კაცია ეგ ჩემი მასწავლებელი! კიდევ ვერ დაიშალა უბრალო საქმისთვის ჩემი შეწუხება; ეტუობა, უნდა მეც ექვს საათსდედ ადგომა მასწავლოს.— ჩემს კაბინეტში შეიყვანე და იქ მომიტადოს, ვიდრე დონა მარსელინა წავიდოდეს. ის ქალი გი ესლავე აქ შემოიყვანე, უთხრა დანიელმა და ჩიცქა თაგვის ფერი კურტკა.

— მას მიბძანებთ შემოიყვანო, ბატონო?

— ავი გითხარ შემოიყვანე მეტქი. როდესაც ის ქალი ჩემთან შემოვიდეს, კაბინეტის კარები მაგრად მიხურე.

რამდენიმე წამს შემდეგ დონა მარსელინაც შემოვიდა, მისაკის ფერ ფანჩის კაბით და სხვა ქალის სამკაულებით მორთული; მის სასუში ყველასდედ კარგი იმის შავი თვალები იყო, რომელნიც უმწვილობის დროს უფრო მშვენიერნი იქნებოდენ, მაგრამ ესლა გი მარსელინა რომოცის წლის იყო და იმის მშვენიერ თვალებს მიმზიდველობა დაჭკარვოდათ.

— აი სწორედ თქვენი ხახვა მინდოდა, უთხრა დანიელმა და სთხრავა დამჯდარიყო სკამსდედ. თვითონ დანიელ გი დიანსდედ იყო გადაწოლილი.

— მე ყოველთვის თქვენი მონა და მოსამსახურე გახლავ-

ვართ, ბატონო დანიელ, მიუგო სტუმარმა ქალმა და ჩამოჯდა სკამზედ.

— ჯერ ერთი ეს მითხარი, როგორ ბძანდები შენის სახლობით? ჰქითსა დანიელმა.

— ძალიან ცუდად, — ბუენოს-აირესის ესხანდელი ცხოვრება თვით ცოდვილსაც კი გაჭკუენახდა ცოდვათაგან.

— ეგ უფრო კარგი თქვენთვის.

— თუძცა სხვები უფრო ცოდვილები არიან, ვიდრე მე, მაგრამ ისინიც კი განიკუენებინ.

— მაგალითად?

— მაგალითად რომელთაც თქვენც იცნობთ.

— სწორე გითხრა, მე გუელ-მაგიწეი ვარ.

— მე კი ვეკლა მასხოვს და ორასი წელიწადიც რომ ვიცოცხლე მანაც არ დამავიწუდება, რაც მე იმათ საქმე მომაყენეს.

— ეგ კარგი არ არის. სასარება გვიბძანებს, რამ მიუტყვეთ მტერთა თქვენთაო.

— მიუუტყვეო? შემდეგ იმისა, როდესაც მე მათ გამაუზატიურეს, შემიგინეს სახელი და როსკივ ქალებს დამადარეს? თავის დღეშიაც არა!

— შენ მეტის-მეტად აზვიადებ ამ საქმეს, ჩემო მეგობარო.

— როგორ თუ აზვიადებ! როსკივთა რიცხვში ჩამთვალეს, ბუენოს-აირესიდან ჩემი გაგდება უნდოდათ, — და განა ეს აზვიადება არის? ნუ იფიქრებ, რომ ამის ბრალი ჩემი ყოფა-ქცევა ყოფილიყოს; არა, თავი და თავი მიზეზი ის იყო, რომ ჩემთან იკრიბებოდნენ საუკეთესო უნიტარები, ჩემთან დადიოდნენ მინისტრები, იურისტები, პოეტები, დოქტორები, ლიტერატორები, — ერთის სიტყვით მარტინი ზენის ქვეყნისანი იმ დროს, როდესაც მე როსკივთა რიცხვში ჩამთვალეს და

ეველას ითხოვდენ ქალაქიდაძე, იმ ბებერს მოქრთამე ქალსე გამოსთქვეს ეს დასაცინი ლექსი:

შენ ქვეყანას თვალს რად უბამ...

— კარგი ლექსია, დონა მარსელინა, ძალიან კარგი.

— მშვენიერებია, ეს იმაზედ გამოსთქვეს 1833 წელს. მე მაშინ იმიტომა მდებრიდენ, რომ ლიტერატურის მომსრე ვიყავი და ამ მტარვალს ეველა ლიტერატორი ეკავებოდა და მრავალნი განდებნა ქალაქიდაძე.

— დიად, დიად უსამართლოდ მოგექცნენ, უთხრა დანიელმა და თან გულში იცინოდა.

— სწორედ რომ უსამართლოდ მომექცნენ!

— მეტე ამ უსამართლობას ხომ გადაწიით თქვენის მეგობრების წყალობით.

— დიად, დიად, მე ერთმა ჩემმა კეთილის მსურველმა გადამაწინა, რომელიც ჰატევისა მცემდა იმასთვის, რომ ჩუხსოს თსულებებს კვითხულობდი.

— ესლა რაღა წიგნებსა კითხულობთ, დონა მარსელინა?

— ესლა კვითხულობ «კარნავალის შვილს» და სხვა ამისთანა წიგნებს.

— კარგი წიგნებია! ვინ გაძლევს მაგისთანა კარვ წიგნებს? ჭკითხა დანიელმა და დაამტკრდა.

— მე არავინ მაძლევს, ეს წიგნები მღვდელს გაეტეს მოაქვს ჩემის დის-წულისთვის.

— მღვდელს გაეტეს! უთხრა დანიელმა და გელარ შეიმაგრას სიცილი.

— მე ძლიერ მადლობელი ვარ იმ მღვდლისა, რომ ამისთანა წიგნების კითხვით ჩემს დის-წულს კარვსა და ავს აგებინებს.

— ეგ უკვლავ კარგი, მაგრამ არ მესმის თქვენის აზრების პატრონი როგორ დაუშვებოდათ იმისთანა მღვდელს, რომელიც ქედრაციის დამამშვენებლად ირიცხება.

— მეც თვითონ უოკელ დღე გეჩხუბები მაგისტრის.

— და ისიც თქვენს ჩხუბს ეურს უბღებს?

— თითქოს გაიცინებს, მიბრუნდება და შევს ხოლმე ღვრტრუდიტას ოთახში.

— ღვრტრუდიტას ოთახში? მას უკვლავ შინა გყავს ის ყმაწვილი ქალი?

— ის ჩემი ძმისწულია; ორი თვეა, რაც ჩემთან არის.

— დემეტო შემიწყალო!... შენ უფრო ბევრი ძმისწულები და დისწულები გყოლია, ვიდრე ადამიანთა შვილის-შვილები.

— რა ვუყო, ჩემი თვისა და ტომისა არიან, რაც შემოდინა უნდა დავესმარო.

— გახსოვს მღვდელი გაცემა შირველად რომ მოვიდა შენთან დუგლასის რეკომენდაციით, რა იქნებოდა, რომ იმისადაც ის ენახა თქვენს სახლში, რაც მე ვნახე?

— დემეტო ჩემო, მაშინ სრულიად დავიდუბებოდი! მაგრამ მღვდელი გაცემა გონებ ისე ცნობის-მოყვარე არ არის, როგორც ბატონი დონ დანიელ ბელო, უთხრა მარსელანამ საეკლესიოს კილოთი.

— ეგ მართალია, მაგრამ არც მე ვარ დამნაშავე. იმ დროს მე თქვენ წერილი შემოგიტანეთ, რომელიც უნდა დანიშნულებისამებრ გადაგეცათ. მე გთხოვეთ საწერ-კალამი გონვერტზე წასაწერად. უნდა ვიღამაც დაარსუნა კარები. თქვენ მითხარით საწოდს ოთახში დავმალუღვიფე. მე იქ საწერ-კალამს დაგუწვეე ძებნა, მაგრამ ვერ ვიპოვე, მერე გავაღე ყუთი და...

— შენ არ უნდა წაგეკითხა ის წერილი, უთხრა ტობილის

ხმით მარსელინამ, რომელიც კვლავაც ტეხილად დაიწყო და სოლმე ლაშარაკს, რომელსაც კი ამ წერილზედ ჩამოვარდებოდა საუბარი.

— მაშ როგორ დამეკმაყოფილებინა ცნობის მოყვარეობა? მონტეკედილოდამ გასეთები და ჟურნალები...

— ისინი ჩემმა შვილმა გამომიგზავნა, როგორც მაშინაც გითხარ.

— ეგ კარგი, მაგრამ წერილი!

— მართლა, წერილი! იმ წერილისათვის მტარვალები ხმის ამოუღებლად დამსკრეტამდენ. რა გაუფთხილებელი ვიყავ! რა უფავ ის წერილი, ჩემო სიტოცხლეკ, — შენახული სომ არა გაქვს?

— თქვენა სწერდით, რომ რომელსაც ლაკალე შემოვა ქალაქში, რომასის მომსრე ქალებს ეველას თავებს დაკარსამო, — იცი ეს რა შეურაცხ-ყოფა!

— რას იზამ! თავის-უფლების სიყვარულმა მიყო, და კიდევ იმან რომ შეურაცხ-ყოფა მომაყენეს! რა სიამოვნებით ავასრელებდი ჩემს მექარას!... მაშ წერილი კიდევ შენა გაქვს, შე ეშმაკო?

— აკი გითხარ, რომ ის წერილი იმიტომ წავიდე, რომ განსაცდელიდამ დამესხენ.

— უნდა დაგესია.

— ეგ ჩემის მსრევ დიდი სიტუტუტე იქნებოდა.

— მაშ რად ინახამ იმ წერილს?

— ის საბუთია ჩემთვის, რომ თქვენი ჰატრიოტობა შეკატეობინო ეველა ჩვენს მომსრეებს, რომ შენ მიიღო დირსეული ვილდო ჩემის დახმარებისათვის.

— მხოლოდ მაგისთვისა გაქვს შენახული!

— თქვენ ჩემთვის დღევანდლამდის ისეთი არა გავყენინე-

ბიათ-რა, რომ ის წერილი ბოროტად მოვისმარო, უთხრა და-
ნიელმა.

— არცაას გაწეუნიხებთ! უთხრა საწყალმა ქალმა და ძლიერ
თავისუფლად ამოისუნთქა.

— მჯერა. ესლა საქმეზედ დაგიწოთ ლაშარაკი. შენ რა.
დის ნახე დუგლასი?

— ამ სამის დღის წინად.

— ძალიან კარგი. ის დღესაც უნდა ნახოთ.

— დღეს?

— თითქმის ამ საათშივე.

— ბატონი ბმანდებით.

— დანიელ შევიდა სამუშაო კაბინეტში და გამოიტანა სა-
წერლის ქვეშ დამალული წერილი, რომელიც წინა ღამეს დას-
წერა. მერე ჩასდგა კონკერტში, აიღო კალამი და გამოვიდა ისევ
მარსელისხანს.

— წაწერეთ ამ წერილის კონკერტს.

— მე?

— დიაღ, შენ წაწერე: «ბატონს დუგლასს

— სხვა არაფერი?

— არაფერი.

— მზად არის, სთქვა მარსელისამ, როცა გაათავა წაწერა.

— შენ წადი ესლავე დუგლასთან და შენის ხელით გადაე-
ცი ეს წერილი.

— მესმის.

— გულთან დამალე.

— დაკმაღე. ნურაფრის გეიქრებათ.

— ესლა სხვა რამეზედ მინდა მოგელაშარაკო.

— თქვენი მონა და მოსამსახურე განლაგართ.

— მე მინდა შენს სახლში მოვიდე სვალ, ან ზეგ დამით, მაგრამ ისე კი მოახერხე, რომ იქ არავინ იყოს.

— როდესაც გნებავდეთ. მე ქალებით სასეიწინოდ წავალ, მაგრამ გასაღებს რაღა ვუყოთ?

— დღესვე გააკეთებინე შეიძლება გასაღები, რომ სრულიად თქვენს გასაღებსა ჰგავდეს და გამომიგზავნე სვალ დილით. ისიც შემატებინე რა დღეს და რომელ საათზედ გასვალთ შინი-დამ. კარგი იქნებოდა თუ ამას ღოცვების დროს მოახერხებთ, ამისთვის რომ მაშინ ვერაინ დამინახავს.

— ფიქრი ნურასი გაქვთ, ჩვენი ქუჩა მიუწეუბული ქუჩაა.

— მე მინდა ავრეთვე, რომ ყველა ოთახების შიგნითა გა-რებები სრულიად დიანი იყვნენ.

— ბატონი ბძანდებით.

— ავრეთვე ვითხოვ შენგან სინკმეს და სიფთხილეს, მტი-რედი გაუფთხილებლობა ძვირად დაგიფუძლება, მე კი არაფერი არ მომივა.

— ჩემი სიცოცხლე თქვენს ხელშია, ბატონო დანიელ და თუნდაც ასე არ იყოს მე მზადა ვარ დავდო თავი ჩემის უნი-ტარისათვის.

— აქ ლაპარაკი უნიტარებზედ არ არის და არც როდისმე მითქვამს შენთვის მე უნიტარი ვარ, თუ ვინა ვარ, — ხომ ყვე-ლაფერი გაიგე?

— დმერთს ჩემთვის კარგი მესხაერება მოუნიტების, სთქვა მარსელინამ, რომელიც დანიელის უგანსაგუნელის სიტყვების კი-ლოზედ ცოტა არ იყო შეკრთა.

— მაშ ეხლა კი უნდა გავშორდეთ ერთმანერთს.

დანიელ შევიდა თავის კაბინეტში, გამოსწია სტოლის უჯრას და ამოიღო ორმოც-და-ათ თუმნიანი ბანკის ბილეთი.

— აჭა მორე გასაღების გასაკეთებელი და თქვენი ძმის-წულებისათვის სიღის ფასი.

— ძვირფასო ვმარჯობა! გულმხურვალედ წარმოსთქვა მარსელინამ, — თქვენ ინტერესი არა გაქვთ-რა და უფრო გულ-უსვი სარტ, ვიდრე ძველი გაცტე, რომელმაც ჩემს ძმის წულს ღვრტრუდას მთელის თავის განმავლობაში არაფერი არუქა.

— თქვენ კი იმას მაინც თავიდან ყრ ეშორებით. ესლა კი მშვიდობით.

— მე ყოველთვის თქვენი მონა და მოსამსახურე გასჯავარ, ბატონო დანიელ, უთხრა მარსელინამ თავის დაკვრით და გამოვიდა ოთახიდან.

თავი მეოთხემეტე.

მკითხველი ჯონიანს კაცს შეხვდება.

როდესაც დონა მარსელინა წავიდა, ფერმინმა თავის ბატონის კაბინეტში შეიყვანა ის მოხუცი, რომელიც დღეს სისხამს დილას ქალაქის ქუჩებში მოდიოდა.

ეს კაცი, შემოსვლის უმაღლესი, გაეშურა დანიელისკენ სწლის ჩამოსართმევლად.

— გამარჯობა, ჩემო კეთილო და პატივ-ცემულო დანიელო დღეს მე ძლიერ მიხდა შენთან მოლაპარაკება, მაგრამ, თითქმის განგებ, ბევრი დაბრკოლება შემსგდა.

— თქვენ სომ იცით ბატონო, რომ მე ჩვეულებისამებრ ადრე არა ვსდები.

— შენ ყოველთვის კვ ჩვეულება გქონდა. და როდესაც წე

ჩას გასწავლიდი, ხშირად იძულებული ვიყავ მამუხმარების მკაცრი საშუალებანი, რომ გაგვეთილებო არ გაგეშვა.

— ჩემდა სამწუხაროდ, თქვენ მაინც ვერ მასწავლეთ რეგია-
ნი წერა, ჩემო ძვირფასო დონ კანდინო.

— და ჩემდა სასიხარულოდ.

— ნუ თუ?! მას თქვენ გიხარიათ, რომ კარგი წერა ვერ
ვისწავლე?

— რც-და ათის წლის განმავლობაში, რომელნიც შეესწი-
ნე ამ წმინდა საქმეს—წერის სწავლებას, მე დავრწმუნდი, რომ
მხოლოდ სუსტის ტყუილსანი სწავლობდენ კარგ წერას, ხოლო
ფხიზელის გონებისანი კი, როგორც შენ, ვერას დროს ვერ
ისწავლიან რეგიანს წერას.

— ქებისათვის გამადლობთ, მაგრამ გარწმუნებთ, რომ კარ-
გი წერა რომ მცოდნოდა, ანაფერს მაწყენდა.

— ყველა ეკ მაინც არ დაგიშლის ჩემს პატივისცემას.

— რასაკვირველია, არა; მე თქვენ ისევე მიყვარხართ, რო-
გორც სხვანი, რომელნიც ჩემს სიყმაწვილეზედ ზრუნავდენ.

— და შენც დამეხმარები, თუ რასმე გთხოვ, არა?

— დიდის სიხარულით, თუ კი შემეძლება. გულ-ახსნილად
მელაპარაკებ.

— ნებას მაძლევ?

— ეხლა ძლიერ გაჭირდა ცხოვრება. გთხოვთ შემატყობი-
ნოთ თქვენი გაჭირვება, უთხრა დანიელმა, და თუ შემეძლება
დიდის სიამოვნებით დაგეხმარებით.

— არა, მე ფუფუნ არა ვსაჭიროებ. ჩემის ანგარიშისანი ცხოვ-
რების წყალობით ცოტადენი ფული მაქვს და იმის სარგე-
ბელი მეოფნის გაუჭირვებლად ცხოვრებისათვის. მე სხვა რამ
მინდა გთხოვოთ, რომელიც ჩემთვის უფრო საჭიროა, ამ

ცხოვრებაში ბევრჯერ ცუდი დრო გვიდგება, როდესაც კაცის სიცოცხლე განსაცდელშია. ამისთანა დრო იმ ქარიშხალსა ჰგავს, რომელიც ნავს ასწრობს ზღვაში და დანთქმას ემუქრება...

— უკაცრავად კი ნუ ვიქნები და ვგონებ თქვენის საუბრის საგანს ძლიერ გაშორდით, შენიშნა დანიელმა, რა კი იცოდა, რომ დონ კანდინოს ბევრი ლაპარაკი უყვარდა და დიდ ხანს ვერ გაათავებდა თავის საუბარს, თუ ლაპარაკის ნება მიეცა.

— უკაცრავად, უკაცრავად, ესლავე საქმეზედ დაგიწუბო ლაპარაკს. მე შენ გასწავლე წერა, მიყვარდი, როგორც შვილი, შენის ცუდების, მხიარულის, მოძრავის...

— მადლობელი ვარ, მადლობელი, ბატონო. მაგრამ ერთი მიბძანეთ, რა გნებაუთ ჩემგან, ჰკითხა დანიელმა, რომელსაც სახესუდ არ ეტყობოდა კაცავრება, მაგრამ გულში კი ჯავრობდა.

— მე მინდა, რომ შენ ერთს საქმეში დაიქნებარო.

— კვ აკი წელანაც მითხარით.

— ნუ ჩქარობ, საუვარელო, დალაგებთ ვილაპარაკოთ.

— როგორც გინდა ისე ილაპარაკე, მხოლოდ დროით შე-
მეტყობინე შენი სათხოვარი.

— შენ ბევრს დიდ-კაცებს იცნობ?

— დიად, ბატონო.

— გავლენიანს კაცებს?

— დიად, ბატონო.

— შენ ვიქტორიკასიც მეგობარი ხარ?

— დიად.

— მაშ იცი რა, დანიელ, მიშუამდგომლე...

— რაზედ.

— გეკედრები, დანიელ, თუ ცოტადენი ჩემი ჰატივის-ცემ-
გაქვს, მიშუამდგომლე.. აქ მარტოკანი ვართ?

— დიად, მარტონი ვართ, მიუგო გაკვირვებულმა დანიელ-
მა, რადგან დონ-კანდინო თან-და-თან ყვეთლდებოდა, რამდე-
ნიც უასლოკდებოდა თავის სათხოვარის საგანს.

— გაფიცებ ყველას, ვინც გიყვარს, მიშუამდგომლე..

— მითხარ, მითხარ, დროით მითხარ, რა გინდა, თუ ღმერ-
თი გწამს.

— მე მინდა, რომ ციხეში ჩამსვან, ჩემო მეგობარო და-
ნიელ, უჩუჩუა ყურში შემკრთაღმა დონ-კანდინომ თავის
უწინდელს შეგირდს.

დანიელს ეს მეტად გაუკვირდა და დასტკეირდა თავის მას-
წავლებელს, ჭკუასეად ხომ შეშლილი არ არისო.

— გიკვირს დანიელ? განაგრძო დონ-კანდინომ, — წმინდის
გულითა გთხოვ, რომ ეს თხოვნა შემისრულდ და მით საუ-
კუნოდ დამაჯალო.

— რად გინდა ციხეში ჩაჯდომა? უთხრა დანიელმა და თანაც
კიდევ ჰკვირობდა მასწავლებლის საქციელს.

— რად მინდა? ჰმ... მინდა ვიცხოვრო მოსკვენებით, უშ-
ფოთკელად, შეუძრწუნებლად, კიდრე ეს საშინელი დრო თავს
გადგვიკლის.

— საშინელი დრო?

— დიად, საშინელი დრო, სასწარელი... შენ ჯერ კიდევ არ
იცი, თუ რაგორ უფრო საშინელი დრო მოგველის. 1820
წელს, იმ სასწარელს დროს, მე შეცდომით ორჯეელ დამატუ-
სადეს, და ესდა ხომ ამ 1840 წელს, დატუსადებს ვილა ნად-
ვლობს, შეცდომით თავის მოჭრისა მეშინიან. მე ყველა ეს
კარგად ვიცი და მინდა რომ სამოქალაქო დანაშაულობისა-

ჩვეს ჩამსვან ციხეში და არა პილიტიკურის დანაშაულობისათვის.

— მე რე რათა? ჰკითხს დანიელმა.

— როგორ თუ რათა? განა შენ არა კითხულობ «გაზეთს» რომელიც ავსებულა მსეცურის მუქარითა.

— ას მუქარა უნიტარებს შეესება და არა თქვენ, რომელიც უნიტარების რიცხვში არ ურეკიხანთ.

— ღმერთმა დამიფაროს, მაგრამ ვაი თუ მეც გამჩიონ უნიტარებში. მტარვალებს ცოტა რამ მიხესი ეყოფათ. იგინი დროს ელოდებოდენ ჯვარის ამოსაყრელად და აი ეს დროც დაუდგათ.

— რა იცით, რომ დაუდგათ?

— ეგ ჩემი საიდუმლოებაა, რომელიც ხახვალზედ უარესად მიგოდავს გუფს.

— გიმეორებთ, ბატონო, რომ თუ ყველაფერს არ მეტყუით, იმულებული ვიქნები დაგანებოთ თავი და წავიდე.

— არა, არა, შენ ვერ წასვალ. ჯერ მომიხმინე სათხლავარი.

— აბა სთქვიით-რადა.

ღონ კანდინო ადგა, დათვალაიერა ყველა კარებები და რა დარწმუნდა, რომ არავინ იყო. მოვიდა დანიელთან და უთხრა ყურში:

— ლა-მადრიდი თავის ჯვრით რომასს გადაუდგა! დანიელ სინარულით შესტა სელზე; სინარულის დიმილმა გადაჭყნა სახეზედაც, მაგრამ მალე შეიმაგრა თავი, რომ არ შესტყობოდა.

— თქვენა ბოდავთ, ბატონო, უთხრა მან და ისევ დაჟდა სელზე.

— მართალს გეუბნები, დანიელ, ისე მართალს, როგორც

ესლა მე და შენ მარტონი ვართ და ვლამარაკობთ; ჩვენ ესლა მარტონი ვართ, არა?

— დიაღ, ბატონო, მაგრამ თუ თქვენ ვეკლავთ და ჩვენ ვეკლავთ, მასინ სუმრობად მივიღებ თქვენს ღამარაკს.

— არა, ბატონო დანიელ, მე რა სუმრობისა მცხელა. სომეხი, რომ მე პატარა სახლი ვიყიდე. სახლის მეთავლურედ ერთი სნიერი დედა-კაცი დავაყენე. ძალიან კარგი დედა-კაცია...

— სად დედა-კაცი და სად გენერალი და-მადრიდი?

— ვერ გამოგონე. ამ დედა-კაცსა ჭყავს ერთი შვილი, რომელიც ტუგუშანის ჯარში იმყოფება; კარგი შვილია მე და ჩემს დემეტრემ: ნახევარს თავის ჯამაგივს დედას უგზავნის. ყურს-სომ მივღებ, დანიელ?

— უურს გვიღებთ, ბატონო.

— ესლა კი გეტყვი, თუ ეს საქმე მე როგორ შემეხება. ჩემს სახლს კარები ქუჩაში გამოდის. ჭო, ავი დამავიწყდა, მთქვა, რომ ამ დედა-კაცის შვილი წარსულს წელიწადს მოვიდა აქ, გეტყობა?

— განაგრძეთ, განაგრძეთ, მე ვეკლავთ მეუყრება.

— ამ ბოლო თვეებში ბუენოს-აირესის მცხოვრებლებს შინის ზარი დაგვეცა; მე სრულიად ატანა მშინავს არც დღე, არც ღამე. წინად სშირად დავდიოდი ქალაქის სათამაშოდ ჩემს მეგობრებთან, რომელთაც არ უყვარდათ ესლანდელს ცუდს მდგომარეობასედ ღამარაკი, ესლა კი აღარც იმათთან დავდიოვარ; დაღმდება თუ არა, შევიკეტამ კარებსა და ვზივარ მარტო.

— თუ დემეტრე გწამს, საქმეზე იღამარაკე! ქალაქის სათამაშობას აქ რა ხელი აქვს.

— მოიცა, ესლავე გეტყვი მაგარედ.

— რაზედ, ქალღმადის თამაშობაზედ?

— ანა, იმაზედ...

— გენერალ ლა-მადრიდაზედ?

— დიაღ.

— დიდება ღმერთსა!

— დღეს დილის ოთხს საათზედ... მე ჩვეულებრივ ან მე მინა... უტბად მომესმა იგების სმა ცხენისა, რომელიც ჩემის სასლის წინ შედგა. სმლის ჩხარა-ჩხუკედ მივსვდი, რომ ის გაცი ან ოჭიტყვი იქნებოდა, ან სალდათი. სმლის ჩხარა-ჩხუკის გაგონებაზედ ძლიერ შექეშინდა, — და საშიშარიც არის, ანა?

— განაგძკო, თუ ღმერთი გწამთ, განაგძკო.

— ესლავ, ესლავ, უური დამიგდე. ცხენიანმა ჩემს მოსამ-სახურე დედა-კაცს ნიკოლასას დაუგაგუნა ფანჯარა, იმანაც, რა კი გაიგო ვინც იყო, გაუღო კარები. მე ჩემად გამოვედი გარედ და ჟუჟუტანიდამ შევიხედე დედა-კაცის ოთასში და რომ გონივ, ვინ დავინახე?..

— ჟერ მითხარ და მეტე მეტოდინება, ვინც დანახე.

— შეილი დედა-კაცისა, რომელიც გულში იკრავდა მას. დედა ეუბნებოდა, ღოგინს დაგიგებო, მაგრამ იმან უთხრა, დასაწოლად ანა მცადიანს, გუბერნატორთან უნდა წავიდე, რომელსაც ამ რამდენიმე წამის წინად ტუგუმანიდამ გამოგზავნილი ქალღმადები ჩავაბარე.

— განაგძკე, განაგძკე, ბატონო, ვეკლავფერი სთქვი, რატომ კი საქმეს შეეცება.

— შეილმა უთხრა დედას რომ ის ქალღმადები ტუგუმანის მდიდრებმა გამოგზავნეს გუბერნატორსათა და ატყობინებენ, რა საქმეც ჩაიდინა გენერალმა ლა-მადრიდასა; დედამ ჭკითსა

რს საქმეო და იმანაც უთხრა, რომ როდესაც ლა-მადრიდა შე-
მოვიდა ტუგუმანში, გამოაცხადა, რომ ამ დღიდან მე როზა-
სის წინააღმდეგ ვიმოქმედებო. ხალხმა დიდის სისარულით მი-
იღო ის და მთელი იქაურ ჯარების სარდლად დანიშნაო. წარ-
მოიდგინე რა გავლენას მოასდენდა ეს ჩემზე...

— განაგრძე, განაგრძე, თუ დიქრთი გწამს, სთხოვდა და-
ნიელ, რომელმაც სისარულით არ იცოდა რა ექნა.

— სხვა საუფრადლებო აღარა უთქვამს-რას. უთხრა კანდი-
ნომ.

— ეგ უკვლა კარგი. მიუგო დანიელმა, — ვსთქვათ, რაც გე-
ნებად ლა-მადრიდაზედ ითქვას, სრულიად მართალია, მე მაინც
ვერ მივხვდარვარ აქ შენ რა შუაში ხარ.

— მე ისე ვარ შუაში, რომ შექმდე ლა-მადრიდას გადად-
გომისა, გუბერნატორი ძლიერ განჩისხდება და გაურჩევლად
დაუწყებს ხალხს სოცვას და ვაი თუ მეც შეცდომით მომ-
კლან.

— არა, ეგ როგორ იქნება.

— რომ იქნეს მეც?

— მაშ რა ვქნათ, აბა მითხარი?

— აი, გამოგონე, როდესაც მე ციხეში ჩამსმენ გუბერნა-
ტორის ბძანებით ვი არა, იმის მოხელის ბძანებით, მაშინ გუ-
ბერნატორი, რა ვი ვერ გაიგებს ჩემს დატუსაღებას, რადგან
პოლიტიკურის დანაშაულობისათვის არ ვიქნები დატყრილი,
ჩემს წინააღმდეგ მკაცრ საშუალებებს აღარ იხმარებს. მთლად
დატუსაღებულთა ამოყვლა კი, იმედი მაქვს, არ მოხდება.
მე ციხეშიც ისე ბედნიერად ვიცხოვრებ, როგორც ჩემს სახლ-
ში, როდესაც არაფერი მაწუხებს.

— ეგ უკვლადი იქნება მართალი იყო, მაგრამ მე რა-

გორ მოკახერსო, რომ შენ ცისეში დაგიჭირონ, ბატონო კანდინო? რა მიხედა მოვიგონო?

— მაგახედ ადვილი. რაღას! ესლავე წადი ვიქტორიკასთან და უთხარი რომ მე თქვენ პირადი შეურაცხ-ყოფა მოკახერსო და სთხოვეთ, რომ საქმის გაჩეკამდის ცისეში დამიჭირონ. მე მაშინვე წამაკლებენ ხელსა და წამიყვანენ ცისეში. ვიქტორიკა იქამდის, ვიდრე გამოშვებას არა გთხოვ.

— ეგ ყველა კარგი, მაგრამ პირადის შეურაცხ-ყოფისათვის ესლა პოლიციას არ აწუხებენ. მაინც უნდა მოკახერსო რამე განაგრძო დანიელმა.

— მე ვიცი, რომ ყველაფერში დამკნამარები, ჩემო კეთილო, საყარელო, დანიელ.

— ვეცდები. გინდა იმისთანა პირთან სამსახურად მიშოვნო, რომელთანაც უნიტარობას ვეღარავინ დაგწამებს?

— ეგ ჩემთვის დიდი, უდიდესი ბედნიერება იქნებოდა. მე თავის დღეში ჩინოვნიკი არა ვუფიქვარ, მაგრამ სხვებს ვი არ ჩამოვინებო, ოღონდ ჩინოვნიკობის ადგილი მიშოვნე და უკმაპროდაც ვიმსახურებ.

დონ-კანდინო მხურვალის გულთ მოხვია დანიელს.

— ესლა წადი შინ. ბატონო დონ-კანდინო და სვალ ვიდრე მნახე.

— უსათუოდ, უსათუოდ!

— იმედი მაქვს, რომ კიდევ დილის ექვს საათზედ არ მოხვალთ.

— არა, შვიდ საათზედ მოვალ.

— ეგეც ადრეა. ათს საათზედ რომ მოხვიდეთ, უფრო კარგი იქნება.

— კარგი, სწორედ ათს საათზედ მოვალ.

— ერთს რასმეს ვიდევს ვთხოვთ: არსად არც სთქვამთ, რაც ლა-მადრიდაზედ მითხარით.

— მე გადავწყვიტე ამადამ არ დავიბნო, რომ მიღშიაც ვი-
წახაფერი წამოვროშო მაგაზედ. გუფიტები, როგორც პატიო-
სანი კაცი.

— აქ ფიცი რა საჭიროა, ბატონო, — ხვალამდის მშვიდო-
ბით, უთხრა ღიმილით დანიელმა, ჩამოართვა ხელი და გააწი-
ლა კარებამდის თავის მასწავლებელი.

— მშვიდობით საყვარელო, კეთილო, დანიელ, ხვალამდის
ჩემო მეგობარო, შეილო და მოეკრელო.

დონ-კანდინო გამოვიდა სახლიდან, მაგრამ ისე სიფთხი-
ლით ვი აღარა, როგორცის სიფთხილითაც შევიდა, ამისთვის
რომ ის მალე იქნებოდა სამსახურში ერთ დიდ პირთან.

— ესაა თორმეტი საათია, ფერმინ, მომიტანე ჭრავი, ან
სხვა რამ, მხოლოდ ჩქარა ვი! უთხრა დანიელმა მოსამსახურ-
ებს, რომელიც იმავე წამს შევიდა კაბინეტში, რა წამსაც დონ-
კანდინო გაუიდა.

— ზოლოვნიკ სოლომონს ბიჭი გამოეგზავნა, უთხრა ფერ-
მინმა.

— წერილიც მოიტანა?

— არა, ბატონო, პირად მითხრა, რომ ზოლოვნიკმა სო-
ლომონმა შემოუთვალა შენს ბატონს, რომ დღეს რთხს საათ-
ზედ იქნება კრება და სთხოვე მოხმანდესო.

— კარგი, მას დროით ჩამაცავი.

თავი მეთორმეტე.

ფლორენსია და დანიელ.

ჰერ მარი საათი არ იყო, როდესაც დანიელ გამოვიდა გარკვეულ საქმეთა მინისტრის დონ-ფილიპე აჩანის სასიძლამდე წავიდა სამსრეთისკენ.

მინისტრთან თავის მეგობარ ედუარდოსად ვერაფერი შეიტყო. დანიელს უფრო უსაროდა, რომ მინისტრმა აჩანამ აჩაფერი იცოდა, თუმცა ის გუბერნატორთანაც ყოფილიყო ამ რამდენიმე საათის წინად და ძლიერად ცდილობდა ვიქტორიკასად ადრე შეეტყო რამე დამალულ უნიტარსად.

დანიელმაც იმიტომ მისწერა წერილები და გაუკეთა მინისტრს ვიზიტი, რომ უნდა დატეხილიყო ვიქტორიკა—იცოდა, რომ რამე ედუარდოსად თუ არა.

დონ ფილიპე აჩანა ძლიერ პატივს სცემდა დანიელის ნიჭიერებას და სშირად მიმართავდა ხალხე მას, როდესაც რამე ქალაქის დაწერა უნდოდა, ან ფრანცუზულიადმ გადმოთარგმნა.

დანიელ შევიდა რეკონკისტის ქუჩაში, სადაც იდგა იმის გულის ღმერთა ქალი.

ფლორენსია უკვე რგვალს სტოლს და მოჭმუსვნილის სახით დასცქეროდა ყვავილების კონას. მაგრამ იგი ყვავილებს ვერა ჰხედავდა, არა უნდავდა იმას სუნს და სულ დონა მარია-სოსეუას სიტყვებსად ჰფიქრობდა. ამასთანავე იგი ჰფიქრობდა ამალიანად, რომელსაც ესლა თავის მეტოქედ რაცვდა.

ფლორენსია ისე იყო გართული ფიქრებში, რომ ვერ შე-

ნიშნა შესვლა დანიელისა, რომელიც მას უცებ თავსედ წაადგა; იმის შესვლა მხოლოდ მაშინ გაიგო, როდესაც მარცხენა სელსედ აკოცა დანიელმა.

— დანიელ! შეჭყვირა ქალმა და დაიწია უკან. იმის სახეს კვლავინდებურად აღეცისიანობა აღარ ეტყობოდა და ზიზღით უყურებდა დანიელს. იფლავრენსიას სახეს, ნაცვლად მარცხობის სიწითლისა, როგორც ჩვეულებისამებრ მოსდიოდა ხოლმე ამისთანა დროს, სიყვითლე დაეტყო. მან ისე შეაძრწუნა დანიელი, რომ რამდენსამე ხანს გაშეშებული იდგა.

— კაბალერო,*¹) დედა ჩემი შინ არ არის, სთქვა ფლორენსიამ დამშვიდებულის ხმით.

— კაბალერო! დედა შინ არ არის! გაიმეორა დანიელმა დასაძრწუნებლად, რომ ეს სიტყვები წარმოსთქვა იმის გულის საყვარელმა—ფლორენსიამ. მე არ მესმის შენი ღაზაზაკის კილო, უთხრა დანიელმა.

— მე თქვენ გითხარით, რომ მარტოკა ვარ და გთხოვთ ისეთის პატივის-ცემით მომეპყროთ, რა პატივის-ცემითაც კაცი ქალს უნდა მოეპყრას.

დანიელ ეყრებამდის გაწითლდა.

— ფლორენსია, ან ხუმრობ, ან მე ჭკუა-გონება დამიკარგავს.

— არა, ჭკუა-გონება კი არა, მაგრამ სსკა რამ დავიკარგავთ.

— სსკა რამ?

— დიად.

*¹) სიტყვა კაბალერო ცივგულობის ნიშანია და ეუბნებიან უცნობ კაცს ანუ ცოტათი ნაცნობს.

— ახა რა, ფლორენსია?

— ჩემი პატრივის-ცემა, ბატონო.

— შენი პატრივის-ცემა, — მე?

— დიად, შენ, ახა რაღას აქნევ ჩემს პატრივისცემას? უთხრა ფლორენსიამ მტირედის ღიმილით და ზიზღით.

— ფლორენსია! მსურვალედ უთხრა დანიელმა ღ მიიწია წინ.

— გთხოვთ ნუ გავიწუდებათ, კაბალერო! უთხრა ქალმა და არ დაიძრა ადგილიდან. თავი ძალდა ეჭინა ამპარტავნულად და ხელი დანიელისკენ გაეშვირა. დანიელმა უკან დაიწია და მარცხენა ხელით დაეჭვინა სელსა, ფლორენსია კი პატარა რგვალ სტოლზედ იყო დაბჯენილი.

წახსუბებუდი შეუვარებულნი რამდენსამე ხანს გაჩემებულნი შესტყეროდენ ერთმანერთს და ერთი მეორისგან ელოდასა უბრის განახლებას.

— ნება მიბოძეთ, ბატონო, გვითხრეთ, რა არის მიზეზი ამ უბედურებისა, უთხრა დანიელმა.

— მე მაგის ვასუსს არ მოგცემთ, უთხრა ფლორენსიამ.

— მაშ გავიბედავ ღ გეტყვი, რომ ეს წრეს გადასული სუმი რომა საშინელი უსამართლობაა, ციკად უთხრა დანიელმა.

— რაღ არის, ეგ არის...

დანიელ განწირულებას მიეცა.

— ფლორენსია, თუ გუშინ ცხრა საათზედ წავედი, ეს იმისთვის, რომ ერთი საჭირო საქმე მქონდა.

— თქვენ ნება გაქვთ, ბატონო, რა დროსაც გინდათ შემოსვიდეთ აქა და რა დროსაც გინდათ წახვიდეთ.

— მაგისთვის გამდლობთ, უთხრა დანიელმა და ტუნზედ იბრინა.

— ნება მიბოძეთ მეც გადავიხადოთ მადლობა, კაბალერო.

— რისთვის, ქალ-ბატონო?

— თქვენის ჰატროსანის ქცევისთვის?

— ჰატროსანის ქცევისათვის?

— თქვენ დღეს როგორღაც კარგად არ გეუწუებათ, კახალერო, ჩემს სიტყვებს იმეორებით, თითქმის მათი დასსომება გინდოდეთ, უთხრა დაცინკით ფლორენსიამ და ზიზღით შეხდა.

— ზოგ სიტყვებს გამეორება ეჭირვებათ, რომ მათი აზრი გავიგოთ.

— აქ გამეორება აწაფერს გიმეკელით.

— რატომ?

— იმიტომ რომ, ვისაც თვალები აქვს, ყურები და ჭკუა, უნდა გაიგონოს, რასაც ელაჰარაკებინან, ყრუს კი...

— ფლორენსია! გააწვევტინა დანიელმა გაჯანკებულის ხმით, აქ რაღაც უსამართლობა იმალება და გიბძანებთ, რომ ამის-სნათ.

— რაო, რაო, მიბძანებ?

— დიად, ქალ-ბატონო, გიბძანებ.

— ახა ერთიც გაიმეორეთ ეგ სიტყვა.

— ფლორენსია!

— ბატონო?

— ეგ მეტის-მეტია!

— თქვენ აგრე გგონიათ?

— მე გგონია, ეს ან შეუსაბამო სუმირობაა, ან გინდათ ჩხუბის მიზეზი იზოვნოთ, არც ერთი კი თქვენ არ გეკადრებათ. სამის წლის სიყვარული ნებას მაძლევს გკითხოთ, რა არის მიზეზი თქვენის ამ გვარის საჭციელისა.

— ჭოო, მას თქვენ აღარ მიბძანებთ, არამედ მთხოვთ, არა?

გვ სხვა საქმეს, ბატონო, უთხრა ფლორენსიამ და კიდევ ზის-
ლით შესედა დანიელს.

დანიელ გაწითლდა. თავ-მოყვარეობა, პატიოსნება და ყო-
ველნი კეთილშობილურნი თვისებანი აქმლურნენ მას, როდესაც
ფლორენსიამ ზისლით შესედა.

— კიბძანებო, თუ გთხოვთ, გვ რაგორც გნებავდეთ ისე
მიიღეთ, მხოლოდ მე მინდა — გვეურებათ ქალ-ბატონო თუ
არა? — მე მინდა გამაგებინოთ თქვენი დღევანდელი საქცი-
ლი.

— ნუ ჯავრობთ, ბატონო, ყველას გაიგებთ. თქვენთვის
გარკვი სმა საჭიროა და ეგრე რომ ყვირით, სომ სმა წავივით.
გთხოვთ ნუ დაივიწყებთ, რომ ქალს ელაპარაკებით.

დანიელ შეკრთა. ეს მოგონება იმისთვის ყველა ფლო-
რენსიას სიტყვასედე უფრო გულ-მოსაკლავი იყო.

— ღმერთო ჩემო, ღმერთო ჩემო, მას მე ჭკუასედე შევ-
შლილვარქ!.. დაიკვნესა დანიელმა, ჩაღუნა თავი და თავლებზედ
სკლები მიიფარა.

ზალაში კიდევ სინუძე ჩამოვარდა. ბოლოს ისევ დანიელს
მა დაიწყო პირველად ლაპარაკი.

— გამიგონე, ფლორენსია, ეგრე უწყალოდ რაზედ მტან-
ჯავ ეჭვიანის ლაპარაკით. ნუ თუ მე ვასუხის მოთხოვნის ნე-
ბა არა მაქვს?

— ვასუხისა? რა ვასუხისა? ჩემის უსამართლობის ვასუხისა?

— დიაღ, დიაღ, სწორედ შენის უსამართლობისა.

— გარკვი, მაგრამ ამაზედ ვასუხის მოტემა სომ სისუფელე
იქნება, კაბაღერო! ჩვენს დროში უსამართლობა ყველგან სდე-
ბა, მაგრამ უსამართლობით დატანჯულნი კი ვასუხს არავის
სთხოვენ...

— ებ ეგრე პოლიტიკურის საქმეების შესახებ, მაგრამ მე მგონია, რომ ესლა...

— რა გგონიათ?

— რომ ჩვენ პოლიტიკაზედ არა ვლაპარაკობთ.

— სტდებით.

— როგორ?

— რასაკვირველია, სტდებით. მე და თქვენ მხოლოდ პოლიტიკაზედ შეგვიძლიან ლაპარაკი; თუ თქვენ არა, მე მაინც ასე ვფიქრობ, რომ თქვენ მხოლოდ პოლიტიკურის საქმეებისთვის დადისათ ჩემთან.

— აქამდის მე მეგონა, წარმოსთქვა ცივად დანიელმა, რომ ფლორენსია დიუზასკე მცირედაც არის თანაურებინობდა დანიელ ბელოს ბედს და ყოველისიყვეს მოაქმედებდა, რაც კი საჭირო იქნებოდა იმის მეგობრების სიტყვებისთვის და იქნება თვით იმისთვისაც.

— ფლორენსია დიუზასკე ყოველ მაგისტრის მხედ არის.

— არ მესმის!

— მას აქეთ, რაც ფლორენსია დიუზასკემ გაიგო, რომ თუ ბატონს ბელოს გაუჭირდება რამ, იგი ყოველთვის იზონის სახლს, სადაც თავს შეაფარებს და იქნება ნეტარებაში და განცხრომაში...

— მე?

— მგონია თქვენ გელაპარაკებიან.

— ვიზონი სახლს, სადაც ვიქნები ნეტარებაში და განცხრომაში, იმეორებდა დანიელ.

— თქვენ ხომ არ გნებავთ, ბატონო, რომ ეს ყოველივე ძრანდრუსულად გითხრათ, რადგანაც დღეს თქვენ ესპანიური ცროტა არ გეუყრებათ? დიაღ, ესპანიურად გეუბნებით, რომ

თქვენ გიპოვნიათ სახლი მზგავსი სამოთხისა, სამეოფელი ჭე-
იებისა: არ იცით, ბატონო ბელო, სად არის ეს სამოთხე?

— საშინელებაა...

— ზირიქით, სასიამოვნოა. მე იმაზედ გელაზარაკებით, რაც
თქვენს გულს იამება.

— ფლორენსია, თუ ღმერთი გწამს!

— თქვენ არ მოგწონთ, რომ თქვენი თავ-შესაფარი ადგი-
ლი სამოთხეს დავამსგავსებ?...

— თუ ღმერთი გიუყვარს, მითხარი სად არის ეს ადგილი,
ან რა ერთობაა მე და იმ ადგილში?

— თქვენ წრფელის გულითა მკითხვეთ მაგას?

— ფლორენსია, მოთმინება აღარ შემძღიან, საშინელებაა.

— ზირიქით, მშვენიერებაა.

— რა?

— მე სამოთხეზედ გელაზარაკებით. ვინ იცის რა მშვენიერ-
ი ბაღებია იქ, ბედნიერი ხარო თქვენს!..

— სად არის ეს, სადა?

— ქალაქის გარეთ, — ამ სიტყვებზედ ქალმა ზურგი შეაქცია
დანიელს და დაიწყო ოთახში სიარული, ეჭვიანობა კი, ეს სა-
შინელი სენი ტრფიალებისა, უთუთქავდა ფლორენსიას გულს.

— ქალაქ გარეთ! შეჭვივინა დანიელმა და წავიდა ფლორენ-
სიასკენ.

— განა რომ შენ იქ იპოვნე განსასვენებელი ადგილი? უთ-
ხრა ქალმა, მაგრამ გაუფთხილდი კი რომ არ დაგტყრან და არ გა-
მოაშვარავდეს შენი თავ-შესაფარი ადგილი ხიზურებისა, აფ-
თიექებისა და მრეცხავის დედა-კაცებისაგან.

— ქალაქ გარეთ! დაჭრილობა! მე სული ამომივია, თუ ვარ-
გად არ შემატყობინებ ამ საქმეს.

— ანა, ან ამოგივა სული. ენადე მანც რომ ან მოკვდე ამ შენთვის საუკეთესო დროს. მე სრულადაც ან შეეშინდები, რომ შენ მარტყენა ფეხში დაიჭრა; საშინელი ჭრილობაა ხმლით დაჭრილობა.

— ოჰ, ღმერთო ჩემო, ისინი დაიღუპნენ, სწორედ დაიღუპნენ!.

ორთაშუა კიდევ სინიუძე ჩამოვარდა. თუმცა ისე უყვარდათ ერთმანერთი, რომ მეტი სიყვარული შეუძლებელი-და იყო, მაგრამ ერთმანერთს მანც შეუბრალებლად სტანჯავდენ და ამის მიზეზი წყეული მარია-ხოზეია იყო.

სინიუძე დიდ ხანს ან გაგბძელდა. დანიელმა დაუხრქა ფლორენსიას წინ და მოხვია ხელები წელზედ.

— თუ ღმერთი გწამს, ფლორენსია, შეჭვირს დანიელმა და უფურცბდა საყვარელს ქალს თვალებში, თუ შენი თავი გიყვარს, რომელიც ანის ჩემი ზეტა, ჩემი ღმერთი, ჩემი ქვეყნა, — გამაგებინე ეგ საიდუმლო სიტყვები... მე შენ მიყვარხარ, გაღმერთებ შენ. ჩემო სიტყვებზე, ჩემის გულის უკვდავების წყარო, მეწმინდე რომ ჩემო სიყვარული ისე გეკუთვნის შენ, როგორც გეკუთვნის შენი სული. შენზე უძვირფასესი აღარა-ვინა მყავს ქვეყნაზედ. მაგრამ... მაგრამ... განა დრო ანის ესლა სიყვარულზედ ღაზაზაკისა, როდესაც ბეკრს მართალს კაცს სიკვდილი თავს ადგია და იქნება თვითონ მე! მაგრამ ან გეგონოსა კი, რომ ჩემს სიტყვებზედ ბეკრსა ვთქვამდე. დიდი ხანია ჩემი თავი გამიწირავს, დიდი ხანია მომაკვდინებელ ბრძოლას ვუწევ ჩემს მოწინააღმდეგეს, რომელიც ჩემზედ ბევრით ძლიერია. გამიგონე, ფლორენსია, გამიგონე, ამისთვის რომ შენი სულიც სრულად მე შეეკუთვნის, და მე, როგორც ღმერთს ღოცვას, განდობ ჩემს საშინელს საიდუმლოებას: ესლა განსაცდელშია ეღუარდოს და ამაღიას სიტყვებზე. მაგრამ

იმათი სისხლი მხოლოდ შაშინ დაიდურება, როდესაც ჩემიც დაიდურება, და სანჯალმა, რომელმაც უნდა გაჭვდინოს ედუარდოს გული; უნდა გაჭვდინოს ჩემი გულიც.

— დანიელ! წამოიძახა ფლორენსიამ და მოესვია დანიელს; თითქოს ეშინოდა, რომ სიკვდილმა არ გამომტაცოს სულიდა-შაო. ფლორენსია განთავისუფლდა ეჭვისაგან.

— დიაღ, განაგრძო დანიელმა და არ უშვებდა სულიდამ ფლორენსიას წელს, — დღეს ედუარდო უნდა მომკვდარიყო და მე ის ძლივს გადავარჩინე, თუმცა ძლიერ დაჭრილი ვი არის. ის უნდა დამემალა სადმე, რადგანაც მკვლელები რომსის აგენტები იყვნენ, მაგრამ არც ჩემთან და არც იმის სახლში ედუარდოს დამალვა არ შეიძლებოდა.

— ედუარდო დაჭრილია!... ოჰ, ღმერთო ჩემო, ღმერთო ჩემო, რა ცუდი დღე გამოიქნა! სომ არ მომკვდარა?

— არა, ჯერ განსაცდელს გარეთ იძეოფება. მაგრამ გამიგონე... ის უნდა დამემალა სადმე და წავიყვანე ამაღიასთან. მარტო ამაღია-ლა მყავს დედი-ჩემის ნათესავი და ის არის ერთადერთი ქალი, რომელაც შენს შემდეგ მიყვარს, — მიყვარს როგორც და, როგორც კეთილს მამას უყვარს თავისი ქალი. ღმერთო ჩემო, მე ის განსაცდელში ჩავაგდე, ის, რომელიც ისე მშვიდად და ბედნიერად სტროვრობდა!

— განსაცდელში?! რათა დანიელ? რათა? ფლორენსია თვითონაც მოესვია დანიელს; იმისმა ყვეთელმა ფეხმა აღავსო ფლორენსიას გული ტანჯვითა და შიშითა.

— ამისთვის რომ რომსსმა შებრალებს არ იცის, დანაშაულსაც მიანიდა იმას შებრალებს. ედუარდო იძეოფება ქალაქის განაპირა ნაწილში, ამაღიას სახლში, ფლორენსია. ის დაჭრილია მარცხენა ფეხში...

— აჩა, აჩა, იმათ აჩაფერი ბიძან! შეჭყვირა სისარულთ ფლორენსიამ და ნელად დაჭკრა დანიელს მხარსედ ხელი, — მაგრამ შეუძლიანთ კი გაიგონ. ფლორენსიამ დაივიწყა ეჭვიანობა იმისთვის, რომ იმის ენის წვერსედ იყო დამოკიდებული სიტოცსლე ბევრის მართაღის კაცისა, თვითონ მოისჯა გვერდით თავის საყვარელა დანიელ და უამბო ყოველივე, რაც კი გაეგო მანსილიასა და დონა მარია-სოფიე ესკუჩასაგან.

დანიელ სულ-გამელილი უბღებდა ეურს ფლორენსიას ლაშაკს.

— საზიზღარი ქმნილება! სთქვა დანიელმა, როდესაც ფლორენსიამ გაათავა ლაშაკი, — ის გგონებ ვოჯოხეთიადმ უნდა იყოს გამოსული. როზასის ყველა მომსრეებს შხამიანი გული აქვთ და როდესაც ხანჯლით ვერა ჭკლამერ მოწინააღმდეგებს, ენითა შხამენ. გიმეორებ, რომ ყველა ეს ცილის-წამება აჩის და აჩა მგონია აჩ იტოდე, ვინ მართალია და ვინ მტყუანი.

— იქნება ეგ მართალი იყოს, მაგრამ ჯერ კიდევ ვერ დაგეთანხმები.

ფლორენსიამ აღარ ეჭვიანობდა, მაგრამ არც ერთი ქალი მაშინვე არ გამოგიტყუებთ, რომ თავის სატროფოს უსამართლოდ სწამებდა ცილსა.

— შენ ეჭვი გაქვს ჩემში, ფლორენსია?

— მე მინდა გავიცნო ამაღია და ჩემის თვალთ დავრწმუნდე შენს სიმართლესა.

— შენი ნებაა.

— მინდა ვნახო იგი.

— კარგი.

— მე მინდა, რომ ეს ამ კვირასვე მოხდეს.

— თანახმა ვარ, სხვა რაღა გინდა? უთხრა დანიელმა.

— სხვა არაფერი, მიუგო ფლორენსიამ და მისცა დანიელს ხელი. სხვა დროს დანიელ ურიცხვად დაუგოცნიდა ამ მშვენიერს ხელს, მაგრამ ესლა კი არ დაუგოცნა, რადგან ედუარდოს და ამალიას ბედზედ ჭფიჭრობდა.

— შენ ხომ დარწმუნებული ხარ, რომ მტარკალმა არც ერთი ნიშანი არ იცის ედუარდოსი? ჭკითხა დანიელმა.

— არც ერთი, მე ეს კარგად ვიცი.

— მე ესლა უნდა წავიდე ჩემო-მტრედო, და უფრო ის მაწუხებს, რომ დღეს ველარ შემოვალ შენს სანახავად.

— საღამოსედ?

— არც საღამოსედ შეიძლება.

— იქნება შენ ქალაქის გარეთ ნაწილში გეყვინ?...

— იქ შელან, ფლორენსია და იჭიდამ გვიან დავბრუნდები. განა მე არ უნდა ვიყო ედუარდოს გვერდით? განა მე არ უნდა ვიზრუნო იმისა და ამალიას სიცოცხლის უკნებლობაზედ? ნუ თუ ჩვენ უნდა მტრის ამაყად დაგუტეკოთ ჩემი ერთადერთი მეგობარი ედუარდო, შენი ძმა, როგორც შენ ამბობ?

— წადი, წადი, დანიელ, უთხრა ფლორენსიამ, წამოდგა ზეზედ და ჩადუნა თავი, თვალეში ცრემლები მოეყვია.

— შენ კიდევ ეჭვი გაქვს ჩემზედ, ფლორენსია?

— წადი და ედუარდოს მოუარე. — ამის მეტს ესლა ვერას გატყუო.

— გამოიგონე, ჩვენ სვლამდის ერთმანერთს ველარა ვნახავთ და მე მინდა შენთან დარჩეს ის, რაც ჩემს გულს არასოდეს არ მოშორებია. აი, გამოძარტვი.

დანიელმა მოიხსნა უელიდამ მეჭკვი, დაწნული იმის დედის თმებიდამ. ამან ძლიერ ააღელვა მგრძნობიარე გული

ფლორენსიასი. როდესაც დანიელმა ეს ძეწკვი გაუგათა გულ-
ხედ, მამინ ფლორენსიამ ველარ შეიმაგრა თავი და ტირილი
დაიწყო. ფლორენსიაში გაჭქარ ყოველივე იტენეულება, იმას
სეკლო მსოლოდ მიკაღერსნა დანიელისათვის, რადგან შემ-
ეგ შერიგების ცრემლების დაღვრისა ქალს უფრო მსურვალე
იუვარული აქვს თავის სატრფოლსადმი.

ორის წამის შემდეგ ფლორენსია იყდა დივანხედ და
სურვალედ ჰგოცნიდა თმის ძეწკვს, დანიელ კი ვენესუელის
უჩახედ მიდიოდა.

თავი მეცამეტე.

პრეზიდენტი სოლომანი.

წმინდა ნიკოლოზის ეკლესიის პირდაპირ, სადაც ორი
ქუჩა გორიენტესი და დელ-სერიტო ერთად იყრებიან, იდგა
პატარა ძველი სახლი პატარავე ფანჯრებით. ყოველს სადამოს,
ლოცვის დროს, ნასკვდით ამ სახლის პატრონს სალათში გახ-
ვეუღს და წაღებში ჩამარკალებულს; მარჯვენა ხელში პაპირო-
სი ეჭიკა ჭ მარცხენაში სტაქჩით ჩაი. ეს კაცი იქნებოდა სამო-
ცის წლისა და ისეთი ზორობა იყო, რომ კარგი დიდი ხარც
შეიშურებდა იმის სიზორობავეს: ხელები ფეხების ოდენი ჰქონ-
და, ფეხები ტანის ოდენი და ტანი ათი კაცის ოდენი.

თავიანთ მამის, ბუენოს-აირესელ ვაჭრისაგან, ამას და
ამის ძმას ხენაროს ერგოთ სსენებული სახლი თავის პატარა
დუქნით და სასელწოდება ღონზაღუც.

ხენარო, თავის ძმახედ უფროსი, ვაჭრობას მისდევდა.

გარდმოცემა არას გვეუბნება თუ რად დაარქვეს მას სოლომონი. ეს კი ნამდვილად ვიცით, რომ ამ სასელის დამახება ხუნაროს ძლიერ სწეინდა და მუშტითა და კეტებით უტეხავდნენ ხსებს, ვინც კი ამ მეტს სასელს დაუძახებდა.

ეს ხუნარო მილიციის კაპიტანიც იყო და თავის სიცოცხლე ძლიერ სამწუნაროდ გაათავა; ის დასვრეტეს ჯარის აჯანყებაში მონაწილეობის მიღებისათვის. დასვრეტის შემდეგ დარჩა ქვრივად იმის ცოლი დონა მარია რისო და ქალი კინტინა.

ხუნაროს სიკვდილის შემდეგ დუქანი ერგო ჰატარა მძის — ხულიანს დონსალებს. ამას თავის მძისავით არა სწეინდა სოლომონის დამახება, პირიქით, კიდევ ესამოკნებოდა და ქალღებესაც ასე აწერდა ბელს: «ხულიან-დონსალებს სოლომონს.»

ეს დონ ხულიანი ვაჭრობის გარდა, სამოქალაქო მილიციის შიდაც ირიცხებოდა, რისათვისაც ბინი-ბინსედ მოსდიოდა, ასე რომ პოლიკონიკობამდის ავიდა. ბოლოს სალხის აღმადგინებელ საზოგადოების პრეზიდენტიც გახდა.

სადამოს ოთხს საათზედ ის ქუნა, რომელზედაც პოლიკონიკი სოლომონი იდგა, სალხით და ცსენებით იყო გატყდილი.

დიდი ოთახი ანუ შალა სოლომონისა საკსე იყო ქედვრაციის მომხრეებით. თვითონ გამორჩენილი პრეზიდენტი სოლომონი კი არა სჩანდა მათ შორის. ის იყო მეორე ოთახში და ზეპირად სწავლობდა სიტყვას, რომელიც უნდა ეთქვა კრებისათვის. იმასთან იყო მძაწვილი კაცი, სული და გული პრეზიდენტის სოლომონისა. ეს კაცი იყო დანიელ ბულა. სიტყვის სწავლების შემდეგ იმათ ეს ლაპარაკი დაიწყო:

— ჰა, შენ როგორ ფიქრობ, კარგად იქნება?

— ძალიან კარგად, ზოლოტნიკო! საკვირველი შესიერება გაქვსო.

— მაინც-და-მაინც შენ ჩემს გვერდით დაჯექი და რაც არ მომაგონდეს, მომაგონე, ყურში მიჩურჩულე.

— ეგ მეც მინდოდა მეთქვა. მაგრამ ნუ დაივიწყებთ, ზოლოტნიკო, გამაცნობთ თქვენს მეგობრებს და შეატყობინათ მათ, რაც გითხარით.

— ეგ ჩემი საქმეა. ეხლა კი შეიძლება კრებაში გავიდეთ.

— ერთს წამს კიდევ მოიტყაბდეთ. როგორც კი სულზე დაჯდეთ, მაშინვე უბძანეთ სეკრეტარს დამსწრე წევრების სიის წაკითხვა, ამისთვის ზოლოტნიკო, რომ ჩვენს კრებაშიაც ისეთივე წესი უნდა დავადგინოთ, როგორც დეპუტატთა პალატაშია.

— მე ეგ ავი გუთხარ ბონეოს, მაგრამ იმ პირ-ღიას უბედობის მეტი არა შეუძლიან-რა.

— კიდევ უბძანეთ და შეასრულეხს.

— კარგი, შევიდეთ.

ზალაში შევიდა პრეზიდენტი სოლომანი, უკან მისდევდა დანიელ ბელო, რომელსაც ჭედერაჭიის ნიშანი ჰქონდა გაკეთებული, თავის თეთრი ხელთათმანები კი აღარ ეცვა.

— მშვიდობა თქვენდა, ბატონებო, უთხრა სოლომანმა ბძანების კილოთი და წავიდა სელისკენ დასაჯდომად.

— უმდაბლესად გმადლობთ, ზოლოტნიკო—პრეზიდენტო, უთხრეს ყველამ და გაკვირვებით დატყუარდნენ უმაწილ-კაცს, რომელიც მას მისდევდა. იმათ მაშინვე შენიშნეს, რომ უმაწილის კაცის ტანისამოსი ჭედერაჭიის ნიშნებით არ იყო აჭრელებული.

— ჩემო მეგობარნო, სთქვა სოლომანმა, მე მს-უღის წარ-
მთგიდგინათ ბატონი დონ დანიელ ბელო, შვილი პლანტა-
ტორის დონ ანტონიო ბელოსი, რომელსაც ყველანი იცნობთ,
როგორც კეთილ პატრიოტ-ქედერალს და რომელსაც ბევრი
სიკეთე უქნია ჩემთვის. ეს უმაწვილი კაცი ისეთივე წმინდა ფე-
დერალია, როგორც ამისი მამა, გვთხოვს მივრდეთ ჩვენს
საზოგადოებაში და მოელის თავის მამას, რომ ამის შესახებ
მოელაპაჟახოს. იმ დრომდის კი გვთხოვს ნება მივსცეთ ჩვენს
კრებებზე დასწრებისა და მონაწილეობის მიღებისა. გაუმარჯოს
ფედერაციას! გაუმარჯოს დიდებულს აღმადგინებელს კანონ-
ებისას! სიკვდილი წუნგალა ფრანცუზებს! სიკვდილი იმათ კო-
როლს ლუი-ფილიპეს! სიკვდილი მუჩალ უნიტარებს, შესუი-
დულთ ფრანცუზების ოქროთი! სიკვდილი აჯანყებულს რევრას!
ამ მსეტუქს დრიალს, აღმოხდომილს სოლომანის გული-
დამ, იმეორებდა ყოველი იქ დამსწრე. ყველამ სასჯელები ამოა-
ღეს და ატრიალებდენ ჭაქში. ამათ ბანს აძლეოდა ქუჩაში მო-
გროვილი—ხალხიც.

შემდეგ ამ ყვირილისა, სოლომანი დაჯდა სელზე, მარ-
ჯვენა მხარეს უჯდა სეკრეტარი ბონეო და მარცხენას—თავის
მეგობარი ჭაბუგი დანიელ.

— ბატონო სეკრეტარო, სთქვა სოლომანმა, აბა წაიკითხე
სია დამსწრე წევრებისა.

ბოენომ აიღო ქაღალდი და წაიკითხა წინადავე ყარანდა-
შით დანიშნული წევრების სახელები:

— დამსწრენი ამ კრებაზედ: ბატონები—პრეზიდენტი; გუი-
ტინო, პარა, პარა (შვილი), მასტრე, ალინ, ალვარადო, მო-
რენო, ლაეტანო, ლარასაბალ, მერლო, მორეინა, დიას, ამო-
როზო, ვიენა, ამორეს, მასიელ, რომერო, ბონეო.

— სულ ეკ აჩის?

— სულ ეს აჩის.

— ახა ახლა წაიკითხე სასულები იმ წვერთაჲ, რომელხინც დღეს არ მოსულან.

— მთელის საზოგადოებისა?

— დიაღ, ბატონო! განა რითი ვართ ჩვენ დეზუტატებსედ ნაკლები? ჩვენ ისეთივე კეთილი ფედერაციები ვართ, როგორც ისინი, და საჭიროა ვიცოდეთ, ვინ ძოვიდა და ვინ არა, როგორც დეზუტატთა პალატაში იციან. წაიკითხე, წაიკითხე ეგ სია.

— არ დაესწრენ, დაიყვირა ბონეომ და ჩამოთვალა ას სა-
მოც-და-თხუთმეტის კაცის სახელი.

— ბრავო! ესლა ყველანი ვიციით, ვინც აჩიან, თუმცა ზოგ-
ნი კი ძალის-ძალად აჩიან ჩაწერილები, სთქვა დანიელმა ჩუმად,
როდესაც სეკრეტარმა გაათავა კითხვა. მეზე ყმაწვილმა კაცმა
გამოსწია სოლომანს განიერი შარვალი.

— «ბატონებო, სთქვა საზოგადოების პრეზიდენტმა, — დი-
დებუელი აღმადგინებელი კანონებისა არის წარმომადგენელი ფე-
დერაციისა; მაშასადამე ჩვენ უნდა უკანასკნელ სისსლის წვე-
თამდე ვემსახუროთ ჩვენს დიდებულს აღმადგინებელს, ამის-
თვის რომ ჩვენ ვართ დამცველნი წმინდა ფედერაციისა.»

— გაუძარჯოს დიდებულს აღმადგინებელს კანონებისას, და-
იყვირა ერთმა წვერთაგანმა, რომელსაც ყველამ ხანი მისცა.

— გაუძარჯოს იმის ქალებს, მანუელიტას, დე-როზასს-
ესკურას.

— სიკვდილი მერალ ფრანცუზებს და მათ კოროლს.

— ბატონებო, განაგრძო პრეზიდენტმა, თუ გინდა რომ
ჩვენმა დიდებულმა აღმადგინებელმა შეიძლოს დაგვიხსნას... ჭმ,

შეიძლოს დაგვიხსნას... ჭმ... ჭმ-ჭმ... რომ ჩვენმა დიდებულმა კანონების აღმადგინებელმა შეიძლოს დაგვიხსნას... ჭმ...

— განსაცდელისაგან, წასჩუქრულა დანიელმა.

— «საშინელის განსაცდელისაგან, ჩვენ უნდა სასიკვდილოდ ვსდევნიდეთ უნიტარებს.»

— საიკვდილი მერაღ უნიტარებს, შეჭვივინა სასოკადოების ერთმა წევრმა—ლარსახალმა და მას ხანი მისცეს სსკებმა.

— «ბატონებო, ჩვენ უნდა ვსდევნიდეთ მათ შეუბრალებლად.»

— ქალებსაც და კაცებსაც, დაიღრიალა იმავე ლარსახალმა.

— «ჩვენი დიდებული აღმადგინებელი არ იქნება ჩვენგან გამყოფი, ამისთვის რომ ჩვენ იმას გულ-მოდგინედ არ ვპო-სახურობთ», განაგრძო სოლომანმა.

— ახლა გუშინდელ ამბავზედ ილაპარაკეთ, წასჩუქრულა დანიელმა.

— «ახლა გუშინდელ ამბავზედ ილაპარაკეთ», განიძეოდა სოლომანმა, რადგან ეგონა, რომ სიტყვა ასე დაიწყობოდა. დანიელმა ძლიერ დასწია იმის შარვალში

— «ბატონებო, განაგრძო სოლომანმა, ყველამ იცით, რომ გუშინდელმა რამდენსამე მერაღს უნიტარს განუზრახა ქალაქიდან გაქცევა, მაგრამ ვერ მოახერხეს, რადგანაც კუიტირამ გამომიჩინა მათთან ბრძოლაში ნამდვილი ფედერალური გმირობა; ერთმა უნიტარმა მანც კიდევ მოასწრო დამალვა და ეს ყოველთაგან ასე მოხდება, თუ ჩვენ ერთგულება არ გამოვიჩინეთ ფედერაციის დაცვაში. მუდღეს იმიტომ მოგიწვიეთ, ბატონებო, რომ ერთიც კიდევ დავიფიცოთ, რომ ჩვენ განვდევნით უნიტარებს, რომელნიც კი განიზრახნამენ მონტევიდეოში გაქცევა და რიგერთან შეერთებას. ამ ფიცს თხოულობს ჩვენგან

დიდებული აღმადგინებელი კანონებისა. მას გაუმაჯკოს, ბატონებო, ბრწუნივალე აღმადგინებელს კანონებისას! სიკვდილი ყოველს მტერს ფედერაციისას!

— სიკვდილი უნიტარებს, სიკვდილი, შეჭვიინა ერთმა წევრმა და მას ხანი მისცეს როგორც იქ მყოფთა წევრთა, ისე ქუჩაში მყოფთა ხალხმა.

— სიტყვის თქმის ნება მიბოძეთ, სთქვა გუიტინომ.

— სთქვით, მიუგო სოლომანმა.

— გუშინ ვახშად კანონის აღმადგინებელთან და იმის ქალებთან მანუელიტა — დე-როსას და ესკურასთან ვიყავი. მათაჟანსა ვსცემ აღმადგინებელს, ამისთვის რომ ის ფედერაციის მამაა და ყველა უნიტარებს იმ დღეს დავაუენებ, რაც გ. ანდელებს დავაუენე. მართალია, ერთი იმათგანი გაგვიქცა, ძაგრამ იმასაც ისეთი ნიშნები აქვს ტანზედ, რომ ადვილად იპოვება. ხვენ ფედერალები, კაცები თუ დედა-კაცები გულ-მოდგინედ უნდა მოკვებნათ კანონის აღმადგინებელს. ვინც ნამდვილი ფედერალია, ასეთი ხანჯალი უნდა ჰქონდეს.» გუიტინომ ამოიღო ხანჯალი, რომელიც ისევე მოსურნილი იყო ედუარდოს ამქანაგების სისხლში.

ყველამ ხანჯალი ამოიღო და აქნევდა ჭაერში. თანაც ემუქრებოდნენ უნიტარებს, რივეს, ფრანცუზებს და განსაკუთრებით მათ კაროლს ლუი-ფილიპეს.

მარტო დანიელ არ იღებდა ამ ამბავში მონაწილეობას და სახეზედაც არ ეტყობოდა არც შიში, არც ფედერაციის ერთგულება, არც შირ-ფერობა და არც სიბრძნე. ის მშვიდად და წინარად უგდებდა ყველას ყურს.

როდესაც ეს ღრიალცელი შესწუდა, დანიელმა ითხოვა პრეზიდენტისაგან სიტყვის თქმის ნება და დაიწყო:

— «ბატონებო, მე ჯერ კიდევ არა მქვს პატივი გვეუთვნოდე ამ დიდებულს და პატრიოტულს საზოგადოებას, თუმიცა კი მქვს იმედი მალე შევიქმნა თქვენი წევრი. ჩემი აზრი და მიმართულება ყველამ კარგად იცით და ვიმედოვნებ შემდეგში კარგი სამსახური გავუწიო თქვენს საზოგადოებასაც და დიდებულს აღმადგინებელსაც, როგორც ერთსა და ორს გაუწევი.»

ამ სიტყვის დასაწყისმა ყველანი აღტაცებაში მოიყვანა ტაშის გერას მოჭყუნენ.

— «მაგრამ, პატივცემულო ბატონებო, განაგრძო დასიულმა, აქ დამსწრეთ უნდა გამოგუცხადო განსაკუთრებითი გულისთავი პატივისცემა, რისაც იგინი სამართლიანად ღირსნი არიან, ამისთვის რომ, როგორც ვსედავ, მარტო თქვენ, ძლევა-მოსილო ბატონებო, მსადა საერთ დასდოთ თავი თქვენის ბრწყინვალე აღმადგინებელისათვის, მაშინ, როდესაც სხვანი არ დაესწრნენ ამ კრებას. თუდერაფერა პირადის ღირსებით არავის არ არჩევს. ვაჭარია თუ ჩინოვნიკი, ადოკატია თუ მღვდელი—აქ ყველან თანასწორია, და როდესაც კრება ინიშნება, ანუ როდესაც საჭიროა ჩვენი სამსახური აღმადგინებელისათვის,—პრეზიდენტის პირველს მოწვევასედეგე უნდა მოგვკროდეთ და არ ვასკვდეთ თავს ყოველს შრომას და განსაცდელს რამდენსამე კაცს. მე ყოველს ამას იმიტომ ვამბობ, რომ ამავე აზრისა იქნება დიდებული აღმადგინებელი განონებისა, და იმის აზრი განონია.

დანიელ მარჯვედ მოიქცა. ამ სიტყვამ ისეთი შთაბეჭდილება მოახდინა, რომ თვითონაც არ მოელოდა; ყველან დამსწრე პირებმა დაუწყეს წევრულ და ღანძლვან იქ არ-დამსწრეთ ტკბადენ მათ ჩემ უნიტარებს; დანიელს კი გულში ეტინებოდა.

— ჯერ კიდევ დამატადეთ, შემდეგში უფრო ძლიერ აგაღ-
რნეთ ერთმანერთზედ, რომ ძალღესაკით ერთმანერთი დაგ-
ლიჯოთ, ამბობდა თავის გულში დანიელ.

კრება დადიშლას. დანიელ აღტაცებით მიიღეს ყველა წიგ-
რებმა და იგზავდენ გულში. ბოლოს, როცა წასულა მოინდომა,
თვითონ ჰრესიდენტი სოლომონი გაჰყვა კარებამდის.

ელუარდოზედ იმათ აწაფერი იცოდენ. დანიელ კმაყოფი-
ლი გამოვიდა კრებიდამ, კარზედ ელოდა იმის მოსამსახურე
ფერმინი ცხენით. წადგანაც ქუჩაში ბევრი ხალხი იყო, რო-
დესაც ცხენზედ შეჯდა, მოსამსახურეს მოკლედ უთხრა:

— ცხრაზედ.

— იქა?

— ჰო, იქ.

დანიელმა გააჰგნა ცხენი. კარგა გზა რომ გაიარა იმას
მოესმა ვიღასიც მახლია, მოინება უკან და დაინახა თავის
უწინდელი წიკის მაწავლებელი, რომელიც სიწილით მისდევ-
და მას უკან.

— რა არის, ბატონო დონ-კანდინო, რა მოხდა? ჭკითხა
დანიელმა შეშინებულმა იმის სახის სიუკითლით.

— ეს საშინელი ავანგობაა, უანალობაა.

— გამიგონეთ, ბატონო, სომ იცით, რომ ქუჩაში ვართ,
მართებულად ილაპარაკეთ და დროით.

— გახსოვს მე რომ შენ ჩემის მოსამსახურე დედა-კაცის
შვილზედ გელაპარაკე?

— მახსოვს.

— ისიც სომ გახსოვს, როგორც მოვიდა დამე და...

— დიად, დიად. შენ რა შეემთხვა?

— დახვრიტეს, ჩემო დანიელ, დახვრიტეს.

— როდის?

— დღეს, დილის შვიდ საათზედ, როგორც კი გამოვიდა გუბერნატორის სახლიდან. იქნება ეშინოდათ...

— რომ არ გაემუღუნებინა, რაც იცოდა, არა? მესმის, რაც გინდა სთქვას.

— მე, მე ხომ დავიღუბე. რა უნდა ვქნა, ჩემო საყვარელო დანიელ, რა უნდა ვქნა, ჩემო...

— მოიშადე კაღები, რომ ხვალვე დაიჭირო. უფროსის გადაწყვეტის თანამდებობა გარეშე საქმეთა მინისტრთან.

— მე?! ოჰ, დანიელ!! სიხარულით დონ-კანდინომ დაუგოცნა დანიელს ხელები.

— ესლა წადი სხვა ქუჩაზედ და შენს სახლში მიდი.

— მე ამ ქუჩაზედ მოვდიოდი, როდესაც ფერმინმა გამოიყვანა შენი ცხენი და რა დაგინახე უკან გამოვიდეჭი...

— კარგი, კარგი, მაგრამ აი კიდევ რა გითხრა: არავინა გყავს სანდო ნაცნობი კაცი, ან ქალი, რომელთანაც როდისმე დამეგაკეტებინოს.

— მყავს, მყავს, როგორ არა მყავს.

— წადი ესლავე იმ სანდო კაცთან და უთხარი ასე სთქვას, რომ წუხელის იმასთან იყავი. ახლა კი მშვიდობით.

დანიელმა გაატენა ცხენი და დაუბრუნდა პირდაპირ თავის ამალის სახლს, სადაც შეაფარა თავი იმისმა მეგობარმა ედუარდომ...

ნაწილი მეორე.

თავი პირველი.

ამალია.

თუ მხოლოდ ბუნების მშვენიერებას მივიღებთ მხედველობაში, მაშინ ტუკუმანი ქვეყნიურს სამღვილს სამოთხეს წარმოგვიდგენს. ეს მშვენიერი ქვეყანა სრულიად შესამბუღლია კაცის ხასიათთან და ცხოვრებასთან.

ტუკუმანის ტურფა ბუნების კალთაში დაიბადა ამალია, როგორც იბადება ია, ან ვარდი, ალესილი სიტურფით, სინაზით და საამო სუნით.

ამალია ჯერ ექვსის წლისა არ აქნებოდა, როცა მამა, პოლოკონიკი სენცი, მოუკვდა. იმ დროს სენცის ცოლი—დანიელ ბელას დედის და—ბუენოს-აირესში იმყოფებოდა.

ამალია ჩვიდმეტის წლისა იყო, როდესაც დედის რჩევით შეირთო ოლაზარეტა. იმის გული ჯერ კიდევ არ იყო სიუვარულისათვის გადაშლილი. იგი იყო ჯერ ისეკ ნორჩი, კოკორჩი ვარდი და ელოდა დროს, რომ გადაშლილიყო და მოეფინა უნოსვის დამატებობელი სუნი.

ამალიას სიყრმიდგანვე ბედმა განუწესა ეტარებინა ჯვარითანჯვისა და მწუსარებისა: ეს ისეკ ბავშვი იყო, როდესაც მამა მოუკვდა. ერთის წლის ჯვარ-დაწერილს ქმარც მოუკვდა და ქმრის შემდეგ სამს თვეს არ გაეგლო, რომ დედაც მიწას მიბარა.

ობლად დარჩენილმა ამალიამ აღარ ისურვა ტუკუმანში

ცხოვრება, სადაც ყოველისიგერი წარსულს ემაწვილობის დროს აგონებდა და უთუთქავდა გულს; ის გადმოსასლდა ბუენოს-აირესში და აქ რვა თვე უკვე გაეტარებინა მუდრთ ცხოვრებაში, რომელსაც ოთხმა მასმა მოგვცა იმასთან გაცნობის შემთხვევა.

ოცმა დღემ განიარა მას აქეთ, რაც დაჭრილმა ეღუარდომ შირველად შეაფარა თავი ამალიასთან და მას აქეთ ესლა მეორედ შევდივართ იმის სახლში.

დილის ათი საათი იყო და ამალია ის-ის იყო ამოვიდა ვანიდამ. დილის მომღიმარი მზე უსვად ესროდა სსივეს იმის ფარდებით დაფარებულს სახლის ფანჯრებს და ნაზს სინათლესა ჭიუნდა ამალიას კაბინეტში, გალიაში დამწყვდეული მომღერალი ჩიტებიც მარდად ჭიკჭიკობდენ და უტკობობდენ გრძნობას თავიანთ მშვენიერს პატრონს ამალიას, რომელიც, ჩანდული ბატისტის პენუაში, იჯდა სელსე გულ და მკლავებ-გაშიშვლებული. სელსე უკან იდგა პატარა — ჯამაზი გოგო და თავის ქალ-ბატონს თიებს უსწორებდა.

მშვენიერს და ამასთანავე მშვიდობიანს ამალიას სახეზედ მოწყენილობა და ფიქრიანობა ეტყობოდა. იმის ბწყინვალე თვალებში უფრო ოცნებობა იხატებოდა, ვიდრე გულის-თქმა. ეს თვალები წარმოადგენდა ქვენიურ და ზეციურ მშვენიერების ტბას. მათში ბწყინავდა ის ნათელი, რომელითაც თვალეზი ელვავებენ, რომელსაც კაცი ბევრით მადლა სდგას ქვენიურზედ და იმის სული იტაცებს ზეციურ სინათლის ნაწილს: ბუნება ამ შემთხვევაში სმარობს ყოველს თავის ძალას და ხელგონებას, რომ შექმნას უმშვენიერესი მატყუნებელი ანგელოზი, რომელსაც ქალს ეძახიან.

კარგვანი მშვენიერება ქალისა აბწყინვალეებს და აცხობ-

ველებს გულს და გონებას, რომელნიც აგრეთვე აძლევდნენ და უფრო ფასსა სდებენ გარკვანს მშვენიერებას. აი კიდევ ამ შინაგანსა და გარკვანს სიტუირიეშია გრძნეული ძალა ქალისა. წრეს გადასული ქვენიური გულის-თქმა თავს იდრეკავს ამისთანა ქალის წნეობით ძალასთან. მეორეს მხრით ღრმა სიყვარული ჭკარტავს თავის სამღვთო სასიათს, როდესაც სჭვრეტს მშვენიერის ქალის სხეულს, და ეს სხეული თუ თვითონ არა ჭბადავს ამ გრძნობას—სიყვარულს, ძალას მანაც აძლევს და ასულდგმულებს მას.

ამაღიაც აგრეთვე ეუთვნადა ამ ზვარ ქალთ, რომელთაც შეუძენიათ ქვენიური და ზეციური საუნჯე — საოცარი მშვენიერება სხეულისა და მდიდრად შემეული სული.

ამაღიას თავი ნაზად იყო მისკენებული სელსედ და უცქერდა ლუიზას.

— მგონია მეძინა, ლუიზა? ჭკითსა ამაღიამ.

— დიაღ, ქალ-ბატონო, მიუგო ლუიზამ ღიმილით.

— დიდ ხანსა?

— არა, დიდ ხანს არა, მაგრამ ჩვეულებაზე კი მეტი.

— ძილში ხომ არას ვლანაწაკობდი?

— არა, არაფერი გილანაწაკენიათ, მაგრამ ერთი ორჯელ კი გაიღიემეთ.

— ჭო, მართალს ამბობ, მეც ვიცი, რომ არაფერი მილანაწაკენია და გაღიებებით ვი გავიღიემე.

— განა რომ გაგეღვიძებათ ხოლმე, ყველაფერი გახსოვთ, რაც ძილში მოგდით?

— ჩემო ლუიზა, შენ ასე გგონია რომ მძინავს, მაგრამ ნამდვილად კი არა მძინავს და ყველაფერი მესმის, მიუგო ამაღიამ და შესხდა მიბნედილის თვალებით.

— ანა, თქვენ სწორედ გეძინათ! უთხრა მოასლემ კიდევ ღიმილით.

— ანა ლუიზა, ანა! მე ბეჭეჭულ სრულიად ანა მძინავს, თუმცა თვალები კი მიხუჭია. რაღაც ძლიერი ძალა მიხუჭავს თვალებს, ჭიულბუღობს ჩემსედ და მსუსტებს. მაშინ ან კიცი რა ჭხდება ჩემს გარემო, თუმცა კი ანა მძინავს. მე ვსვდავ იმისთანა საგნებს, რომელნიც ნამდვილად ან აჩიან ქვეყანაზედ, ვსაუბრობ სხვა-და სხვებთან, ვგძმობ, მიხარია ანუ ვიტანჯები, თუმცა კი გარწმუნებ მაშინ მე ანა მძინავს. რაღესაც გამოკვირებულები ხლამე, ყოველისთვის მაგონდება; აი თუ გინდ ესლა გონია რომ ვსვდავ იმას იმავე მდგომარეობაში, რა მდგომარეობაშიაც ვსვდავდი ამ ერთის წამის წინად, აჰ, ჩემს გვერდით..

— ჭხედავდით? ვისა ჭხედავდით, ქალ-ბატონო, ჭვითხა მოასლემ.

— ვისა?

— დიად, ქალ-ბატონო, ვისა ხედავდი? აჰ ჩვენს მიტო ანავინს უოფილა, თქვენ კი აშობთ, იმას ეხედავდიო.

— ჩემს სარკეს... უთხრა ამაღიამ ღიმილით და ჩაიხედა თავის წინ სარკეში.

— მაშ მარტო სარკესა ჭხედავდით?

— ჭო, ლუიზა, მარტო სარკეს... ძალე ჩამაცვი ლუიზა, დთან მითხარ, რასაც მეუბნებოდი, როდესაც გავიღვიძე.

— მე ბელგრანოზედ გელაპარაკებოდი.

— დიად, დიად, გგონებ იმაზედ მელაპარაკებოდი... ბელგრანოზედ.

— ოჰ, ქალ-ბატონო, რა გულ-მაკიწი ბძანდებით!.. ერთსა და იმავე აზრას ეს მეოთხედ მააშობინებთ.

— ვითომ ბოთხედ? ნუ ჯერობ, ჩემო ლუაზა, ამის მეტად იმაზედ აღაჩასა გკითხავ, უთხრა ამლიამ და გაისწორა ასლად ჩაქმული კაზა.

— ბატონი ბძანდებით, გაიმბობთ, მოახსენა ლუაზამ, როგორც კი გაკვდი დღეს დღლით გარეთ, მაშინვე მოსამსახურესთან წაკვდი ბეღგრანოს ამბის საკითხავად თქვენის ბძანებისამებრ... მაგრამ ვერც მოსამსახურე და ვერც ბატონი შინ ვერც ვნახე. როდესაც უკან მოვდიოდი, ორივე ბაღში დაკინახე თანჯრიდამ. დონ-ედუარდოს რომ მიკუთხლოვდი, დაკინახე — ყვავილებს ჰკრეფავდა თაგულას შესაგრავად. ხვენ მიკვსაღმეთ ერთმანერთს და დიდ ხანს ვლამაჩაკობდით...

— ვიზედ?

— თქვენზედ, ქალ-ბატონო, მხოლოდ თქვენზედ; ედუარდო ძლიერ ცნობის-მოყვარე კაცი ყოფილა. იმას ყველაფერი უნდოდა გაეგო — ვითხულობთ ღამე თუ არა, ან რა წიგნებს ვითხულობთ, ან რა უფრო გიყვართ: ია თუ ვარდი, თქვენს ჩიტებს თქვენის ხელით აჭმევთ თუ არა, და... ერთის სიტყვით, რაღა ვითხრათ, ძლიერ ცნობის-მოყვარე კაცი ყოფილა!..

— ვინ იცის იქნება მაგ ღამაჩაკში ის კი დაგავიწყდა გავითხნა თუ როგორ არას! რა რამა ხარ, ღმერთმანი..

— რაღად-ღა უნდა მეკითხა იმაზედ, რაც ჩემის თვალითა ვნახე?

— რა ნახე?

— მხოლოდ ბრძა ვერ შენიშნავდა, რომ ბატონი ბეღგრანო დღეს უფრო კოჭლობს, ვიდრე გუშინ, როდესაც პირველად გამოვიდა ოთახიდან; სახეზედაც ეტყობა, რომ მარცხენა თვალი ძლიერა სტვივა.

— ჯერ არ უნდა დაეწყო სიარული... რა ჯიუტი რამ არის! ავი უთხრეს... ახლა ქალაქშიაც აზიკებს წასვლას! ამ დანიელს სწორედ იმის დაღუპვა უნდა და ჩემი ჭკუაზედ შეშლას! ახა ლუიზა, მალე ჩამაცვი და მერე...

— მერე ერთი თინჯანი რძიანი ყავა მიირთვიო, თორემ დღეს ძლიერ ფერ-მერთალი ბძინდებით.

— ვითომ ფერ-მერთალი ვარ?... მას დღეს ვერა ვშეკნი, ლუიზა? ჭკითხა ამაღიამ და ჩაიხედა სასრეში.

— ვერა შეკნით?! შირიქით, თქვენ დღესაც ისევე შეკნით, როგორც ყოველთვის. მხალღად სახე ცოტა ფერ-მერთალი გაქვთ.

— მართლა?

— მართლაც მოგახსენებთ, ქალ-ბატონო, დღეს საღამო-ზედ კი...

— თუ ღმერთი გწამს დღეს საღამოზედ ნურას მეტყვი!

— მას დღეს საღამოზედ არ გინდათ — კარგად იყოთ?

— სწორედ ვითარა, არას ვინაღუდი, რომ ავად გავხდე.

— რაო, აუადა!...

— ავად, ჩემო ლუიზა.

— მე კი რომ დამშაბიყონ ბაღში, კარგად ყოფიანა და სიტურებეს ვინატრებდი.

— აი, ჭხედავ ჩემო ლუიზა, უთხრა ამაღიამ, შენ გინდა კარგად იყო და მე კი მინდა ავად გავხდე.

— ვიცი, ვიცი, რისთვისაც.

— შენ იცი რისთვის მინდა ავად გავხდე?

— ღმერთმანი ვიცი, რათა გგონიათ, რომ ისეთი სულელი ვიყო, რომ არ ვიცოდე, — გინდათ გამოვიცნო?

— ახა გამოვიცან.

— რომ ფედერაციის ნიშნის გაკეთება ან მოგინდეთ, ასე ან არის?

— ნახევარი გამოიცან, უთხრა ამაღიამ სიტყვით.

— რას მომცემთ, რომ მეორე ნახევარიც გამოვიცნო?

— აბა, აბა.

— ამისთვის რომ თქვენ იქ ფორტოპიანოს გერ დაუკრავთ, როგორც უკრავთ ხოლმე შინ დაწოდის დროს, არა?

— არა.

— თუ მაგისტრის არა, მაშ რისთვის?

— არა, ესლა კი გელარ გამოიცან.

— რა ვქნა, რომ გერ გამოვიცან.

— იცი, ლუიზა, შენზედ ძლიერ გაჯავრებული ვარ!

— ეგ პირველი იქნება თქვენი ჩემზედ გაჯავრება, მოახსენა ლუიზამ და უტყვეროდა თვალებში ქალ-ბატონს, რომელიც თავის დღეში ან გასჯავრებოდა.

— სწორედ რომ პირველი, ამისთვის რომ დღეს პირველად დარჩნენ ჩემი ჩიტები უწყლოდ.

— ვაიმე, ვაიმე! სთქვა ლუიზამ ჭ შემოიკრა შუბლში სკლი.

— აბა, მართალს ან ვამბობ?

— არა, ქალ-ბატონო.

— განა შენ თვითონ არა ჭხედავ?

— არა, ქალ-ბატონო, მართალს ან ამბობთ.

— წეღის ჭურჭელი გალიაშია თუ არა?

— არა, მაგრამ რა ვუყოთ?

— იხ ვუყოთ, რომ დამნაშავე ხარ.

— არა, ქალ-ბატონო, მე კი არა, ბატონი დონ ედუარდოა დამნაშავე.

— ბელგონა? რას ამბობ, ჭკუასე ხომ არ შესცდი?

— ღმერთმა სუ ქნას.

— მაშ ეგ რას ნიშნავს?

— მომისძინეთ, ქალ-ბატონო. დღეს დიღას, როდესაც წაკვიდი თქვენის ავად-მოყოფის საკითხავად, წყლის ჭურჭელიც თან წავიღე გასარეცხად. მაგრამ ბატონი ედუარდო, როგორც მოგახსენეთ, ძლიერ ცნობის-მოყვარე ყოფილა: დამიწყო გამოკითხვა ეს წყლის ჭურჭელი ვისიანია და ან თან რად დაგაჭქვსო და როდესაც ამასევე ვასუსხი მივიღე, იმან თვითონ გარეცხა წყლის ჭურჭელი და გვერდით დაიდგა. ამ დროს მომესმა წარის რეკა, გამოვიქეცი და ჩიტების წყლის ჭურჭელი კი იქ დამჩნა.

— აი ესედავი უთხრა ამალამ, და თან ეაღერებოდა თავის ჩიტებს, თუმცა კი გული სხვაგანა ჰქონდა.

— რა უნდა დავინახო, ქალ-ბატონო? მართლუფლობდა ღუიზა თავსა—ბატონი ედუარდო რომ ასე ცნობის-მოყვარე არა ყოფილიყო, მე ეს არ დამავიწყდებოდა.

— გაშიგონე. ღუიზა.

— რას მიბძანებთ, ქალ-ბატონო?

— მე კიდევ მინდოდა შეკითხვა...

— კიდევ გამიჯავრდებით რაზედმე?

— არა, არ გაგიჯავრდები. არ იცი რომელი საათია?

— თერთმეტი.

— მაშ წადი ბელგრანოსთან და უთხარ, რომ ნახევარ საათის შემდეგ ჩემთან მობძანდეს, თუ შეუძლიან.

თავი მეორე.

ერის კარებს სამი გასაღები აქვს.

საათმა ხუთი დაჭკრა. მზეც იწვევრებოდა, მაგრამ თავის სადამოს უამის სხივებს ისე ცხოკელად აღარა ჰქონდა ბუენოს-აირესს, როგორც კვლავ, რადგანაც ბურუსიანი სადამო იყო და შავი ღრუბლებიც ხელ-ხელა ეფინებოდა ცასა.

ვაჭრების ქუჩის მიერუბუელი იყო, მხალოდ რამდენიმე კაცი მიდიოდა მასზედ და იმათ შორის მოჩანდა ორი მოგზაურიც, რომელნიც წყლისკენ მიეჩქარებოდნენ. ერთი მათგანი ლაყვარდის ფერ მანტიში იყო გახვეული, მეორეს კი თეთრი, საფხულის ხალათისავით რაღაც ეცვა, რომელიც თითქმის კოჭებადის დასთრეკდა.

— გამოეჩქარე, ჩემო საყვარელო მასწავლებელო, უთხრა მანტიში გახვეულმა თავის თეთრ ხალათიან ამხანაგს,— ცოტა ფეხი მოუჩქარე.

— ჩვენ რომ ცოტა ადრე წამოვსულავით, ასე ჩქარა სიარული აღარ მოგვიწოდებოდა, უთხრა თეთრ-ხალათიანმა, რომელსაც ილღიაში ჯოსი ჰქონდა ამოდებული.

— რა ვქნა, ეგ ჩემი ბრალი არ არის. აჭაური ბუნებაც ისეთივე დაჩუდრომელია, როგორც აჭაური ხალხი, ბუნებამ მომატეუა: ამ ორის საათის წინად ცა მოწმენდილი იყო და უცრად კი მოიღრუბლა. მზესაც ჩისლი გადაეფარა. მაგრამ არა უშავს-რა, ჩვენ მალე მივალთ, ოღონდ თქვენ ცოტა ფეხი გამოაჩქარეთ საქმის შესასრულებლად.

— საქმის შესასრულებლად!..

— ჰო, საქმის შესასრულებლად.

— რა საქმისა, არ შეიძლება გამაგებინოთ?

— ვერ ცოტა იყესი გამოაჩქარეთ, თუ დემკრთი გწამთ.

— იცი, მე მინდა ერთი რამ გითხრა, ჩემო ძვირ-ფასო მეგობარო.

— მოლოდინი გაჩერდებით კი.

— ნუ გაჩერდები?

— დიაღ, ნუ გაჩერდებით. ახა რა გინდოდათ გეთქვათ.

— მე შეშინიან.

— ოჰ, ბატონო, თქვენ დღე-და-ღამ განუყრელად ერთი რამ თავს არ განებებთ და სრდილსავით დაგდევთ უკან.

— ეგ რა?

— შიში, რომლისაგანაც დღევანდლამდის ვერ განთავისუფლებულხართ.

— მეც მინდა გულადი ვიყო, მაგრამ რა გქნა რომ არა ვარ. შიშის ძალა მას აქეთ გავიგო, რაც ჩვენ ბუენოს-აირესის მცხოვრებლებს უკვლას სენსავით გადმოგვიქოდა.

— განუძდით და წამოდით, უთხრა ლაუკარდ-მანტიანმა, რომელიც, როგორც მკითხველიც მისვდებოდა, ჩვენი ნაცნობი დანიელ იყო და მოსაუბრე იმის უწინდელი მასწავლებელი, რომელმაც პლანების აღებაც იცოდა.

მოგზაურები კახაბაძის ქუჩასუდ გავიდნენ, მერე დანიელმა წულისკენ გაუხვია და თავის მასწავლებლით შედგა ერთს სახლის წინ, რომელიც ამ ქუჩის მარცხენა მხარეს იდგა.

— მიისუდე უკან, სომ არავინ მოდის, უთხრა დანიელმა, როდესაც სახლის კარებთან მივიდენ. მასწავლებელმა განგებოდა უკან დააგდო და როდესაც იმის ასაღებად მიბრუნდა მისინ დათვალაიერა გამოკვლილი გზა.

— აწავინა სხანს, ჩემო დანიელ!

უმაწვილმა კაცმა აუჩქარებლად აძოიღო ჯიბიდან გასადები, გააღო კარები და შეიყვანა სახლში თავის თანამგზავნი, მერე ისევ დაჭკეტა კარები და გასადები ჯიბეში ჩაიღო.

— ეს რას ნიშნავს, დანიელ? რად შეძომიყვანე ამ გამოცანა და საიდუმლოებით მოცუფს სახლში?

— ეს ისეთივე სხანსია, როგორც სხვა, ჩემო პატრივ-ცემულო მასწავლებლო, უთხრა დანიელმა, მერე გააღო ტაღანის კარები და შევიდა სალაში. დონ-კანდინოც კანკალით უკან მისდევდა.

— აქ მოიცადე, უთხრა დანიელმა დონ-კანდინოს, თვითონ კი გავიდა სხვა ოთახებში და ყველაფერი დაათვალიერა; როდესაც დაწმუნდა, რომ სახლში აწავინ იყო, გავიდა ერთს პატარა ეზოში, მიიღგა კედელზედ კიბე და ავიდა ბანხედ. აქედამ დანიელმა ყველაფერი დაათვალიერა: ამ სახლის შიდაშირ მოჩანდა მშვენიერი აგარაკი, მერე იწყობოდენ უბრალო ქონ-მასები. ყველაფერი კარგად რომ გასინჯა, დანიელ ისევ ეზოში ჩამოვიდა.

— ჩემო საუკარელო და პატრივ-ცემულო დონ-კანდინო! დაიძახა დანიელმა.

— დანიელ! მისცა ხმა უაღიდან დონ-კანდინომ.

— დროა საქმეს შევიდგეთ, მხოლოდ ნუწაფრისა კი ნუ გეშინიან, — უხრა დანიელმა, რა დაინახა, რომ დონ-კანდინო შიშით გაუვითლებულიყო.

— ეს... როგორი სხანსია, დანიელ? რა მღუმარება სუფევს აქ! რა რიგ საიდუმლოებით არის მოცული ვინ მე, სეგრეტარი მისის აღმატებულობისა და ბატონის მინისტრისა და...

— ბატონო დონ-კანდინო, თქვენ გენერალ ლა-მადრიდას ამბავი გამაჰყვენეთ.

— რას ამბობ მაცას, დანიელ!

— ესე იგი თქვენ მე შემატყობინეთ ეს ამბავი და რაი ერთია: თუ გინდ ჩემთვის გითქვამთ, თუ გინდ ათასის სსკისთვის.

— მაგრამ შენ... შენ არ დამღუპამ, არა, დანიელ? ამოიკუნესა საწყაღმა დონ-კანდინომ, რომელიც მსად იყო დაეჩოქნა უმაწვილის კაცის წინ.

— პირიქით, თქვენის დასსრისათვის მე გიმოგნეთ იმისთანა ალაგი, რომლისთვისაც სსკ ვინ იცის რა სასუიდელს გადაისდიდა.

— და მაგ სიკეთისათვის ნახდა ვარ შემოგწირო ჩემი საწყაღი ობოლი თავი, უთხრა დონ-კანდინომ და მოეხვია დანიელს.

— აი მაგისთანა სიტუებები მიაშება შენგან; ესლა კი შეკუდგეთ საქმეს, რომელსაც სუთის წუთის მეტი არ მოუნდება.

— თუ გინდ ერთი წელიწადი მოუნდეს, თუნდ რაი, მე მსადა ვარ გამსახურა.

— აბა მაშ დი კიბუცედ, უთხრა დანიელმა.

— ავიდე?!

— დიად, ბანსედ.

— იქ რა უნდა გაუკეთო...

— ჯერ დი და...

— აი, ავიდე, ავიდე.

— აი მეც ამოვიდე, უთხრა დანიელმა, — ახლას აქ ჩამოვსხდეთ.

— გამიგონე...

— ბატონო დონ-კანდინო!..

— ჩემად ვზივარ, დანიელ.

ყმაწვილმა კაცმა ამოიღო უბის ყიბიღამ ერთი თაბახი ქაღალდი, ფარგალი და კანკანდაში და უთხრა დონ-კანდინოს ბძანების კილოთი.

— ბატონო დონ-კანდინო, დახატე ზღანი ამ სასლის მდებარეობისა, მხოლოდ ეცადეთ კი ათს წუთზედ გაათავოთ, თორემ თს-უთმეტის წუთის შემდეგ სრულიად დაბნელდება.

— ვითომ..

— დახატე მხოლოდ სიგძე-სიგანე და სამზღვრები, სსვა სქემების არაფერია საჭირო. ათის წუთის შემდეგ ზღაში ჩამოდი, რქ გელით.

დონ-კანდინოს ცივმა ოფლმა დასსხა. რამდენიც მზე ჩადიოდა, იმდენი შიში იტანდა. სულ ის ელანდებოდა, რომ აი სცაა რომსასის აგენტები მოვლენ და თავს მომჭრინო. მეორეს მხრით დანიელისაც ეშინოდა, რომელსაც გენერალ ლამდრიდას ამბავი შეატეობინა.

თუმცა დონ-კანდინო კარგი მხატვარი არ იყო, მაგრამ მინდობილი საქმე ისეთი ადვილი იყო, რომ ათს წუთზედ უფრო ადრე გაათავა და შიშითა და განკადით ჩამოვიდა ზღაში დანიელთან.

— გაათავე? ჰკითხა დანიელმა, რომელიც წინ მიეკება.

— გაკათავე, მხოლოდ თეთრად გადახატვა-და არის საჭირო და ცოტა შესწორებაც უნდა.

— ერთის სიტყვით, რაც საჭიროა ყველაფერი ამაღამე გააკეთე, რომ სვალ ათს საათზედ ზღანი მე მქონდეს.

— კარგი, კარგი, ჩემო დანიელ. ესლა წავიდეთ ამ სახლიდამ.

— ხეენ აქ სსკა საქმე აჩაიურა გვაქეს, სთქვა დანიელმა და წავიდა კარებისკენ.

იმ დროს, როდესაც გასაღები უნდოდა გაეკეთებინა, ვიღამაც გარედამ სსკა გასაღები გაუკეთა და ისე სწრაფად გააღო კარები, რომ დონ-კანდინომ ძლივს მოასწრო კედელთან ატეხვა, დანიელმ კი რამდენიმე ნაბიჯით დაიწია უკან და ჯიბისკენ ხელი წაიღო. დანიელ აჩას გზით არ მოელოდა, რომ კარების გამღები კაცი იქნებოდა, იმას ეგონა რომ შეეყრებოდა და დედა-კაცს, ანუ რამდენსამე უმწილ-ქალს. მაგრამ აი კარები გაიღო და შემოვიდა უცნობი კაცი. დანიელმა მისინკე ამოიღო ჯიბიდან ის აჩალი, რომლითაც თავის მეგობარი ედუარდო გადააჩნინა სიკვდილს ოთხს მისს და რომელიც აქამდის დღის სანათლეზედ არ გინასხავს, რომ დაგვეჭქმია მისთვის სასული და აგვეხსნა იმის ძალა.

შემოსული უცნობი კაცი ისევე მოიქცა, როგორც დანიელ: დაჭკეტა შიგნიდან კარები და გასაღები ჯიბეში ხაიღო.

დონ-კანდინო კანკალობდა, როგორც თურცული და ნატრობდა, რომ კედელი გასჭრეტილიყო და შიგ გამოვრალიყო.

ტალანში სრულიად ბნელოდა.

წადგა თუ აჩა რამდენიმე ნაბიჯი, უცნობი კაცი გაეხსუნა დონ-კანდინოს და უცებ შედგა.

— ვინ არის აქა? დაიუვირა უცნობმა ზახიანის ხმით და ამოიღო სანკალი, რომლის წვეჭიც დონ-კანდინოს მხარში ხედებოდა, როცა წინ წაიღო ხელი უცნობმა კაცმა. აჩავინ ჰსუსუსი არ გასცა.

— ვინა ხართ? გაიძეორა მან, — სმა გამეცით, თორემ მოვკლავთ, როგორც მოლაღატე უნიტარს, ამისთვის რომ მხო-

ლოდ უნიტარები უსაფრდების რზასის დამტკელებს... სმა კიდევ აწავინ გასცა.

— ვინა სწოთ? მითსწოთ, თორემ მოგვლავთა გაიმეორა კიდევ უწნობმა კაცმა და შაშით კი წინ ეკლარ მიდიოდა, მსოლოდ სანჯვალს აქნეკდა ჭავრში.

— თქვენი უმორწილესი მონა და მოსამიასურე, კეთილო ბატონო, — თუმცა აწა მსქეს თქვენი ცნობა, მაგრამ თქვენი დიდი ჰატივის-მტეში გასლავაროთ, უთსწა დონ-კანდინომ ისეთის ტებილის სმით, რამ უწნობ კაცს კული მიეცა.

— შემატყობინეთ, ვინა სწოთ მეოქი.

— თქვენი უმორწილესი მონა.

— რა გქვანოთ?

— გამიღეთ კარები და გარეთ გამიშვით, კეთილო ბატონო.

— მაშ აწ განდა მითსწა, ვინა სწა, რადა, ამიტომ რამ აწ უნიტარი იქნები და აწ ჯაშუში, აწა?

— ჰატავ-ცემულა ბატონო, მე მსადა ვარ თავი შეესწოლო დიდებულს კანონების აღმადგინებელს, ბუენოს-აირესის გუბერნატორს და გენერალ-კაპიტანს.

— ბევრს ნუ ყბედობ, კიდაც რხერი სარ, მითსწა შენი სანული და გვარო.

— აგრეთვე მსადა ვარ თავი შემოგწინოთ თქვენს ჭ თქვენს სანლობას... ღმერთს ხამ მოუცია თქვენთვის სანლობა, აწა?

— მე შენ განკვენებ სანლობას; გამიგონე..

— მიბძანეთ, ბატონო, უთსწა კანკალით დონ-კანდინომ ჭ ძლიეს-და დგებოდა ფესხედ.

— ტაში დაჭკარ.

— ტაში დაკვარ, ბატონო?

— ჭო, ესლანკე, თორემ მოგკლავ.

დონ-კანდინომ მასინვე დაჭერა ტაში და არ ვი იცოდა ეს რას ნიშნავდა. როცა დარწმუნდა, რომ დონ-კანდინოს ხელში იარაღი არა ჰქონდა, უცნობი კაცი გაცოფებულა მიკარდა დონ-კანდინოს, დაბჯინა გულში სანჯალი და დაუყვირა:

— მითხარ, აქ რომელს ქაღთან მოხვედი, თუ არა მოგკლავ.

— მე?

— ჭო, შენ, ყნუ ხარ, თუ რა არის?

— რომელ ქაღთან მოვედი?

— ჭო, ანდრეტასთან ხომ არა?

— ქაღ-ბატონ ანდრეტასთან? ბატონო!...

— ჭა, თქვი, თქვი, გერტრუტასთან ხომ არა?

— მე... მე... გარწმუნებთ ბატონო, მე არც ანდრეტას ვიცნობ, არც გერტრუდას და არც სხვას ვისმეს ამ სასალობისას.

— მითხარ, თორემ ამ წამშივე მოგკლავ.

— შენ თვითონ გვიხარ, რომელთან მოხვედი აქა, თორემ ეს-ეს არის თავს შუახედ გაგიხუტავ! მოისმა კაცის სმა, რომელმაც წააგლო უცნობი კაცი ხელი და თავში ჩაღაც იარაღს სტემა. ეს კაცი, როგორც მკითხველიც მი კდება, იყო და ნიელ, რომელიც ჩემად იდგა და უურს უგდებდა დონ-კანდინოს და უცნობის კაცის ღაშაწაკს აქამდის, ვიდრე საქმეში გაჩვენა საჭიროდ არ დაინახა.

— მიშველეთ! დაიყვირა უცნობმა.

— ხმა გაიკმინდა, თორემ მე შენ გაჩვენებ მშველელს, უთხრა დანიელმა და უფრო მაგრა დააჭირა თავის იარაღი თავში, რომლისგანაც უცნობი კაცი სულ გადაიარა.

— მანტიკეთ! მანტიკეთ! მე სამღვთო კაცი ვარ, ერთგუ-

დი ფედერალი, ძღვდელი გაეტე! გან ღვთის მსახურის კაცის სისხლში ხელს გაისუკით?

— მაშ ხანჯალი დაგდე ხელბდამ, ძღვდელი.

— მე მომეცი, უთხრა დონ-კანდინომ და დაუჭირა ხელი, რომელშიაც ხანჯალი ეჭირა.

— შეეცი, უთხრა დანიელმა.

— მე კიდევ მიგეცი! სთქვა ძღვდელმა გაეტემ. ესაა, — გან-
ხატობა მან და ცდილობდა რომ დანიელს ხელიდამ გამეუბო-
და, — ესაა გამიშვით, ხომ გაიგეთ რომ ძღვდელი ვარ.

— რომელ ქალთან მოხვედი აქა, მამა? უთხრა დანიელმა,

— მე?

— დიაღ, შენ ცრუ-ძღვდელი და სულით მდაბალი. შენ, რომელიც ჭიანჭველასავით უნდა გამესრისე რომ განმეთავის-
უფლებინა საზოგადოება შენისთანა მურალის კაცისაგან. მაგ-
ისმ შენის სისხლის დაღერა მეზიზღება, იმის სუნი მომწამ-
დავს... წყუფიძე ივაკ და შეჩვენებული შე ცრუ-ძღვდელი;
კათედრად რომ ხანჯლით ადისართ და უჭადაკებთ ხალხს
პატრიოსანის მოქალაქეების დახრცვას, ის კი არ იცი რომ იმა-
თი ფერხთა-მტკერი უფრო სუითაა, ვიდრე თქვენი სინი-
დისი...

— მაპატივეთ! მაპატივეთ! გამიშვით! ამოიკენეს ძღვდელ-
მა, უფრო შეშინებულმა დანიელის წახიანის ხმით.

— დაინოქე შე მურალი! დაუვირა დანიელმა, წაავლო
ძღვდელს ხელი და დასცა მუხლის თავებზე.

— აი ავრე, უთხრა იმან რამდენიმე ხნის სიჩუმის შემდეგ.
შენ ხომ იუდა ხარ და იუდასავით გამყიდავი პატრიოსნებისა ზ
სინიდისისა; შენ ხომ მტარკალის უურ-მოჭრილი უმა ხარ.
შენი რწმუნება, შენი სინიდისი, შენი სიტოცსლე — ყველაფერი

ფულსედ არის დამყარებული და ვინც ბეგებს მოგვცემს, იმს აკუთვნებ შენს თავს. მოკა დრო, როდესაც თქვენს სისამაღლეს მოელება ბოლო, როდესაც თქვენ საღწილებულსედ ასკალთ და იქიდან მითხროვთ შენდობას ღვთისაგან, ხალხისაგან, ჯალათისაგან. დაე მამინ ღმერთმა მოგანიდოთ თავალი, ხალხმა თვალები დასუჭოს და მისი სამართლიანი წყობა აღსრულდეს მათზედ, რომელნიც კვლავ უმანგო კაცების სისხლში დასტურავენ და აღიდებენ როსასის მტარვალობას. დაინოქე მეთქი, შე წუწყო, შენა! უთხრა დანიელმა და შეაწყია ძღვედელი გაცეტე თავის ძღვერის სელოთ.

— ესლას სსკასედ ვილახარაკოთ, უთხრა დანიელმა და აყუნა იგი ფესზედ.

— არა, არა... მახტივე! ამოიკენეს იმან.

— რა? გახტიო? თქვენ გი მახტივებთ ვისმე, რომ თქვენც გახტიონ. ვინ შეგიბრალებიათ თქვენს? ვინ არ გაგიუმატიურებიათ და არ ამოგისვრიათ სისხლში? რომელმა ქვამაც გი არა გთხოვიათ შებრალება იმ საზარელს დამეს, როდესაც წარუგენით თქვენის სამშობლოს ღვა?

— შემობრალეთ! მახტივეთ!

— ადექ, მურალო, ადექ! უთხრა დანიელმა გაცეტეს.

— ბატონო!

— ამ კარების კასალები ესლავე აქ მომეცი, უთხრა დანიელმა გაცეტეს, რომელმაც იმავე წამსვე ამოიღო და მისცა. დანიელმა გამოართვა კასალები, მერე მიიყვანა საღლის კარებთან და ისეთი წაჭკრა კისერში, რომ საწყალი ძღვედელი წავიდა ბრბანით და გაიშლარტა ოთახში. დანიელმა მიუხურა კარები და სთქვა:

— ესლას გი წავიდე... შენ სად-ღას ხარ?

— აქ ვარ, მოსტა ხმა დონ-კანდინომ, რომელიც დერეფანში იდგა.

— დროით წამოდი, თუ ღმერთი გწამს...

— წავიდეთ ამ სახლიდან, უთხრა დონ-კანდინომ და მოსჭიდა დანიელს ხელი:

დანიელ კარებთან იდგა და უკეთებდა გასაღებს, რომ გაეღო კარები, მაგრამ უეცრად კიდევ კარვად ვიღამაც გაუკეთა გასაღები და გაიღო კარები.

— წმინდანო სერაბიმონო და ქერაბიმონო! დადა-ჭყეო დონ-კანდინომ და მოესვია დანიელს.

— წავიდეთ, წავიდეთ, უთხრა დანიელმა. კარების გამღები დედა-კაცი იყო. დანიელმა იცნო ეს დედა-კაცი და იმასთან მუოფი ქალებიც. დანიელმა გაიყვანა დონ-კანდინო ქუჩაში, მერე დაჭკეტა კარები, გასაღები დედა-კაცს მისცა და უთხრა:

— ცოტას სანს კიდევ სახლის კარეთ მოიცადეთ. მღვდელი გაეტე სალაში განისვენებს.

— მღვდელი გაეტე! ოჰ, დიდებულო ღმერთო!... ეს რა ამბავია ჩემს სახლში.

— ის მე კერ მიცნობს, მაგრამ შენ რომ ეხლავე კარები გააღო, შეიძლება უკან დაემდევნოს.

— ღმერთო დაგვიფარე!

დანიელ გაესვია თავის მანტიაში, რომ არავის დაენახა და უთხრა:

— თქვენ, რასაკვირველია, დააწმუნებთ მღვდელს, რომ კერ მიცნობთ და კერც გაგიგიათ, თუ როგორ შეველ თქვენს სახლში. შენ ჩემის ვინაობის გამჟღავნება ძლიერ ძვირად დაგიჯდება, ხატოვ-ცემულთა დონა მარსელინა, მაგრამ რადგანაც ჩვენ ეოკელთვის მეგობრებად დავრჩებით, ამისთვის გთხოვ, ვიდ-

რე ძღვედელი გუტე განისვენებს, გაბრუნდი დუქანში და შენ
 ქალებს ხილი უყიდუ. ამასთან დანიელმა ჩაუდო მარსელების
 ხელში რამდენიმე მანათი, მეტე გადავიდა ქუჩაზედ, მივიდა
 დონ-კანდინოსთან, რომელიც მას უცდიდა, და ორივე ერთად
 წავიდენ კახაბაშის ქუჩაზედ.

(შემდეგი იქნება).

თინას მამითაღი.

მამითაღი ჭყავს თინას, — დღეს არის ამის ღვინის,
ცობრუტივითა ტრიალებს სწუალობელი თინის!...

ჭკრიკ-ობნეს, ბენავს, თინას, ჭყავს ერთად-ერთი შვილის,
პაწკია, წვითა და დავკით, ვაებით გამოზდილია.
დღის მესრე იყო, მოუხნეს ერთი დღის მიწა ნაოში,
მაგრამ სათესლე გაჭირდა, — არ გახლდათ საკუჭნაოში!...
ჩამოითხოვა თინამ ორთლი მუჭა სობზალი.
მოთესა, უცებ ზღვა გასკდა, შიგ დატრიალდა ღვთის თვალი!...
თავ-თავმა თავი დახარა, ყველამ გალესა ნამგალი,
თინას კი გული უსკდება: ვინ მისცა ამას მომკალი?...
თუ სანახევროდ სხვას მისცა, — რაღა გასაყოფელი?
თუ არა — ღონე არა აქვს — მისი ღონეს სოფელი...
ჩამოუარა სოფელსა, სთქვა: «ყველას დაკედრივები», —
დილა-ადრინ მოადგენ კარზედ ჩჩუელი ბიჭები,
«ჭლოშუმათი», კიჟინით, მოედგენ ჭკრივის უნასა...
არ შავსკედრივარ მამითადს მე არსად ამისთანასა!...
თინა მასწინძლობს გულ-უსვად: მოუტანია მჭადები,
მაწონი, ორი დედალი, მუშისთვის დანამზადები...
ცოტა არ იყოს რცხენინას: ღვინო არა აქვს სწუაღას,

მატყამ შედი-შედ უზიდავს მამითადს წყაროს ციკს წყალს!..
 «ჭოჯუმა» და კიეინი უხდება ქვივის უნასსა..
 ან შესკეღვივარ მამითადს მე ანსად ამისთანასა!..
 ციბრუტივითა ტრიალებს საწყალბელი თინია, —
 მამითადი ჭყავს თინიას, — დღეს ანის ამის ღხინია!..

თ. რაფ. შრისთავი.

სურათი

სოფლის ცხოვრებიდან.

ცხელა და ცხელა, ჰაზანებაა, ქონის წინა ზის უმაწვილი დედა, ჰაწია ბიჭი, ჩხვილი, თუნთუშა, ხელს უტაცუნებს მუშებზედა... «აქა, მამილა! მამილა, აქა!» დედა იძახის შვილის მავიერად, მაგრამ «მამილა» ვერ არსადა სჩანს — ის სამუშაოდ წასულა მინდვრად...

«აქა, მამილა!» — სთქვა კიდევ დედამ — თან მოიტანე ბევრი კაკები...»

გულში კი ფიქრობს: «სად, რას მუშაობ, ჰაზანებაში რას იკაკვები?...»

მსემ გადინარა, დაჯბურა სიომ, აგერ გამოჩნდა მუშა მასურადღი, ხვითქი გადასდის, გულ-გადელილსა და ახალურნიც არ მოსდევს მშრალი,

თავზედ წაუკრავს ნარმის ნახევი, მოდის, დიდინებს დაბალს ხმაზედა,

მოდის ამაყად, მჭრელი ნამგალი გადაუდვია მოღლილს მკლავ-ზედა!...

წინ მიეგება უმაწვილი ცოლი და მიაწოდა გიგლა მამასა, იმანაც შვილი, ოთღიანს გულში, მაგრად ჩაიკრა, და ჰკოცნის მასა!...

გიგლამ უტაცა მამას ულვაში. ღოყაზე თათი მოუტაცუნა,

მამას იამა შვილის ცულებსა, უღვაშის წიწკნა ან დაუწუნა...
 დაჟდა მამურალი დეკრეფანშია, გვერდით მოიდო მჭრელი ნამ-
 გალი,
 ამაყობს ცოლით, ამაყობს შვილით, ამაყობს რომ აქვს ბევ-
 რი ნამკალი...
 ცოლმა მოართო მჭადი და წყალი, გიგლას ხანკრა «კაკანაშია»,
 გვერდით მოუჟდა ქმარსა და შვილსა, მათის ყურებით—გან-
 ცხრომასშია!...

Handwritten text in Georgian script, mostly illegible due to fading and bleed-through from the reverse side of the page.

ახალ-გაზღოვის მიმართულეაზი.

(წერილი რედაქციისათვის.)

უბედურ მდგომარეობაში უნდა იყოს ის ცხოვრებისაგან
ქვე კიდევ არა გაწურთვნილი, გაუშმაგებელი ახალ-გაზდა ჯგა-
მი, რომელიც მომავალში ექებს მარტო ჭეშმარიტებას, ნდო-
მობს მის სამსახურს, ღამობს მის აღმორძინებას. იგი უნდა
ემგზავსებოდეს სწორედ იმ ჭეინეს ლექსში «კითხვანი» გამო-
სატულ ახალ-გაზდას, რომელიც დაღონებულის გულით, მღელ-
ვარებისაგან გამსმარის ტუჩებით ეკითხება ზღვას: «რა არის
კაცი, საიდგან მოდის, სად მიდის?» და რომორც ის უნუგე-
შოდ ელოდა ზღვისაგან პასუხს, სწორედ ისე ჩვენი ახალ-
გაზდა, ჭეშმარიტების უნაყოფო ძებნით დაქანტული, დაღვრე-
მილი უნდა იდგეს და ელოდეს, რას გამოიჭკრეტს მისთვის
საც ნათელი, აღმობწინდება მზე და გაუნათებს ცხოვრების-
გზას.

მართლაც და სად არის ეს, გზა თუ არა, კვადი მანძი?
ვინ ადგა ამას, ვინ ცდილობს მის ფართოდ გაჭრას, გატეკ-
ნას? და თუ ადგა ვინმე კიდევ ამ კვალს, სად იზოვოს იგი

ახალ-გაზდა, გამოუცდელმა უმაწვილმა? ამ ჩვენ ცხოვრება-ში იმოდენა გზა და კვალია, რომ მარტო ბუნებრივი გენიოსი თუ გააჩნევს ნამდვილ გზას და არ ასცდება ტექნიკის კვალს. მაგრამ გენიოსები სადა გვევს, ვის გვინახავს თვლით? და ჩვენ, შუათანა კაცებს, მათი მაგალითი არ გამოგვადგება: ანც მათი გონება, ანც მათი ძალა ჩვენ არ გვაბადია. ამას გავჩნდა, ისე ვართ საუბედუროდ დაჩუქუნნი რომ თუ საზღო, გონებრივი, თუ მატერიალური არ დაგვიდექვს და პირში არ ჩაგვიდეს, თითონ ვერას მოვასწავსებთ. რომ გენიოსადეს კიდევ ფეხზედ დადგომა, საით წავიდეთ, ვის მივადგეთ, როგორ ვიპოვოთ უოგლად გამეურსნავი, სულ ჩამდგომი «უკვდავების წყარო» არ ვიცით.

საზოგადოების ცხოვრებას რომ დააკვირდეს კაცი, ახასიათებელია, რომ ვერაფერს სანუგეშოს ვერ გამოიტანს ამ დაკვირვებიდან: უპირატესობა ვერც ინტელექსისა, სიმდიდრის განუსაზღვრელი თაყვანის-ცემა, მის შესაძენად კაცის განქვავა, ურცხვი ცარცვა, ტაცრობა — აი უმთავრესნი მოკლენანი კაცთა ურთი-ერთობისა; და თუ კაცი განგებ თვალს არ და ხუჭავს აწინდელს მდგომარეობაზე, ისეთს საზარელს, შემადრწუნებელ მოკლენას შეეტაკება, რომ ერთბაშადვე დაუშორდება ამ მრუშ სანოკავს და გულისთადად შეიძულეს მას.

ახა რაღა თქმა უნდა, რომ ამ გვარნი ცხოვრების სურათნი ვერ დაამშვიდებენ, ვერ დააშოშმინებენ, ვერ მიიზიდვენ თავისკენ გაურყენელ გულსა, გამოუცდელ გონებას. მაშასადამე კაცი აქ ნურც არას ეძებს და ვერაფერსაც ვერ იპოვის. იქნება ჩვენმა ლიტერატურამ მისცეს მას ჰასუსი, გაუჭარწულოს სკუდები, დააყენოს ნამდვილ გზაზე. მართლაცა და რატომ არა, თუ საერთოდ ლიტერატურაზე დავიწყებთ დაპაჩავს, უოკელ

განათლებულ ქვეყანაში მას-მაგრად, მჭიდროდ უჭირავს სკოლაში განათლების დროში და რიგინად ასრულებს თავის მოვალეობას. თითქმის ყოველ შემთავრეს ცვლილებას კაცობრიობის ცხოვრებაში, მეტადრე ახალ ისტორიაში, წინ მიუძღვრება მწერლობა და უჩვენებდა გზას... მაგრამ ჩვენში? რასაკვირველია, სამშობლო ლიტერატურის გავლენაზე, მის წინამძღოლობაზე ჯერ-ჯერობით სულ შეუძლებელია ღაპარაკი. და რა არის აწ თვით ჩვენი ლიტერატურაც? რაი პაწაწინა უურნალი, რომელთა შორის ერთს უკვე «სამარისუკუნეები გაუშვრია» და რაი გასუთი. რასაკვირველია, მცირე რიცხვი ჩვენის დროგამოშვებითის გამოცემების კიდევ არაფერს არ ამტკიცებს. შეიძლება რომ მათი ნაწარმოები ცოტა იყოს და ძვირფასი, ვით რქა. შეიძლება რომ ამ ცოტაში იმოდენა სიმართლე, სამეცნიერო და კაცობრიული ჭეშმარიტებანი იპოვოს მკითხველმა, რომოდენაც ვერც ერთს სხვა ლიტერატურაში ვერ მოიპოვებს.

მაგრამ, საუბედუროდ, ამამინც მწარედ მოსტყუვდება სამშობლო ლიტერატურის თანამგონობელი. რაიოდ სამი მართლაც მცოდნე-პირნი რომ გამოვრიცხოთ, ვინღა რჩება ჩვენის ლიტერატურის ასპარეზზე? უსუსური ბავშვები, რომელთაც არც ცხოვრებისა, არც მეცნიერებისა არავითარი ცოდნა არააქვთ, და უმეტესად სამწუსარო ეს არის, რომ სრულიად საჭიროდაც არა რაცხვენ მათ შექენას. ამ ვაუბატონებს საკმარისად მიანჩნათ რაიოდ-სამი აზრი, რუსულის უურნალისტი კიდამ ამოგლეჯილი. ვთქვამთ გაუგონია ამისთანა ლიტერატორს, რუსეთში გამოჩენილი საფხის ცხოვრების მომთხრობი გლეხ უსპენსკი არისა და იქნება წაუგითხავს კიდევ მისი ნაწერი— მაგრამ ვაი ამ წაკითხვას—და ჭგონია რომ ეს სრულიად სამ-

ყოფიან ქართულ უსპენსკად გადაჭრვისათვისაო; დაბლაჟავს რას-
მე, ვთქვათ, მეტივეებზე და მიიჭვს დასაბეჭდად, ჰბეჭდავენ
ვიდეტ. და როცა ამისთანა თაგ-მოწონებულნი მწერალი სედავს,
რომ მის ქმნილებას არც არავინ აქებს და არც აძაგებს, მაშინ
თითონ იწურობს ტრახანობას, თავის-თავის დიდებას, ქებას:
«ჩემი ნაწარმოები ბევრით სჯობს ნაქებ უსპენსკის და ზღა-
ტოვრანცის თხზულებას, მაგრამ ვინ არის პატრონი; სვენებუ-
რებს მარტო ერთში აქვთ ხეირი—შურშიო *). ყოველის გო-
ნიერის, ცნობიერის კაცისათვის ეს საზოგადო გულ-გრილო-
ბა სამყოფი საბუთი იქნებოდა, პატარა ხანს მინც მწერლო-
ბისთვის თავი დაენებებინა, მაგრამ ეს ვაყ-ბატონები ყურსაღ
არ იბეჭტევენ: დაუყენებელივ სწერენ და სწერენ; თითქო გვამ-
ში რაღაც ეშმაკი ჩასძრომიათ და უჩინზვინებსო: «იწარმოეთ,
გამდიდრეთ სამშობლო ლიტერატურა, გაამდიერთ თქვენი სა-
ხელი». და მარტო ბელეტრისტებს კი არ შეხვდება აქ კაცი:
კრიტიკოსები, ეკონომისტები და სხვა ყოველის მეცნიერების
განყოფილების წარმომადგენელი ჭინჭველასავით ირევიან ამ
ახალ-გაზღობის სროვაში. რომ უსაფუძვლო ცილის-წამებად
არ მიიჩნდეს მკითხველს ჩემი სიტყვები, წარუდგენ მას რამ-
დენსამე მაგალითს შემოსხენებულისას. დაიწყოთ კრიტიკოლჳ
სიღვან.

I. «თავიღვან თუ ბოლოღვან?» (შენიშვნები სტუ-
დენტობის მიმართულებასზედ და მოკვლეობასზედ გ. ვიფში-
ძისა. «იმედი» 1881 წ. № 5.)

*) დაცინვა კი არ ეგონოს მკითხველს ეს სიტყვები: ვარწმუნებ
მას, რომ ამ წერილის დამწერს არა ერთხელ და ორჯერ გაუგონია ამ
გვარი ტრახანობა.

სწორე გითხრა, მკითხველო, მე საშინლად მეძნელება ამ წერილის შინაარსის გადმოცემა, მისი რამდენიმე სიტყვით გამხატვა; ეს ისეთი გასაოცრი სიტყვების—და მერე რა სიტყვების!—ხროვია, რომ მათის დედა-აზრის ხელში ჩაგდება საშინელ სიძნელეს წარმოადგენს. ხომ გაცხსოვთ მთლიანად «დალად ექიმში» ის რაი ფილოსოფოსნი, რომელნიც უოკელ სიტყვას შასუხად ასობით აწიან ლათინურს, ბერძნულ, ებრაულ ციტატებს;—ისე ბ. ყიფშიძე: სიტყვას გერ იტყვიან, რომ თან ან რაიოდუ ლათინური ანდასა, ან ღრმა ფილოსოფოსური ეპიტეტები უედ არ დახბერტოეს: eo ipso, ab ovo, nosce te ipsum, conditio sine qua non, აგლამერატი და სხვა ათასი ამისთანა. და როგორც იქ ფილოსოფოსთა მსძენელი ვერას იკებს იმით ბოდვიდგან, ისე აქ მკითხველი შირ-ღია რჩება ამ შარ-დამტემის სიტყვების ქუხილიდგან, ლაწა-ლუწიდგან. მაგრამ მანც რა უოფილა უემოსსენებულის სტატიის დაწერის მიზეზი, რა უნდოდა ამით ეჩვენებინა ბ. ყიფშიძეს. როგორც ეტყობა, საქმე ეს არის, რომ ბ. ყიფშიძეს არს სჭაშნიკებია მოსაზრება, სტუდენტობაზე გამოთქმული ვიდასგანაც «დროებაში.» უსასელო აკტორი ამტვიცებს თურმე *) «სტუდენტობა არ არის თეორეთულად განვითარებული, იგი ერთობ სუსტი ბრუნდება უმაღლეს სასწავლებლიდგან და მოუშინადებელია საზოგადოებრივის მოღვაწეობისათვის, ერისა და ქვეყნის საკეთილ-დღეოდ.» და ამის გამო ერთობ ძრისხნედ ბჭაბს ბ. ყიფშიძე, როგორც ამ აკტორ-

*) «თურმე» იმიტომ, რომ ჩვენ მოგვყავს მისი მოსაზრება ბ. ყიფშიძის სიტყვებით და სხენებული «დროების» ნომრები ხელში არა გვაქვს.

ზე, ისე ჩვენ მოსწავლე ახალ-გაზღობაზე, ჰკიცხავს მათს
 თავ-სედობას, უგუნურობას. ამოდენა ძვესზე სიტუებებს ხარ-
 ვავს მარტო იმიტომ, რომ ვითომ ჩვენს სტუდენტობას ვი-
 რი აუბრუნებია თავის სამშობლო-სათვის, შესდგომია რაღაც
 ვეროპიულ შეცნიერების შესწავლას; «სამშობლო სტიქიონებს»
 ივიწიებს და თავილოებს კიდევ. მაგრამ ესა ვკითხოთ ბ. უიფ-
 შიძეს, რა არის უსასელო ავტორის ზემო-მოყვანილ სიტუებში
 საზიზღარი, საკიცხავი, და როგორ შესამდებელია, რომ
 გონიერმა კაცმა ამ მოსაზრებაში თუნდ ერთი ბეწვა რამ ქვეყ-
 ნისათვის საუნებელი რამ იპოვოს. არა თუ საუნებელი არაიკ-
 რია, არამედ ეს «თეორეტიული, ფილოსოფიური განვითარე-
 ბა» აუცილებელ საჭიროებად უნდა მიანჩნდეს უველას, ვინც კი
 ფიქრობს საზოგადო ცხოვრებაში მოღვაწეობას, შრომას. მარ-
 ტო ჭკუის ბტერი, უმეტარი იტუვის «არაო.» ბ. უიფშიძეს
 რომ ვეროპიული შეცნიერება შესწავლას, ვრცელი ფილოსო-
 ფოსური განვითარება მიელო, მართლა რომ ესმოდეს მათი-
 უდიდესი სარგებლობა და აუცილებელი საჭიროება, მამან სომ
 რასაკვირველია იმას არ წამოსცდებოდა ზემო მოყვანილი ძვეს-
 ზე სიტუებები. მარტო ამ გაუგებლობით შეიძლება აიხსნას ის
 დაუღაგებელი, ერთი-ერთმანერთის წინააღმდეგი აღაგები ბ.
 უიფშიძის წერილისა, რომელთა მაგალითი არა ერთი და ათი
 შეიძლება მოიყვანოს კაცმა. აი, სხვათა შორის, რამოდენიმე
 მათგანი: 1) ...«თითქმის უველას გრძნობს, რომ ჩვენი მოწი-
 ნავე ახალ-გაზღობა ისეთი არ არის, როგორც უნდა იუვეს;
 რომ მას ან სწავლა-განათლება აკლია და შეცნიერების იარა-
 ლით არ არის შეჭურვილი, ან თუ აქვს განათლება, იგი ისე
 ვრცელი და ფილოსოფიურია, რომ სრულიად ვერ გამოუყ-

ნების ხალხისა და ქვეყნის სულ-მძღვანელობისათვის...» («იმე-
დი» 1881 წ. № 5, გვ. 85).

რა უნდა გაიგოს კაცმა ამ ნაწყვეტისაგან? ან სწავლა-გა-
ნათლება ავლიაო და მეცნიერების იარაღით არ არის შეჭურ-
ვილიაო და ამიტომ ვერ აღგებს ქვეყანასაო, ან ძალიან კარ-
გად არის განსწავლული და იმიტომაც უგარვისაო. მგონია,
რომ ეს უგანასკნელი სიტყვები და ბ. ყიფშიძის «ვრცელი და
ფილოსოფიური განვითარება» ერთი და იგივეა, ერთსა და იმა-
ვე აზრს ნიშნავს. საზოგადოდ ასეა და არა ჩვენს კრიტი-
კოსის სულში, რადგანაც მას იდუმალი განზრახვა აქვს ამ სიტ-
ყვებს საზღვრად გუდი გამოაზრას — კითხვით ეს «ვრცელი და
ფილოსოფიური განვითარება» ისე უნაყოფო, უსაგნო რამ გაზ-
ღავსო, რომ კაცს მარტო გონებას უბნეკს. თუ დაჭსტინის
რასმე, ან ვისმე აქ ბ. ყიფშიძე, მარტო საკუთარ უმეტრებას
და თავის-თავს დაჭსტინის და აი რისთვის. მართლაც რომ იმას
ესმოდეს ამ სიტყვების ნამდვილი მნიშვნელობა, როგორ გა-
ბედავდა და შეურაცხ-ყოფით მომისკენებდა იმას, რაც კი შე-
ადგენს უმთავრესს კაცობრიობის ჭეშმარიტებას, მის უკეთესთ
წარმომადგენელთა და გენიოსთა ნაღვაწევს. იჭნება ბ. კრიტი-
კოსს ჭგონია, რომ აწინდელი მეცნიერული ფილოსოფია სჭრ-
ლასტიკების ყბედობას ჭგავს და, როგორც ეს, ისე უნაყო-
ფო, უნიადაგო არის. თუმცა კი რა საკადრისია ამისთანა ტი-
ლი შეაწამოთ იმისთანა ვეამსა, რომელსაც თითქმის ყოველი
სიტყვა კონტის, ბოკლის, კრუკისის სასულით მოჭყავს, მაგრამ
მანც სწორედ ასეა. თუ არა და რა გააბედვინებდა მეცნიერო-
ბის გაკიცხვას, განდექნას.

რომ მართლაც ეს ასეა, უფრო ბეჭითად გვიმტყიდებს ის,
ასე ვთქვათ, დედა-აზრი კრიტიკოსისა (თუ საერთოდ რამე

დედა-აზრის ამ ნაწიქში); რომ ჩვენმა ახალ-გაზდობამ უნდა
 დაანებოს თავი თეორიული განვითარებას და ეცადოს სამ-
 შობლოში დაამყაროს ეტნოგრაფიული, ეკონომიური და სო-
 ციალური მეცნიერება, შეისწავლოს თავის ქვეყნის ხსენებულთა
 მხარეთაგან. კეთილი და პატიოსანია ეს უგანსკენელი მოსაზ-
 რება მცოდნე გონიერის კაცის ხელში. მაგრამ როცა ამასვე
 გვაუწევებს ის გვაძი, რომელსაც იმავე დროს თითქმის სამ-
 შობლოს დალატობად მიანჩნია თეორიული განვითარება, მა-
 შინ ჩვენ შემო-მოუყვანილი სიტყვები მარტო მსლათის მასა-
 ლად მიგვანჩნია, მარტო უმეტარ კადნიერებად ვრაცსავთ. მარ-
 თლაც მსლლოდ ვის შეუძლიან ამ მეცნიერებათა დაფუძნება
 სამშობლოში? ნუ თუ იმას, ვისაც თავის სიცოცხლეში გაუ-
 გონია ერთად-ერთი მოსუტებულ პაპისა და სოფლის ჩანჩნავ
 მამა-ბერთაგან ნამბობი «გმირის ვრკელეს ლაშქრობა», ვისაც
 «ესატება გონებაში მისი(?) ჯანვით სავსე მსაჯული ლეონიძე,
 მდევი დავით აღმაშენებელი, ბრძენი თამარი, დიმიტრი თავ-და-
 დებული» და ვისაც მარტო ამითი «უველაფერი გაუგია... სუ-
 ეველაფერი უგრძენია, თვალები აუსკლია» (იქვე, გვ. 98). აი,
 მკითხველო, თურმე რა უოფილა ჩვენის გონების გასახსნელი
 განმავითარებელი საგანი; აი თურმე ის, რის მეოხებითაც შე-
 იძლება დაფუძნება სოციალოგიისა და სხვა მეცნიერებისა. რად
 გვინდა ჩვენ «დამშალის ეკროპის» განვითარება, ჩვენთვის სრუ-
 ლიად სამოოფია გადაურეებულ პაპების და დედა-ბერების უურის-
 გდება—ისინი გვასწავლიან უველაფერს: ჭკუასაც ისინი გაგვი-
 ვითარებენ, ეთნოგრაფიასაც, სოციალოგიასაც, ისტორიასაც—
 ისტორიას ხომ რაღა ლაპარაკი უნდა—ისინი ჩავგაგონებენ.
 მსლლოდ ერთი მაკვირვებს, რატომ კრიტიკოსს აქვე არ ჩა-
 ურთვია «ყარამიანი» და „ამირანიანი.“ „აქ უნდა კალამი შე-

„კახელო“, განაგრძობს ბ. უიფშიძე, „რადგანაც ჩვენ იქ ხელი არა გვაქვს, სწამს პოეტების შეფობა იწყობა. შევჩერდებით ღმერთსკელთან ვი ბოდიშს მოვითხოვთ, თუ იგი ვერ მიხვდა ვიდეო, რას ვეძახით ჩვენ მშობლიურს, ღვიძლს სტიქიონებს“ (იქვე). თუმცა სასირცხვილოა მიუსხედრებლობა, მაგრამ რასა იქ: ჩვენ გულ-წრფელად ვაღვიარებთ, რომ სულაც ვერ მივხვდით ამ პოეტურის აღწერის შემდეგ, რა არის «მშობლიო სტიქიონები,» და როგორც რომ ავიცდინოთ ეს არა სასიამოვნო ეპიტეტი, მოვძებნოთ ჩვენის კრიტიკოსის წერილში სხვა ნაწილებიც, რომელნიც უფრო აშკარად, ჩვენდა გასაკებლად, აგვიხსნიან ავტორის აზრს.

«მშობლიურს სტიქიონებს ჩვენ კერძოდ დიდ მნიშვნელობას ვაძლევთ, მაგრამ ხათხათა ის არის, რომ ეს ერთი იმ საგნთაგანია, რომლის წარმოდგენა უხეიროთა გვაქვს გამოხატული, მხოლოდ ვგრძნობთ ვი ძლიერ. ისე რომ მეცნიერული ღვინვა თითქო არ ეკარება ამ საგანს... უკვლამ იცის ამ მხრივ მეცნიერებამ რაც გამოიკვლია.» (იქვე 95—96).

რის სავარგისია ეს უაზრო სიტყვის ხროვა, რა ასხნა მითი ავტორმა? მარტო ერთი: სტიქიონების წარმოდგენა უხეიროთა გვაქვს გამოხატული, მხოლოდ ვგრძნობთ ვი ძლიერაო. თუ თითონაც არ იცის სტიქიონები რა ხილია, მას რამ გაბედვინა მას ზემო-მოყვანილი თამამური დაცინვა იმ პირთა შესახებ, რომელნიც ვერ დაკმაყოფილდნენ ბ. კრიტიკოსის მრავალ სიტყვიანის ახსნით. უპირველესად ბ. უიფშიძეს თავის-თავთან უნდა მოეხადნა ბოდიში და სხვების მაგიერ თავისი-თავი წარმოედგინა მიუსხედრებლად. «ვგრძნობთ ვი ძლიერადაო», — იმას ვი აღარ ჭკითხულა, სხვანიც ისე ძლიერად გგრძნობენ, როგორც ბ. კრიტიკოსი, თუ არა. რასაკვირ-

ველი, ეს სხვანი დავაგუენი არიან სამშობლოსათვის, მაგრამ რატომ ბ. უიფშიძე არ ეცადა და არ მოიპოვა წაწმენდილი სული მათი მამულისათვის. აქ ავტორს კაი შემთხვევა ჰქონდა ცოტადენით მაინც შესწევნოდა თავის ნაციონალურს მეცნიერებას და გამოერკვივნა მეცნიერებისათვის „მშობლიური სტიქიონები“; ბევრიც ეცადა, მაგრამ მეცნიერული რომ ვერა მოასერსა-რა, ხეპრულის რუსულის ანდასით ისინა თავი ამ გაჭირვებიდგან: Что для нѣмца (нѣмцу) здорова(о), то для русскаго (русскому) смерть. ახა როგორ კვადრება გონტის, ბოკლის, სპენსერის მასსენებელს ამისთანა ველური სიტუეები; მაგრამ რასა იქ: რა უნდა ეკითხოს იმ კაცსა, რომელსაც რიგინანდ არა უსწავლია-რა, არა გამოუგვევია-რა, რომელსაც ხეპრული ანდასები და მეცნიერული ტემპმარიტებანი ერთმანერში დომსალივით აურკენა.

ამითი მინდოდა გამეთავებინა ბასი ბ. უიფშიძესე, მაგრამ ორიოდ მაგალითს კიდევ მოვიყვან „თავიდან თუ ბოლოდან“-ის ავტორის უთავ-ბოლოობის დასამტკიცებლად; ეს მაგალითანი ამოიკრიფებიან წერილის იმ ნაწილებიდან; რომელნიც შეეებინა სტუდენტობას:

1) სტუდენტობას სურვილი აღძვრია და სული-მწარით მოუნდომებია შესწავლა საქართველოსი, მისი ისტორიული ცხოვრებისა და აწმყო კვონომიური, ეტნოგრაფიულ და სოციალური მდგომარეობისა“ (გვ. 86).

2) ახა ახლა გადაკავლოთ თვალი ჩვენ სტუდენტობის მდგომარეობის სურათს, წარმოგვიდგენს თუ არა იგი ამ ხანს (ესე იგი მამულისათვის მსურუნველ) მიმართულებას, მიდრეკილებას და ღტოლვილებას. ამ კითხვაზე, საუბედუროდ, დაბეჭდილებით ვერ იტყვი ჰოვო“ (გვ. 90).

3) მე მწამს რომ სტუდენტობა საზოგადოდ აღარ აღ-
გას თავის ქვეყნის შესახებ უმეტრების გზას და ეს ისეთი
წიშანია, რომელსაც გულის ძეგრით და აღტაცებით უნდა ვე-
გებებოდეთ» (92) და

4) «ახალ-გაზდობა საზოგადოდ და სტუდენტობა გერ-
მოდ, გარყვნილი აღზდისაგან, იუბ-ქვეშ უამიხს ნიადაგს მოკ-
ლებული, თავის დღეში ვერ შესძლებს შეასრულოს თავის მო-
ვალეობა სამშობლოს წინაშე. უცხო სიყრასში და უცხო სტი-
ქონების გავლენის ქვეშ აღზდილს, მას შეაქვს მშობლიურ
ცხოვრებაში განხეთქილება და უბედურობა, ლიტერატურაში
წვრილმანობა და მონური მბამკელობა» (გვ. 117).—ესვე გას-
ღავსთ ბ. უიფშიძის დედა-აზრი, მის წერილის დაბოლოები-
თი დასკვნა. ამ შემთხვევაში გიტატებს არავითარი დამა-
ტება, ახსნა არ უნდა. მართლ უნდა გვაკვირვებს: რატომ ბ.
კრიტიკოსს და მის მგზავსებს აქამდის თხოვნა არ შეუტანია
მთავრობასთან, რომ აეკრძალოს ქართველებს სწავლა გიმნა-
ზიებში და უნივერსიტეტებში—თორემ სომ სულ დაიდუნა
სამშობლო.

II. ეკონომისტი. «ერთი ჩვენი ლარიზობის მიზეზი»
მის გურგენიძისა. «იმედი» 1881 წ. № 1.

ეს წერილი ზოგნით, გარეგნობით სრულიად სხვაა ბ.
უიფშიძის წერილთან შედარებით: იქ შინაარსის დედა-აზრის
ხელში ჩაგდება ფრიად ძნელი იყო, აქ უადვილესია; იქ უკვლავ
სიტყვის საფუძვლად უცხო-ენური ანდაზები მოზღვედა, აქ ყო-
ველთაგანს გასაგები, უმზაკვრო ბჭობაა; ვერც ავლომერატებს,
ვერც eo ipso-ებს ვერ იბოვის ვადი ამ ეკონომიურ ტრაქტატ-
ში. მაგრამ სიმართლეა რომ ყოველთაგანს ღირსება არ არის;

ღირსებად ის მხოლოდ მაშინ ჩაითვლება, როცა რაიმე ძნელად შესათვისებელი მეცნიერული ჭეშმარიტება ყოველად გასაგებ ადვილის კილოთი გამოითქმება. თუ არა და კაცს რომ სათქმელად უნდაღეს რაჟერ რაი ოთხიანა, ან წელიწადს ოთხი დროთა განყოფილება აქვსო—აბა აქ რა ღირსება უნდა იყოს. ბ. გურგენიძის თხზულებას სწორედ ამ გვარი უგუთქმითი ღირსება აქვს. კაცი რომ კითხულობს, ვთქვათ, მისუან ჩვენის ქვეყნის ბუნების აღწერას და იქვე ჩართულ ჭეშმარიტებებს, როგორ წარმოადგენს, რომ ეს ნაბღაჯნი სრულის წლოვანისა და არა უსუსურის ბაღლისა, რომლისათვისაც მასწავლებელს თქმად მიუცია ბუნების აღწერა. აი რაიოდუ შეუღარებული მაგალითი ამისი:

1) «შესდეთ მთებს და ჭალებს: იქ სედავთ მოუღეველს სე-ტყეს და ხშირად ამ სეებში (?) ნაყოფიერს მტენარებს, რომლებიც არ ითხოვენ...» (გვ. 63). 2) წელიწადსა აქვს ოთხი დრო: გაზაფხული, ზაფხული, შემოდგომა, ზამთარი.» (გვ. 64). 3) «ყველა სიკვდილის შვილები ვართ და კვდებით, ამ განსხვავებით მხოლოდ, რომ ზოგი ადრე კვდებით, ზოგი გვიან.» (გვ. 73). 4) «ბუნებამ თავისი ჭქნა: ცოლ-ქმარს დაებადა შვილი.» (გვ. 66). მაგრამ ამ უმანკო ჭეშმარიტებებს რომ თავი დაეანებოთ და თითონ თხზულების შინაარსს რომ მივხედოთ, რა საშინელს უმეცრებას, სიბრძივეს შევხედებით! წარმოსადგენი არ არის, საღის ტვირის პატრონმა ეს საზოცარნი, ახირებულნი, ვითომ ეკონომიურნი ჭეშმარიტებანი როგორ უღვიარა ჟერ კიდევ არ შეშლილს მკითხველს. მაგრამ ხომ გაგიგონიათ, კუმი იყენი გამოჭყეო: მეც ნახირ-ნახირა. ღიეტრატრობის სახელი ძალიან სასაქადულოა, მეტადრე იმისთანა ზღუდეში, როგორც ეკონომიური მეცნიერე

ბაა, და აბა ბ. გურგენიძეს როგორ გაეშვა ხელიდან შემთხვევა და სახელი თვისი არ განეძლიერებინა ქართველთა მკითხველთა-შორის — თითქო «იმედის» რედაქტორობა საძეოფი არ იყო იმის გასათქმელად. ამასთანვე ბ. გურგენიძეს გაუძაძღარი სურვილი ჰქონია, საქართველოს კეთილის-მყოფელის სახელიც დაეირქვაო. ბევრი უფიქრია ღ ერთს, სწორედ სომხურ, გაჭრულ ზომიერებასედ შემდგარა. მოდი და ხაღხს ფულის შექმნის საშუალებას ვაჩვენებო, რომლის მეოხებითაც მის ჯიბეში დაჩნება... შვიდი მილიონი და სუთას-ათასი მანათი (7,500,000 მან.) არც მეტი და არც ნაკლები. რა ეაი ფულიაო, აღტაცებით გასძახის ბ. ეკონომისტი. აბა, მკითხველო, მართლაც რომ ვინმემ ერს ამოღენა ფული შესძინოს — ქვეყნის კეთილის-მყოფელი არ უნდა დაეჩქვას! შენც, რასაკვირველია, მასთან გეჭაშნიკებოდა ეს უჩარ-მასარი თანხა და დიდის ინტერესით იკითხავ, რა უჩინ-მანინას ქედია ეს საშუალებაო? ვერაფერი ხერხინი, მასვილი მოგონილება ბ. ეკონომისტის წინადადება და დაწმუნებული ვარ, რომ მკითხველი მის ნაწერისა უფრო მეკვასედ, ქართველად შემოგობს ავტორს, მაგრამ რასა იქ, რატა კაცმა რაიმე მოვლენის გაჩხრეკა იკისრა, უნდა დაბოლოვოს კიდევ. მეორეს მხრით, საინტერესოა ჩვენება იმ გაუწოდმელის სიბრიყვისა, სადამდისაც მიაღწია ბ. გურგენიძის ახირებულმა ეკონომისტობამ. საქმე ის გახლავს, რომ რაიმე ძალით მოაშლეგინოს გლეხობასაც და «კეთილშობილთაც» ნათლობა, ქორწინობა, ხაღხის დღეობა, მეკდრის დამახვა — თვით წესი კი არა, მხოლოდ ის ნადიმობა, ღხინი, თამაში, რომელიც მოზადებს ჰირველ სამ ჩვეულებას და მიცვალებულის რიგსაო. რად უნდა, რომ ტუეილად მხიარულობს, თამაშობს, ბღღამუნობს, სიმღერას გასძახისო, ეს ხომ სულ

ფულეი ღირსო. რამდენი ღობიო იჭმევსო, ჭურჭელი იმტრეკა, სტაქანი ილეწებაო — მერე ამ ძვირობაშიო. ეს ამოდენი ხარჯი რომ იცილოსო, რამოდენა სიმდიდრეს შეიძენს ჩვენი დაჯარდნილი სამშობლოო.

საკვირველია, რომ ბ. გურგენიძეს ის ვი აღარ ვამოუხებარი შეუბია, რამდენი ძარღვის ძალა ეკარგება თვითთულ მოღსინეს ამ სიმღერაში, სადომობაში. ეს ძალად რომ ჩვენ ეგონომისტს ფულად გადაექცია, ერთი სამი მილიონი მანათი კიდევ მოემეტებოდა ზემო-მოუვანილ ჯამს; და რამდენი ჭკვიანი მამულის შვილი ვაიზდებოდა ამ სასსრით, როგორ გამრავლდებოდა ჩვენი იმედნი და რა რიგად ადომინებდენ ნაციონალურ ნიადაგს. რასაკვირველია ეს მეცნიერებით შეჭურვილი გვამნი საღსს იმასაც აუწუებდენ, რაც ბ. გურგენიძეს დაეწუება; მაგალითებრ, რამდენი ფეს-და-ტან-საცემელი უფუჭდება მას ჭიდაობაში, სირბილში, ტეკვაში და სხვ. უეტკველია, რომ მამინ კაცი უსარგებლოდ იქებსაც აღარ გადასდგამდა; აღარც გაიცინებდა, აღარც სიმღერას შესძახებდა; ფოკელს სიტუევას ბაჟი დაედებოდა — აქაო და ძალა მაკლდება, ხარჯი მომდისო. მაგრამ ხუმრობას რომ თავი დავანებოთ და დალაკებით ეკითხოს ბ. ეკონომისტს, რაღას უჩჩენს ის გლეხ-კაცობას სასინხარულოს, სანუგეშოს. ბ. გურგენიძის წინადადება რომ ასრულდეს როგორმე, რილათი უნდა განსხვავდებოდეს მამინ ეს ჯაფის მონა თავის საქონლისგან, თთხ-ფესის ზირუტყვი ხაგან? მაგრამ იქნება არც კი ღირს ამ მონაზე ლაპარაკი. იქნება მართლაც ღმერთს გლეხ-კაცი იმიტომ გაუჩენია, რომ სხვა და-სხვა გვარ ხალხის მომღვრებს გაუსუქოს მუდგელი, გაუმხოს ჯიბე, მისცეს მათ შეძლება შეიღებო მენციერად აღზარდონ. სწორედ ასე ფიქრობს ბ. გურგენიძე, სწორედ ხალხო

კრძნობელი, უგულო მსუცხი ყოფილა, თორემ რა ეშმაკი და
 ახი დააწერიებოდა ბ. ეკონომისტს შემდეგ სიტყვებს: «ჩვენ
 ამდღვლად გიცით, რომ აწამც თუ ნაწნობები და მეგობრები,
 რამედ თვით სათესავებიც გაუბედურებულის ოჯახისა ქველესში
 კოფნას აძლევენ ხოლმე «თვალ-წყალის დაღვეინებას», «თვა-
 ლის გასკლის» მნიშვნელობას... — არც შებრალება და შეცო-
 ჳება გაუბედურებულის ოჯახისა, არც სსკა-ფრეივი თანაგრძნობა.
 იერმე არა ჭქონია გლეხობას. ბევრჯერ შეუნიშნავთ შინაურ
 და გარეულ მაიმუნების ცხოვრებაში, რომ როცა მათ შორას
 შეგდება ვინმე, ერთობ საშინელ სიმწუნხარეს, ძახილს ასტე-
 ჳენ ეს პირუტყვი; ბ. გურგენიძე ამ ღიწკებასაც კი ართმევს
 აღსკ-კაცს.

აქამდის მოხსენებულადგანაც ცხადადა სჩანს გონებით სი-
 ჳტაკე ბ. გურგენიძისა, მაგრამ მკითხველი რომ უფრო უსა-
 ჳლოდ, უეჭველად დარწმუნდეს მის ბავშურს უმეტრებასა, ერთ
 წუთს კიდევ შევჩერდეთ ამ ანგარიშზედ, რომლის შედეგიც
 შემო-მოყვანილი 7,500,000 მანათია. აქ საინტერესო ეს რიც-
 ჳი კი არ არის: შვიდა მილიონი იქნება, თუ შვიდასი — ეკ-
 ჳულ ერთია — ორთავეში ერთი ბეწვა სამართლევ არ იქნება;
 უფრადდებო ეს არის, როგორ გამოიყვანა ბ. გურგენიძემ
 ეს თანხა. მაგალითად ავიღოთ ნათლობა. ამ წესის აღსრულე-
 რებაში ჩვენს სალხს ეხარჯება 1,200,000 და აი რა ანგარი-
 შითაო: «თავად-აზნაურების, ჩინოვნიკების და სამღვდელთა-
 ჳის თითო ნათლობის გადასდა ყდება... ოთხ თუმანამდის,
 ჳლეს-კაცობის ნათლობებიც არ დაჯდება ნაკლებ ორის თუმ-
 მანათისა. ზედი-ზედ რომ ავიღოთ... თითო ნათლობა
 ყდება სამი თუმანი» (გვ. 68). რასაკვირველია მკითხველი
 თუ ის გონებით ჩვენს ეკონომისტს არ ეშგავსება) უკვე მის-

გვლებოდა ამ ანგარიშის იაღლიშობას, სიფუტქეს: ეს ზედი-ზედ
 ადებს და თითო ნათლობის სამ თუმნად ღირებულა მამის
 იქნებოდა მართალი, როცა ნათლობის რიცხვი გვებსა ჯ სხვა
 წოდებათა შორის თანასწორე იქნებოდა, ესე იგი ბ. გურგენი-
 მისაგან მოყვანილი 40,000 ნათლობიდან რცხ ათასი რომ
 გვებსობის უფილიყო და რცხ ათასი—სხვა წოდებათა. თუ
 არა და პირველ კატეგორიის ათ ნათლობას მეორე კატეგორი-
 რიის ერთი რომ შევხედეს, მაშინ თითო ნათლობა სამი თუ-
 მანი კი არ დაჯდება, არამედ ნაკლები, სახელდობრ 21 მან.
 და 88 კაპ. (ვინ იცის, იქნება ამ რიცხვის მნიშვნელობა
 ესმის ბ. კონომისტს).

საკვირველია, ღმერთმანი, ჩვენს პატრიოტების საქმე:
 როცა ვინმე ეკროპიული დანიშნობს სამართლიან ღაპარაკს ჩვენს
 უმეცრებაზე, გაუნათლებლობაზე, მათის რაზმებიდან გამომ-
 მანდობან სოლმე სიამაყით შეჭურვილნი მეომარნი და ქვეყნის
 ღაფს თავზე ასხმენ ამ უბედურ ეკროპიულს. მაგრამ სინდის
 ქვეს რომ ვთქვათ, არა ვართ ღირსნი თვით იმ უცუდესისა
 რასაც ჩვენზე ღაპარაკობენ? როცა ჩვენში სხვა-და-სხვა გურ-
 გენიძეები ლიტერატორობენ, ბუტდვენ უურნალებს, ცაღკე წი-
 ნებს, რატომ მიწა არ გასკდება ჯ თან არ ჩაატანს ჩვენს უ-
 ცარს ამაუობას და ამაუს უმეცრებას!

აქვე მინდოდა ერთი ბელეტრისტიკული მაგალითიც
 შეევანა, მაგრამ, სუმრობა გაშვებით, მეშინიან რომ მეთხრე-
 ლი არ დამემდურქოს—ახალი თქვი რამეო, მაგას ხომ ჩვენ
 ვხედავთო—რა რომანისტიებიც გვეყვანანო. ვხლა თვითონ ჩვენ
 სწორე გითხრათ, არავითარნი სურვილი არა გვაქვს მათზე
 ასის გაბმისა—ოდესმე ამ საგანზედაც მოვიღაპარაკებთ.
 მხოლოდ საერთოდ ის უნდა ითქვას, რომ ჩვენი ახლად

მოჩეული რომანისტები სამინლად დალატობენ სიმართლეს, ცხოვრების სინამდვილეს. აქაც, როგორც სხვა ლიტერატურულ სფეროებში უხეიროდ, მოუხერხებლად ჰბამაკვენ რუსულის ბელეტრისტიკის აწინდელ მიმართულებას. გაუგონიათ და იქნება წაუგითხავთ კიდევ, რომ ხალხი, დაბალი ხალხი, გამსდარს თემად ამ ქვეყნის უმკვობესთ მომთხრობთა და თითონაც დაუყენებლივ გვიძღვნიან სურათებს ხალხის ცხოვრებიდან; ისეთის დაწვერილებით გვაუწყებენ სოფლელების ცხოვრებას, იმედებს, მიმართულებას, თითქო მთელი გლეხობა ხელის გულზე უყვდეთ მათ. მაგრამ ვისაც კი ცოტა მანც გაუგონია ხალხი, ვინც კი დახსლყოფით იცის,—რას სიფრთხილეს ხმარობს გლეხი არა-გლეხთან ღაშაწაკში, როგორ უკვლავურში ეთანსმება გარეშე პირს,—იმას, რასაკვირველია, სანდოდ არ მიანდება სხვა-და-სხვა შაქროების, მოჩხუბარბეების ნაწარმოები. მერც რა საოცარნი მოძქედნი პირნი არიან გამოხატულნი ამ რომანებში; ავტორის პირველივე სიტყვებიდან ხედავს მკითხველი, რომ ესა და ეს გამოხატული გეამი ბოლომდის უთუოდ კეთილი უნდა იყოს, ესა და ეს უთუოდ ბოროტიო; პირველი ისე ნაბიჯს არ გადასდგავს, რომ კეთილი, მატონსურნი არა მოახდინოს-რას, მეორეს უოკელ სიტყვაში, მოძქედებაში ბოროტობა, კესლიანობა უჩანს. გამოუვანილია, ვთქვათ, პრისტავი—ეს უბედურნი ძალიან ამოჩემებულნი არიან ჩვენის რომანისტებისგან—ის უოკელ ცხოვრების მოკლენას ქრთამით და ამის რადენობით ზომავს. კაცი რომ წყალში იღწრობოდეს ხელს არ განძრევს, თუ გასასაზნავს არ დაჭვირდენ. თუ ვნაისია გამოხატული, უთუოდ ხალხის მცარცველი უნდა იყოს, თუ ვნაყნა—თავ-მსუბუჭი და გლეხთ-მზიზდარი; ამისთანა სურათები ნამდვილის ცხოვრების შესაფერნი კი არ

არის, არამედ უნიადაგო, არა ცხოვრებაზედ დაფუძნებული.

აბა რაღა ღაპარაკი უნდა, რომ ეგრე ამ უმეტეს ლიტერატურის ნაწილში «მოიპოვებს თავსა თავისსა» ჩვენი მართლმადიებელი სახლ-გაზდა. აქ არა თუ უგვადავების წყაროს, არამედ უბრალო წუმპესაც ვერ წაწყდება თავის წუთწვილების მოსაკვლელად. იქნება მწერლობის დანარჩენებს დანმა დაეყნოს ის ნამდვილ გზაზე, უჩვენოს ცხოვრების ღირსეული მიზანი.

საერთოდ რომ ითქვას, ამ დასში მოღვაწეთა პირთა მოსაზრება უფრო რიგიანი, დალაგებულია; მათ ეტყობათ მეტი გამოცდილებაც, მეტი ცოდნაც. მათი დედა-პაპები უფრო შესაწყნარისნი, სამართლიანნი არიან. საუბედუროდ ამ პატრიოსან მოსაზრებას ხშირად ისეთი ცალ-მხრივი გატაცება დაეკრთის ხოლმე, რომ გამოუცდელ მკითხველს ჰგონია, ვითომ მარტო აქ გამოხატულის აზრების განხორციელებაშია ქვეყნის დასხნა, გაბედნიერება, თითქო კაცობრიობაში მხოლოდ ისინი სწარმოებდნენ, ბრუნავდნენ; თითქო მარტო მათზეა დამყარებული საღისის კეთილ-დღეობა, განთავისუფლება. სწორედ ამ კილოთის დაწერილი «განმარტებითი წერილი» დაბეჭდილი შარშანდელ „ივერიის“ უკანასკნელ ნომერში. უმთავრესი აზრი ამ წერილისა ის არის, რომ ჩვენის ქვეყნის ბედნიერება, წარმატება მარტო სახალხო სკოლებზეა დამყარებული, მარტო ამ საქმის ფრთად განძლიერება ადლორბინებს სამშობლოს, აყვავებს მომავალსაო. სოფლის სკოლის გარეშე შეკლა არ არის, არა თუ მარტო ჩვენის ქვეყნისათვის, არამედ მთელის კაცობრიობისათვისაცაო. ამიტომაც განათლებულმა სამშობლოს მოყვარე საზოგადოებამ უმთავრესი ყურადღება უნდა მიაქციოს ამ საქმესაო. აბა რაღა ღაპარაკი უნდა, რომ ჩვენ დიდის სიხარულით მიგვიგებ-

ბით ავტორის მიზანტყუბას—სასაღსო სკოლას შეეწიეთო, სუ-
ლი გაუმართეთო; მაგრამ იმიტომ კი არა, რომ სკოლა მარ-
თლას იყოს კაცობრიობისათვის ყოველად გამეურჩნავი უკვდავე-
ბის წყარო, არა, შთაღოდ იმიტომ რომ ცხოვრების წარმა-
ტებაში სასაღსო სწავლებლებს არ უჭირავთ უკანასკნელი აღა-
გი, თუძცა კი არა პირველი. მართლაც და რა შეუძლიან მსო-
ლოდ სკოლას საღსის აღზრდაში? რა შეაქვს კაცის ცხოვრე-
ბაში მას იმისთანა, რომ გადასწავაეროს იგი, გააუმჯობესოს,
ზნეობრივი კეთილშობილება მიანიჭოს? რომ კიდევ წარმო-
ვიდგინათ უმშვენიერესი, ყოველისგანით შემკობილი სასოფ-
ლო სკოლა, რის მეოხებით გამოსცვლის ის თავის მოწაივეე-
ბის სასიათს, მიმართულებას? ყმაწვილის ზნეობრივის აღზრდით?
ყოველად შეუძლებელია ესლა ამ გვარი აღზრდა, იმიტომ რომ
კაცთა ურთი-ერთობა თავის ძალოვნის მაგალითით მეტად
ეწინააღმდეგება ზნეობის პრინციპებს, რომელთაც, სხვათა შო-
რის, ისტორიაში არაოდეს არა ჭქონიათ რაიმე შესანიშნავი
გაკლება. როგორ წარმოსადგენია, რომ ზნეობრივ სიწმინდე
შეიძინოს, ვთქვათ, კეთილად ჩაგონებულმა ასალ-გაზდა
გლეხმა, როცა ის ცხოვრების ყოველ ნაბიჯში ჭხედავს მარტო
გლეჯას, ცარცვას, ურთი-ერთის შეუნდობლობას და ვაი იმის
სიცოცხლეს, თუ თითონაც ისე არ მოკვიდება მეზობელს, თუ
კინდ მეგობარსა, ძმასა—ისე გაჭქელვენ, გააბეჩავენ, რომ ღუგ-
მა-ზურის შოვნაც შეუძლებელი გაუსდეს. ამ გვარი ეკონომიუ-
რი სურათები გლეხის ცხოვრებაში ერთობ სასტიკად არიან
გამოხატულნი, ეველასთვის თვალ-საჩინოდ სუფეკვენ და უფ-
რო იმიტომ არიან ადვილად შესანიშნავნი სოფლის საზოგა-
ლო და კერძო ცხოვრებაში, რომ სხვა გვარი სურათები ძვი-
რი სანასავია. ჯერ სოფელს ღუგმა-ზურის შოვნის მეტი სხვა

ინტერესი არა აქვს-არა. თვით სოფელიც, როგორც დაბალი
 ღობე, ადვილი გადასალაჭვებელია, მისი დანიშნულება ჭერ-ჭერ-
 რომით ერთია: «იშოკე და მოიტანე.» მარტო ეს ყოვლად
 მთელობელი ბძანება ესმის გლეხს ბატონისგანაც, მოხელესა-
 განაც, მღვდლისგანაც. თუნდ ტყავი გაიძროს, უნდა იშოკოს.
 არც შეწინააღმდეგება, არც ჭრისტიანული სიუყვარული. მასთანავე
 აწინდელი კაცთა ურთი-ერთობა ყოველს წუთს, ყოველს ნაბიჯ-
 ში მარტო ერთს უმტკიცებს გლეხს: მის მონობას, ყმობას.
 შეიძლება თუ არა მისი ბაღლი ცხოვრების თვალის დეკნას,
 მის დაკვირვებას, — ერთად-ერთს შენიშნავს — განუხანძღვრელს
 დამოკიდებულებას მისის სახლობისას, მუხობლებისას მდიდარ-
 თაგან; ღონე-მოსილთაგან. ჭხედავს, რომ არც კაცთა სიუყვ-
 რული, არც თანასწორობა, დამოუკიდებლობა აქ შუაში არ
 არის. და კაცი, ამ მშვენიერის თვისებით შემუყული, სულ ცო-
 ტა რომ ვთქვათ, რიუზე დარჩება.

აი სწორედ ეს არის ცხოვრების სკოლა, რომელსაც თავის
 ძლიერის გავლენით ხელში უჭირავს ყოველის კაცის სა-
 სიათი და მიმართავს მას დიდის ხნიდგან გაჭრილ, გატკეპ-
 ნილ გზას — გერძო ინტერესის უპირატესობისას, სხვის და-
 ნაკვრისას, გაქვლევისას. ამ გავლენას ჭერ-ჭერობით გერკავითა-
 რი სხვა გავლენა ვერ შეედრება თავის სიმძლავრით. თუ სხვა
 ჭკეუნიებში ამ საშინელს ძალას ეწინააღმდეგება, ებრძვის რაიმე,
 ეს უკანასკნელი სახალხო სკოლა კი არ არის, ეს არის ის
 აზრნი, ნაღვანნი თვითყულთა გენიოსთა, რომელნი აზრნიც ამ
 ასის წლის წინად კაცთა პატარა დასის სამკვიდრებელი იყო,
 და ესლა კი მოეფინენ მთელს განათლებულს ჭკეუნიანს. აქ უაღ-
 გილო იქნება იმის გამოარკვევა, რის მეოხებით გაგრცლდენ
 ეს აზრები, იდეები; მაგრამ ის კი უნდა ითქვას, რომ სახალ-

ხო სკოლებს არაკითარი მონაწილეობა არა ჰქონიათ ამ გა-
ვრცელებაში.

აქვე ერთი რამ უნდა შევნიშნოთ: ჩვენ „სახალხო სკო-
ლებზე“ ვლანაზრავობთ და არა ხალხის განათლებაზე. ეს ორი
ცნება დიდად განსხვავდება ერთმანეთში. ხალხის განათლება
საერთო, საზოგადო ცნებაა; ის შეიცავს საერთოდ ყოველ იმ
ელემენტებს, რომელნიც საზოგადო ცხოვრებას დასაწეისიდე-
განვე კაცობრიობას წინ აღმეკვინებდენ ფეხს, ავანტირებდენ
მას, უხსნიდენ თვალს ყოველ ბუნების მოვლენას, უადგი-
ლებდენ ცხოვრების ტვირთს, განუგეთესებდენ მუშაობის ია-
რადს; ერთის სიტყვით, «ხალხის განათლება» და «კაცობრი-
ობის ცივილიზაცია» ერთი და იგივეა, ერთისა და იმავე ცნე-
ბის აღმნიშვნელი სიტყვაა. «სახალხო სკოლა» კი კერძო გან-
საზღვრული აზრია, «ხალხის განათლების» ერთი ელემენტთა-
განია. ამ ორის ცნების განსხვავება, სხვათა შორის, იქიდგა-
ნაცა სჩანს, რომ სახალხო სკოლის წარსული ისტორია ადვი-
ლად შესადგენია, მაგრამ ხალხის განათლების ისტორია კერძო
არა აქვს კაცობრიობას. მართო ერთმა მეცნიერმა ივისრა მი-
სი მოთხრობა, მაგრამ პრობლემის მეტის-მეტის სივრცის გა-
მო, იმასაც უნდა შეემცირებინა თავის განზრახვა. საუბედუ-
როდ, უდროო სიკვდილმა არც ამის აღსრულება დააცალა.

ზემო-მოყვანილის წერილის ავტორს «სახალხო სკო-
ლის» დიდება «ხალხის განათლებაზე» რომ გადაეტანა, ჩვენ
სრულიად დავეთანხმებოდით მას; ის აღტაცებითი დიდება კი
რომელსაც უძღვნის სახალხო სკოლას ჩვენ შეცდომად მიგვან-
ნია. თავის დედა-აზრის დასამტკიცებლად—სახალხო სასწავლე-
ბელს უმთავრესი გავლენა ჰქონდა ერთა წარმატებაშიო—ავ-
ტორს მოჰყავს მაგალითებად წარსული და აწყო ინგლისისა,

შოტლანდიისა, საფრანგეთისა, შრუსიასა და სსვა ქვეყნებისა. ამ მაგალითებით ავტორი ცდილობს უჩვენოს მკითხველს, რაოდენად აღოცმინდენ ის ქვეყნები. რომელთაშიაც სახალხო სკოლები ვრცლად და მკვიდრად გამრავლებულნი იყვნენ; და რაოდენად იზარალებს იმ ქვეყნებში, საცა ეს საქმე ცუდად იყო დადგენილი. ჩვენ ყველა მაგალითის განხილვას ვერ გამოვუდგებით, განვიხილავთ მხოლოდ ორს მათგანს—საფრანგეთს და შრუსიას.

ავტორის აზრით, საფრანგეთის უბედ-ილობა იქიდან წარმოსდგება, რომ ამ ქვეყანაში დაბალი სალხო არ იყო განათლებული, სახალხო სკოლებს *) არავითარ ყურადღებას არ აქცევდა მთავრობა, რომლისთვისაც შესარგებლო იყო ეს უმეტრება. შრუსიაში კი სულ სსვა იყო: იქ წარსულის საუკუნის მეორე ნახევრიდან კანონად დაიდვა სასოფლო სკოლების გასსნა, გლეხთა უმაწვილების ძალა-დატანებით აღზდა: ვინც არ გაეგზავნიდა სკოლაში თავის შვილს, მას დიდი ჯარიმა, დატუსალება და სსვა გადასახადი მოელოდა. გლეხს ნება-უნებლიედ უნდა გაეგზავნა შვილი და ესწავლებინა... და ასწავლიდა კიდევ. ამ წესდებულებამ ის ნაყოფი მოიტანა, რომ ესლა ევროპაში არ არის იმისთანა პირველ ხარისხის სასკოლშიყო, რომელშიაც ისე გავრცელებული იყოს წერა-კითხვა, როგორც შრუსიაში; ისე რომ ას. სკოლის—წლოვან უმაწვილში მხოლოდ, თუ არა ვცდებით, ექვსმა თუ შვიდმა არ იცის წერა-კითხვა.

*) საუბედუროდ, ჩვენი ავტორი არა საზღვრავს. ამ ორ ცნებას; მისთვის «ხალხის განათლება» და «სახალხო სკოლები» ერთი და იგივეა, ეს შეცდომა ჩვენ უკვე ვაჩვენეთ. ამიტომაც შემდეგში ნება გვაქვს საცა ავტორი «ხალხის განათლებაზე» ლაპარაკობს, სახალხო სკოლა ვიგულისხმეთ.

ჩვენის ჯგუფის ახრი რომ მართალი იყოს, მაშინ ჰრუსია უნდა წარმოადგენდეს აუვაგებულ ბედნიერ ქვეყანას; მისი გონებითი და ზნეობითი მდგომარეობა ერთობ მიუწოდებელ სიმაღლეზე უნდა იდგეს, სხვათა ხალხთათვის ეს სამეფო სანატრელი, სალოცავი რამ უნდა გამხდარიყო. მაგრამ ამას კი ვსკდავთ ძერე! ისე უმეტარი, ამაყობით დასშული ხალხი, როგორც ჰრუსიელები, სხვა ძვირად მოიპოვება. მთელის ქვეყნისთვის აწინდელი ჰრუსია საფთხობელად გასდა, ყველას მისი ეშინიან, ყველა იჭვიანობს არ ჩაგველახოსო; თვით მისი შთამომავლობით მოძმენი შორდებიან მას, პირს უბრუნებენ; უმეტესმა მათმა ნაწილმა გულთ შვიდულა ეს სამსედრო ბანაკი. 1870 წ. მთელს ჰრუსიაში ერთი პროტესტი არ მოისმა საფრანგეთთან ომის გაგრძელებაზე სედანის აღების შემდეგ, არ გამოჩნდა იმისთანა კაცთ-მოყვარე, გამბედავი პირი, რომელსაც მოეგონებინა ჰრუსიელებისთვის მათის მეფის ვილჰელმის სიტყვები: «მე გავილაშქრე არა საფრანგეთსე, არამედ ნაპოლეონსეო.» ეს უგანასენელი დაიმსო, მაგრამ ომიანობა გაგრძელდა, ჰრუსიელებმა საფრანგეთი ააოსრეს, იავარ ჭყვეს, წაჭგლიჯეს მას ორი პროვინცია, რომელთა მცხოვრებთ ძალადატანებით აპრუსიელებენ. დაუმეტეთ ამსვე სხვა ხალხთათკილი, შეურაცხ-ყოფა, რომელსაც ბისმარკის ქვეშევრდომებო წამ-და-უწუმ აცხადებენ თავიანთ ამყის დევიზით: «სად არის გერმანიელის სამშობლო? საცა კი მისი ენა ისმისო—და თქვენ საკმაოდ წარმოგიდგებათ ამ ხალხის ზნეობითი სურათი.

როგორი-ღაა მისი მატერიალური მდგომარეობა? ძალიან ცუდი. ამის დასამტკიცებლად იმ ჭაჭტის მოყვანაც სამეოფია, რომ გერმანიაში ყოველ წელს არა 200,000 კომლზე ნაკლე-

ბი ანებებს სამშობლოს თავს და სასწალებს სსკა ქვეყნებში; უგანსკენელ ომიანობის შემდეგ ეს რიცხვი ერთბაშად ერთი-ორად გადაიქცა; არც ფრანტუზების ხუთმა მილიარდმა უშეკლა.

სულ სსკა სურათს წარმოადგენს საფრანგეთი. თუმცა აქ გუშინდლამდის სასაღმრთო სკოლები ძალიან ნაკლებად იყო — ისიც იესუიტების სკოლაში — თუმცა არც ძალა-დატანებითი აღზდა სიუიკდა, მაგრამ თითქმის თავის ისტორიის დასაწყისიდანვე ქვეყნის წინა-მავალი იყო. რაც კი რამ ძვირფასი შეუძენია კაცობრიობას: ძმობა, თავისუფლება, კაცთ-მოყვარობა — უოკელისფერი ჯერ საფრანგეთში განხორციელებულა და მერე სსკაგანაც მოყენილა; მთელს მკითხველს ქვეყნის დღევანდლამდისაც ამ ხალხს უჭირავს თვალი, მისი ინტერესები საქვეყნო ინტერესებზე გამხლარა, მის სკვდებს კაცობრიობის გონიერი ნაწილი თავის სკვდებზე რაცხავს. მართალია, წერა-კითხვის ცოდნა ძალიან სუსტად არის აქ გავრცელებული, მაგრამ განათლება ხალხისა, მეტადრე ქარხნის მუშაკთა, ბევრით მაღლა სდგას, ვიდრე სსკაგან; და ეს მართო იმიტომ, რომ საფრანგეთის უგანსკენელი ასის წლის ისტორია დიდად ნაყოფიერი, ჩამატონებელი, აღმზდელი იყო მის ხალხისთვის. სასაღმრთო სკოლა აქ არაფერ შუაში ყოფილა, მაგრამ თითონ საზოგადო ცხოვრება, ძველის ბობოლვების განდევნა, კერძთა ჩანგრევა, ქვეყნისათვის ისეთს განმავითარებელს სასწავლებელს შეადგენდა, რომ მას არავითარი სკოლა არ შეედრება.

ამასადაძე აქამომდის სასაღმრთო სკოლას არა ჰქონია ისეთი გავლენა საზოგადო ცხოვრებაზე, როგორსაც „განმარტობითის წერილის“ ავტორი ანიჭებს მას. და არც შესაძლებელი იყო, რომ ჰქონოდა; იმიტომ რომ სკოლის შინაარსი, მიმართულება თითქმის უოკელს ქვეყნის ბევრს უგარგისს, არა სა-

ნატრელს მოკლენას წარმოადგენდა და წარმოადგენს კიდევ სიტყვა «სკოლა» მართლ სასულია და ეს უკანასკნელი განვი-
თარებისათვის ბევრჯერ კბილ-მოსასწრელი ყოფილა; სამეოფი-
იუზუიტების სკოლების მაგალითად მოყვანა გუშინდელ საფ-
რანგეთში და მეტადრე შარაგვანაში (სამსრეთ-ამერიკაში), სა-
და ამ საშინელის ორდენის აღზღამ იქაური ხალხი გონებით
და ზნეობით მიწასთან გასწორა, პირუტყვს დაამზავსა. თუმ-
ცა ამისთანა ზომა-გარეთ გადამატულება არა სუიუკვს აწინდელ
დასაწყისს სკოლაში, მაგრამ მისი ზრთგრამა ისეთი შევიწროვ-
ბული და მარტივია, ისე ცოტას აუწყებს მომხდო თაობას,
რომ თითქმის არავითარ მტკიცე კვალს არ აჩენს მის გონე-
ბაში და ამ ცოტაშიაღ ბევრი გამოუსადეგარი და თითქმის
მაგნებელიც რამ არის.

რასაკვირველია, სკოლას მრავალი დიდი ღირსებაცა აქვს;
უმთავრესი მათგანი არის წერა-კითხვის, ანგარიშის სწავლება,
აღსნა ბუნების მარტივ მოკლენათა. ჩვენს უვარგისს დროს,
როცა პატიოსან ახალ-გაზღას უჭირდება კეთილის, ქვეყნის-
თვის გამოსადეგის საქმის შოვნა, სახალხო სკოლის წინამძღო-
ლობა წარმოადგენს უმჯობესს ნიადაგს, რაშიაღ ღირს რომ
კაცმა თავისი შრომა დასთესოს, ღვაწლი დასდოს. ნათქვამით
მე მართლ ერთი მინდა დამემტკიცებინა, სასულდობრ ისა, რომ
აქამდის სახალხო სკოლას არა ქქონია ის მნიშვნელობა, რო-
მელსაღ ზემოსსენებულის წერილის ავტორი აწერს.

ორიოდ სიტყვა კიდევ იმ ურთი-ერთობაზე, რომელიც აწ
სუიუკვს დაბადის ხალხისა ჭ დასაწყისის სკოლის შორის. ბევრ
ჯერ საზოგადოებაშიაღ გავვიგონია და მწერლობაშიაღ ამო-
გვიკითხავს, რომ ჩვენი ხალხი დიდის მოწინავეთ, სიუვარუ-
ლით უცქერის სახალხო სკოლასა, ცდილობს მის გაუმჯო-

ბესობას, განვითარებასაო. საუბედუროდ, ნამდვილი ამას სრულადაც არ ეთანხმება. ჩვენის სამშობლოს ბევრ ალაგებში, მართლში, გარე და შიდა-გასეთში ერწო-თიანეთში გლეხების გახურებულ ბასის დროს სშირად გაგვიგონია შემდეგი მკვასე სჯა სკოლებზე და სწავლასზე: «ჩვენი ნება რომ იყოს, სკოლებიდან ქვას-ქვასედაც არ დავაყენებთო...» «დაიწვევლოს ის წუთი, როცა ჩვენ სული მოგიწივრეთ და სასწავლებლად გაგზავნეთ; ისწავლით და ჩვენს საუბედუროდ ბრუნდებით აქვეო.» ამ უკანასკნელის სიტყვებით ხალხის საყვედური, მიუნდობლობა ადვილად აისხნება: ჯერ-ჯერობით გლეხობაში ვინც კი სწავლობს, «ნათლდება», ადრე თუ გვიან ისევე სოფელს აკდება კისერზე. მკვდელია, თუ მოსკლე, თუ განდ უბრალო სასამართლოს მწერალი, უველა გლეხს აწუხებს, ატყუებს; ჰაწაწინა საჩივარის დაწერაში მანათს ჭკლეჯენ, სასლის განათვლაში მთელი დღე ეჭვტრებიან, აწვალბენ. აბა რასაკვირველია, რომ სწავლის ამისთანა ნაყოფი ვერ მიიზიდავს გლეხის გულს, ვერ წააქეზებს სკოლას დაესმაროს, კეთილის თვალთ უტქიროს.

თუ ამ საქმის ვერც თეორეტიულის მნიშვნელობით, ვერც აწინდელის მდგომარეობით ვერ მიიღებს სრულს კმაყოფილებას ჩვენი სიმართლის-მეძიებელი, მაშ სად მოძებნონ ეს უკანასკნელი? იქნება აწინდელ ჰატრიოტულ მოძრაობაში? ეს ისეთი მძიმე საგანია, რომ ორიოდ სიტყვით ვერ აიცილებს მას კაცი თავიდან, თუმაც ესლავე კი წინა-უფსწრობ მკითხველს რომ ვერც აქ იპოვის, რასაც ეძებს. «მაშ სადაო?» გაჯავრებით მკითხავენ. ჩემის აზრით, მარტო ერთში: ვრცელ, საფუძვლიან შეთვისებაში ევროპიულის მეცნიერებისა, მის მეთოდისა. თუ ჩვენი მოსწავლე თაობა მართლა რიგანად, გონივრულად შეიკავშირებს მეცნიერებას და იმის მეთოდსა,

მაშინ რა მდგომარეობაშია ცუნდა ჩავარდეს, უკვალოდ არ და-
 იღუპება, მაინცა-და-მაინც ჯეროვანს საჩუქრობას მოუტანს
 თავის სამშობლოს. ზოგს მამულისათვის გულ-შემატკივარს
 ეშინიან, მეტნიერებს რომ გამოუდგეს ახალ-გაზღობა, თავის
 ქვეყანას, მამულს დაივიწყებსო. უსაფუძვლო შიშია: თუ გაცს
 გულში ქვეყნის სიყვარული უღვივის, არც სამშობლოს დაი-
 ვიწყებს, არც უნიადაგო, საფსისათვის გამოუყენებელ საგანს
 გამოეკიდება.

ქვეყნის მდგომარეობაზე
 უკეთესი დანახვა 16. ხუდადოვი.

დანი — უკეთესი დანახვა 16. ხუდადოვი

*
* *

(მიმგზავსება პუშკინისა).

რა მზე დასავალს ჩაესვენება
და ცას ამოვა სრული მთოკარე,
და მას ჭკვეუნა მიესალმება
მის ელკარებით ტურფად ელვარე;
რა ცას ვარსკვლავნი ანთებიან
და ცის ლაყვარლით გამოჭკრთებიან,
მაშინ ჭკვეუნა ცისა დიდებას
გაუდუმდება ვით დიდს ღვთაებას;
სიჩუმე ტკბილი მოიცვავს მთა-ბარს, —
კაცი ტრფიალით შესედავს ცის კარს
და მიეტმა ტკბილს განსვენებას, —
მე ჩემსა მწარეს ვერ ვძლევ ოცნებას;
ჩემთვის არ არის კაცთ ტკბილი ძილი,
მათ განსვენება, ზმანება ტკბილი;
არა! არ სძინავს ჩემს მწარე ფიქრსა!
ის საიდუმლო სიჩუმე ცისა
უფრო ძლიერად ჩემთ ფიქრთ აღელვებს
და გულს ცხოველად მამხელს, მაგონებს
ჩემთ წარსულთ დღეთა, უვარგისს წარსულს,
ასე უგონოდ ჩემგან დადუმულს.

ილევა ღამე და განსვენება
 ჩემს გულს, სინიდისს ან ეკარება.
 თეატრი მწარენი მათ ესვევიან,
 სტანჯვენ და სწერტენ, ან ეშვებიან.
 ვცდილობ დაკლიო, მაგრამ წუეული,
 ჩემთ უნაყოფოთ დღეთა რვეული
 ჩემს თეატრს წინ უშლის თვისთ ბნელ ფურცელთა
 და რა კვითხულაბ მის ტრიქონთ გქელთა,
 ვძრწვი, ვიწვევლები, ვაფრქვევ ცხარე ტრემლთ;
 მაგრამ ველარ გული მათ ტრიქონთ ჩემ მკვლელთ.

3. ო.

აღგომბა.

ქრისტე აღდგა! მოგილოცავ,
ჩემო ტკბილო საქართველო!
შოკს ვარ, მაგრამ სულით, გულით
შენთან დაკავშირდი, ჩემო მწველო.

დღეს ყოველი მსიარულობს—
აგერ ჩიტინ დაფართხალებს!
მე კი ჩუმად სის ძირს მჯდომსა
შენზე ფიქრი მიღებს ალებს.

ამ დღეს წინედ მე შეესტრფოდნი,
მწადა გულით გატარება:
კვერცხი, ბურთი, სტუნვა, ცეკვა
ჩემთვის იყო ნეტარება.

.

მაშინ გინდ ძლივს დაფუარტხავდე,
შავი ღერიც ან მერიოს,
იმ წამს შევიქ ბუქნას: ვფიცავ—
სიბერე ვერ მომერიოს!

მხოლოდ მამინ მიაშება
შე ქრისტეს დღის გატარება:
ქრისტე აღდგა, კვერცხი, ბურთი—
ყმაწვილური ნეტარება!

სილოვან.

პეტერბურლი. აღდგომას. 1882 წ.

წერილი ივრის-ხმოზიდაძე.

რას უნდა მოველოდეთ გამსესხებულ-შემნახველ და დამზოგველ ამხანაგობათაგან? — ერთი ამ გვარი ამხანაგობათაგანი. — სარეჯოს ბანკი და დეპო ამათი ნაყოფი.

ჩვენს საქართველოში, სოციეტოს ქალაქებში, მაზრებში და სოფლებში დაიწიეს გამსესხებულ-შემნახველ ამხანაგობათა დაარსება. გაჭირვებამ და მოთხოვნილებამ დაარსებინა ხალხს ივრის დამზოგველი ამხანაგობაც, რომლის მიმბაძენი სხვაგანაც გამოჩნდენ.

ჩასაკვირველია ამ ამხანაგობათა მნიშვნელობა ბევრმა კარგად იცის, მაგრამ ბევრს არ ესმის ესა და უცქერის მათ როგორც უბრალო, უმნიშვნელო მოკლენას. ჩემის აზრით ამ ამხანაგობათა გავრცელებას და კეთილად წაყვანას საქმისას ბევრად დიდი ნაყოფის მოტანა შეუძლიან ჩვენის დავრდომილის და დაჩაგრულის ხალხისთვის, როგორც ეკონომიურად, ისე ფსიქოლოგიკ. მე მოგითხრობთ მაგალითად მხოლოდ ივრის-ხეობის მიმინებულის ხალხის გამოფხიზლებას და ბიჯის გადადგმას ბანკისა და დეპოს ექვსის წლის დაარსების შემდეგ. ავიწყოთ, თუ რა იყო ხალხი ზემო აღწერილ ამხანაგობათა დაარსებამდის და რა არის ეხლა, დაარსების შემდეგ, როგორც კიდეზოდ და უცქეროდა თავის ნაწარმოებს უწინ და როგორც უცქერის ეხლა.

პირველად, ვიდრე ამხანაგობა დაიწყებოდა, ივრის ხეობის ხალხი დაშორებული იყო ერთი-ერთმანერთს, არას დროს არ იკრიბებოდნენ ერთად სხვადასხვად თავის გულის პასუხის გამოსათქმელად. თუ ვისმე გულში კარგი აზრი ან ლტოლვილება ებადებოდა, სხვისდა განუზიარებლად გულშივე უკვლავობდა. ხალხი მხოლოდ სადღესასწაულოდ, ეკლესიასთან იკრიბებოდა, ან სადმე ქორწილში, ან მიცვაულებულის პატრონთან. აქ სრულებითაც არა ჭჭონდათ დრო ერთი-ერთმანერთში სსკვადა-სსკვა აზრების გადაცემისა და ერთი-ერთმანერთის გამხსენებისა. ეს დრო იყო და არის საქეიფო ან სამწესარო, ამის გამო ხალხი წარმოგვიდგენს დაჩაგრულს, უქორა არსებას, რომელიც არ არის მიჩვეული სამსჯავრო ლაშარაკასა და ჩჩეკას.

პირველი ყრილობა ივრის-ხეობაში მცხოვრებთა ბანკის დაარსების თაობაზედ მოხდა სოფელ ხაშმს, განსვენებულის სახალხო სკოლების დირექტორის ბესარიონ ლოლობერიძის განკარგულებით. ლოლობერიძემ ჩააგონა ხალხს ბანკის საარსებლობა და ხალხმაც გამოუცხადა სურვილი ივრის ბანკის დაარსებისა. სსკვა წოდებათაგან დაშინებული და დაჩაგრული ხალხი მაინც ეჭვით უცქეროდა ბანკის გასსნასა და ასე ჭიფიჭობდა: განა გლეხების სასარგებლოდ გასსნიან რასმეო? რასაც იგონებენ, სულ თავიანთ ჯიბის გასასუქებლად. ჯერ არ ყოფილა მაგალითი რომ ჩვენს სასარგებლოდ გაკეთებინოთ რამე და თუ ეს ღვთისნიერი კაცი გაუკაბდნიერებს, მაღლობს გადაკუხდითო.

ყველამ კარგად ვიცით, რომ გლეხ-კაცობა ძალიან ეჭვით უყურებს უოკელს სსკვა წოდების პიჩს და ისიც ვიცით, რისთვისაც: გლეხ-კაცობას ამისთანა პიჩი თავის გამკრავ-გამგლეჯად მიანჩია და მორიდებით ეკიდება უოკელს მისგან დაწ-

უობილს საქმეს. როდესაც ივრის ბზნკი დაარსდა, ამხანაგად მხოლოდ ორმოც-და-თორამეტო უჯტი შემოვიდა; რომელთა რიცხვში რამდენიმე აზნაურნი და სამღვდელოც ერია. დანარჩენნი გლეხნი ისევე სოფლის მოსელებნი და გაჭრები იყვნენ. ღარიბი, ღატაკი გლეხ-გატობა არსდა სხანდა. ბანკის მოქმედება ას-ოცის თუმხით დავიწყეთ. გლეხ-გატობა სრულებით ასლო არ გვეკარებოდა. თუ ვისმეს მათგანს დასჭირდებოდა იფული, ისევე ვაჭარს მიმართავდა. ვაჭარს მოჭყავდა ბანკში, სექსუელად იფულს, როგორც ამხანაგი და ჩვენს თვალ-წინვე აწერდა გლეხს თუ მანხედ სარგებელს ერთ საშალზე ლინდს, ანუ ორ კოლ პურს. აი ასე ესმოდათ ბანკის დაარსება და მისი მნიშვნელობა. ამანვე დაარწმუნა გლეხ-გატობა, რომ ბანკი არსებობს იმით საუკლეფად და არა სასარგებლოდ.

1876 წელს, სექტემბრის 14-ს, მოვასდინეთ ბანკის საზოგადო ურილობა. ამ ურილობაზედ შეიქმნა ბანკი და სჯა, თუ როგორ გაგვეადვილებინა გლეხებისთვის ბანკში ამხანაგად შემოსულა და იფულის ჰესხება. აქ ერთ-ხმად გარდასწყვიტეს რომ ეველა ცოტა წილის მქონეს ჭქონდეს ნება საზოგადო ურილობის თავდებობით (და არა მარტო კერძო შირიქსა, როგორც უწინ იყო) ისესხოს ბანკიდგან ერთის მანათიდგან ორ თუმხამდის, რადგან ეს იფული საწყალს გლეხ-გატობას ხშირად უჭირს მუშა-საქონლის უიღვის დროს. ამ დადგინებით გაესხნათ გლეხებს გზა და განთავისუფლდენ კერძო თავდებების გაკრა - გაგლეჯისაგან. ამ დღიდგან გლეხებმა ატრმნეს რომ მათ მოშორდათ ის უღელი, რომელიც უძიებებდა ბანკში ამხანაგად შემოსულას და ამ დღიდგანვე ასობით და ორასობით ამხანაგად ჩაეწერნენ. მათ დაინახეს, რომ ნახესხედ გადასდილი სარგებელი წლის ანგარიშის შემდეგ, მათ

წილსედე უჩივლებათ. ბეკმა ამ ექვს წელიწადში სრულს წილად შეასრულა თავის ნაკლები წილი და ასლა თითქმის პენსიასავით იღებენ ყოველ წლივ ბანკიდგან მონაგებს. რასაკვირველია, ბეკრი ამითი ისარგებლებს და სახელმწიფო სარჯის მოკრეუის დროს გაიტანს ბანკიდგან მონაგებს და სარჯს მოიშორებს.

ამ გარემოებამ ძალიან გააფხინლა სალსი და ასლა ბანკში ითვლება 598 ამხანაგი. ბეკთ მოხუცებულთ შემოაქვთ ბანკში თავიანთი სამკვდრო ფული, რომელიც წინად მონაგებში ჰქონდათ გამოკრული და სადმე კუთხეში მიმაღული, — რომ საკვდილის ჟამს ნაღდად და დაუბრკოლებლავ მიეტოვებინათ ბანკიდგან და მრავალნიც იღებენ სოლმე გაჭირებაში. ესლა ყოველი გლეხი, ვისაც ბანკიდგან სესხება სურს, შემოიტანს თორმეტს აბაზს წილის ფულად და შემდგომ სესხულობს ორ თუმნამდის. თორმეტის აბაზით ამას ბანკში უჩნდება თანხა და შემდეგ ყოველ წლივ უმატებს ზოგს მოკებიდგან, ზოგს თავის ნაშრომიდგან და ასე სდება სრული მოწილე. როდესაც და რა დროსაც დასჭირდება ფული, თითქო თავის ჯიბეში ჰქონდეს შენახული, მოდის ბანკში და სესხულობს და არც ყოფილა მაგალითი, რომ ბანკს უფულობისა-გამო უარი ეთქვას მესხებლისათვის.

ბანკის დაარსებამდის როგორ-ღა იმართავდა გლეხ-კაცი ხელსა? დასჭირდებოდა ფული თუ არა, რასაკვირველია მივიდოდა ფულიან ვაჭართან, მოუხდიდა ქუდს ღ ღრეჯით შესთხოვდა. იმ დროს არა სდებდა იგი ფასს თავის ნაწარმოებს, ოღონდ კი ფული ეშოვნა. ვაჭარმაც იცოდა ამისი ყოველივე გარემოება, უჩქარებლავ აუთქვამდა ფულის შოვნას, თუ რიგიან სარგებელს მისცემდა ნაწარმოებიდგან. თუმცა ფული ჯიბეში ჰქონ-

და, მაგრამ რამდენჯერმე მიიყვანდა და მოიყვანდა. ბოლოს ჩამოართმევდა პირობის ბატონს, ჰურისას, ღვინისას, ანუ სსკა საქონლისას და შეამოწმებინებდა სოფლის სასამართლოში. გლეხა ყველაზე უფროდ თანხმდებოდა, თუნდა უმათაც დაეწერათ, ოღონდ გაჭირებაში ფულით სული გაემართნათ. ყველა ფულიანი კაცი და ვაჭარი ამ სოფელში (საგარეველში) გლეხების ბატონი იყო, როგორ შეემლო გლეხს იმათ წინ სმა ამოელო და დიდ ღირსებადც მიანხდათ, თუ ვისმე სადილად ეწვეოდა მ. რ — შეილი და მის მსგავსი ფულის ბობოლეები. ამიტომაც ხშირად ნასვდით ამათ ქორწილებში, წირვებში და ქელებებში თავს წამოსკუბულებს. ისეთი გაგლენა ჭკონდათ ამათვე მოხელეებზედაც, რომ რომელი მოხელე ან მამასახლისი ნიხიების და ფულების საჩუბლების მოკრეფაში არ დაესმარებოდა და არ დაუბრებდა გლეხს, — ერთს თვესაც არ დააყენებდენ; მოაგროვებდენ საამქროდ ფულებს, წარუდგენდენ მამარის უფროსს და ის სსკა-და-სსკა მისეზის მოდებით დაითხოვდა. ამის გამო მამასახლისი და მოხელე ამათი სრული მონა იყო და ამათის ბძანების აღმასრულებელი. ამ გვარად საგარეველში გამოსცვალეს მამასახლისი გიორგი მაკანტალაშვილი და ამის შემდეგ სსკა მამასახლისები დიდს ერთგულებას უჩენდენ.

ახლა, მონობის ნაცვლად ვხედავთ რომ ყოველივე მოხელე გლეხი თავის-თავს უტყერის, როგორც ადამიანს, თავის ნაშრომს აღარაგის ხელში არ აგდებს და აღარც არავის მუხლმოდრეკით ექცევა. რასაკვირველია ეს მრავალთ სალხის ტვირის მწუნუნავთავის შესამჩნევი და აუტანელია. რასაკვირველია, ესენი ისმარებენ ყოველს ღონისძიებას, რომ აღადგინონ ისევ თავიანთი ძველი უფლება. მაგრამ სალხსაც თავის კაცობრიუ-

ლი თავ-მოყვარეობა, თავის ნაწარმოების დათვისების გრძნობა გაეხსნა საზოგადო ყრილობების წყალობით. სწინად ყრილობებზედ ყოფილა გასურებული ბასი, — თუ რა სასარგებლოა ამსანაგობა ხალხის გასაძლიერებლად და მის აღსადგენად და ბევრი კარგი აზრიც დაბადებულა. მაგალითად ბანკის ყრილობაში დაიბადა აზრი დეპოს დაარსებისა, როგორც წინად «დროების» ფურცლებზედ იყო აღწერილი. დეპოს დაარსების აზრი ხალხმა აღტაცებით მიიღო და იმ წელსვე დაარსა. უწინ გლეხები ვაჭრებს შეუვაჭრებლევ ნისიებში უკვეთამდნენ თავიანთ ყოველს ნაწარმოებს და ესლა კი დეპოდამ ჰყიდულობენ ყოველ-გვარს სავაჭროს. ბანკის ყრილობაშივე გადასწევითეს ივრის ხეობაში ექიმის მოწვევა და კიდევ მოიწვიეს. ბანკის ყრილობაშივე გადასწევითეს ცენტრალურის მღალაზის დაარსება და კიდევ დაარსეს. დეპოს ყრილობაში დაიბადა აზრი რომ შიმშილობის დროს 1878 წ. მიმართონ მთავრობას, რათა ამსანაგობას გადმოსცეს რი ათასი ჩეთვერი პური სახელმწიფო ფასით დამპყუელის ხალხისათვის. ეს პური კიდევ მიიღო ამსანაგობამ და სახელმწიფო ფასითვე აძლია ხალხს. თუმცა მასანდა ფუთი სამი მანათი იყო, მაგრამ ჩვენს მხარეში მანათ-ნახევრად ისუიდებოდა. ბევრი ვაჭარი დაჩნა ხასამშრალი, რომელსაც წინადვე ჰქონდა შემზადებული პური გასასყიდად და ელოდა გლეხების ვაჭირების დღეს, მაგრამ კვლარც ფუთით და კვლარც პურით კვლარ იგდეს გლეხ-კაცობა ხელში. ამით უმეტესად იგრძნეს გლეხთა სრული განთავისუფლება ვაჭრების ხელიდან. ბანკის ყრილობაზედ, წრეულს, იანვრის 24-ს, დაიბადა აზრი ხალხშივე დაარსდეს დეპოს მხლობლად კვირლობით იარმუეობა, რადგანაც ბევრს გლეხსა სურს თავის საქონლის გაყიდვა და ბევრ-

საც უიღვა და ერთი-ერთმანერთისა არა იცინან-რა. გლეხები აჭამდის ერთი-ერთმანერთისაგან კერას უიდულობდენ და ხშირად იმათი ნაწარმოები მანც კიდევ ვაჭრების ხელში გადადიოდა, იმათგან უიდულობდა ისეკ გლეხ-კაცობა და ამ გვარად ერთი-ორად უკვდებოდა. ეს აზრიც დიდის თანავგრძობით და აღტაცებით იყო მიღებული ბანკის ურთილობაზე და დიდ-ძალი სალხა სინარულით და კიყინით ითხოვდა იარაღ-გობის დაწესებას. ერთის სიტყვით ამ ექვსის წლის განმავლობაში იურის-სეობის ხალხს დიდი წარმატება და ნაბიჯის გადადგმა დაეტყო, თუტა ყოველსავე მის გონივრულს განზრახვას სხვა-და-სხვა თხუნელა უჩნდება და ცდილობენ ნახტომი შეუშალონ, მაგრამ ხალხი მაგარს ნიადავსედ დადგა და ყოველს თავის მოწინააღმდეგეს მხნედ ებძვის. თხუნელები მიწაში შეძვრენ ჭ იჭიდგან ჭყრიან მიწას და კენჭებს, ხალხისაკენ მიმართულებს, მაგრამ ხალხი ამას კარგადა ჭხედავს, ურიდება იმ გზას, იმ ორ-ღობეს საითაც თხუნელები ბუდობენ და თუ შეამჩნია მათგან ნაყარი მიწა და კენჭები, სორობაში საბოლოებებს უკეთებს და შიგ ადრჩობს. ხალხი მიხვედრილია და თხუნელების მოჭმელებას არავითარი გავლენა აღარ აქვს მის ზნეობაზედ. ხალხმა დააფასა ის სიკეთე და სარგებლობა, რაც ამ ექვსის წლის წინად არ მოიპოვებოდა. ესელა იგი ხშირად იკრიბება ერთად, ლაპარაკობს საზოგადო საჭიროებაზედ და მასში იბადება გამბედაობა, რომელიც იურისად საჭიროა მისთვის.

ახლა გავსინჯოთ, თუ რა სარგებლობა მოუტანია ამ ამხანავობათა და მოუტანს კიდევ ეკონომიურად. აქ მოვიყვან სტატისტიკურ ცნობას ბანკისა და დეპოს ანგარიშებიდან, რომელზედაც იჭნება დაფუძნებული ჩემი ბასი.

ბანკს გაუესესებია გლეხობაზედ დაარსებიდგან ფული:

1876 წ.	2063 მ.	90 კ.
1877 წ.	6981 მ.	80 კ.
1878 წ.	9265 მ.	76 კ.
1879 წ.	7839 მ.	—
1880 წ.	8353 მ.	50 კ.
1881 წ.	6424 მ.	15 კ.

სულ— 40,921 მ. 11 კ.

ბანკის ამხანაგობას ამ ექვსის წლის განმავლობაში გაუესესებია ოთხი ათას ოთხმოც-და-თორმეტი თუმანი ფული. ბანკი რომ არა ყოფილიყო, ამ ფულს გლეხ-კაცობა, რასაკვირველია, ვაჭრებისაგან აიღებდა. ამის სარგებლად თუმანზე გადაწვევითი ქქონდა ორი კოდი პური, ანუ დაკვეთით ერთი საშალზე ღვინო. თუმცა ჩვენს მხარეში აღარ არის ეს წესი, მაგრამ შიგნითა კახეთში და ქართლში ისევ არსებობს და აქაც სანდისსან თუ ჩიიგდეს რომელიმე უმეტარი გლეხი, იმასაც ამოდენა სარგებელს გამოაჩთმევენ. რომ ვიანგარიშით შემომოყვანიდის ფულის სარგებელი— რვა ათას ას ოთხმოც-და-ორ კოდს პურს (8182 კოდი) შეადგენს. კოდი ღირს სამი მანათი, მაშასადამე გლეხ-კაცობის ხელიდგან უნდა გადასულყო ვაჭრების ხელში ფულის სარგებელში 24,552 მან. თუ ღვინოს მისტომდა, კიდევ უფრო ძვირად დაუჯდებოდა. ახლაც რასაც სარგებელს ამღევს ბანკში, ისევ თითონვე უბრუნდება ანგარიშის დროს. ეს ყოველმა გლეხმა იგრძნო და უცქერის ბანკს ისე, როგორც თავის საკუთრებას, თავის ჯიბეს.

აი კიდევ სტატისტიკური ცნობა დეპოს ვაჭრობისა, თუ რომელ წელიწადში რამდენის საქონელი გაუყიდნია.

1877 წელსა	17,266 მან.	94 კ.
1878 —	16,447 —	45.
1879 —	19,030 —	30.
1880 —	17,350 —	30.
1881 —	12,109 —	11.

სულ — 82,203 — 90.

ყველა ეს არის გაყიდული დეპოს მასხანდით, მაგალითად, ჰური 1 მ. 50 კ. ფუთი, იმ დროს კი ვაჭრები ჭყიდდენ 3 მანათად ფუთსა, ბრინჯსა, შაქარს, მარღს, წვრიმალს და ფარჩეულობას თითქმის სამის ზომით მეტადა ჭყიდდენ ვაჭრები. ბევრჯელ ყოფილა შემთხვევა რომ დეპოდგან ყველიერებში ჩუმად, მოტყუებით ნაცნობებისათვის ვაჭრებს ეყიდვინებინათ საქონელი, გამოეღიოთ დეპოში და შემდეგ ორ ზომად მიეყიდნათ ხალხისათვის. თუ ვაჭრები როგორც და რა ფასად ჭყიდდენ და ჭყიდინ საქონელს, ამას თავი დავანებოთ; აქ მოვიყვანთ მხოლოდ ცნობას იმაზედ, თუ ამ ოთხის წლის განმავლობაში რამდენი საქონელი გაუყიდნია დეპოს ამხანაგობას და ვიტყვი კიდევ, როგორც სასარგებლოა ხალხისათვის ამ გვარში ვაჭრობა:

ხალხი ყიდულობს საქონელს კარგსა, ნაკლებ ფასად, წონაში, ზომაში და საწუაოში არავინ ატყუებს, როგორც ატყუებდენ ვაჭრები და თუ რაიმე მოგება რჩება, კერძო ვაჭრის ხელში კი არ გადადის, არამედ მთელ ხალხს—ამხანაგობას ურიგდება. ზოგჯერ საზოგადო კეთილ საქმეებადც ხმარობენ ამ მოგებას. ბევრნი დეპოების დაარსებას არაფერ მნიშვნელობას არ აძლევენ, მაგრამ ძალიან შემცდარნი არიან. თუ სადმე დეპოების საქმე ცუდად მიდის, ის კი არ არის მიზეზი, რომ მასი მიზანი უსარგებლო იყოს, არა, ამას ნურავინ

იფიქრებს: დეპოს კარგად სჯიმის წაყვანა უნდა, რძი-სამი მანტ თავისუფალი კაცი, რომელნიც თითქმის თავ-განწირვით უნდა შრომობდენ. უკეთუ ყველა გლეხი ანუ მცხოვრები გახდა ამ-ხანაგი, — ეს კიდევ უფრო სასარგებლო იქნება. ზვილთ საგარეჯოს დეპო. საგარეჯოში სცხოვრობს გლეხი და თავის-უფალი ხალხი ზვასი კომლი. ყველანი რომ ამხანაგად გას-დნენ, ზვასი თუძანი თანსა შესდგება დეპოსი და ამ იუულით შეიძლება პირდაპირ საქონლის მოტანა მაკარიდგან და აქ იმ ნაკლებ ფასად შეიძლება მისი გაყიდვა, როგორც თვი-თონ ჩვენ კვიდულობთ ქალაქის ვაჭრებისაგან. რაც მოგება დარჩება გლეხ-კაცობას, შეიძლება ეს მოგება პირდაპირ სა-ხელმწიფო სარჯებში აძლიონ და ამით აიცალონ ის აწიოკე-ბა, რომელიცა ადგიათ სახელმწიფო იულის მოკრევის დროს. ეს აზრი 1882 წ. იანვრის 14-ს ბანკის ყრილობასედ იერ წარმოთქმული და აღნილი ხალხში. ხალხმა ძალიან სასარგებ-ლოდ დაინახა ღ ერთ-სმად გადასწევიტა, — ვიდრე ყველა გლეხ-კაცობა დეპოში მონაწილე გახდებოდეს, გადიდვას ბანკიდგან დეპოს გასაძლიერებლად ბანკის სათადარიგო თანსა და სსვა დანარჩენი მოგება და ბანკი ჩაიწეროს დეპოს დავთრებში, რო-გორც ამხანაგი. ამ გვანად სულ გადასდვა ყრილობამ 550 მან. ჯერ-ჯერობით.

დეპოს ესლა 598 ამხანაგი ჭყავს. მოვა დრო რომ ყო-ველი მცხოვრები პირდაპირი ამხანაგი გახდეს დეპოსი და ყრი-ლობაში წარმოთქმული აზრები ასრულდეს. მაშინ აღარ გაამ-დიდრებენ კერძო პირებს, როგორც აქამდის უძდიდრებიან.

ამ ბოლოს დროს ვაჭრებმა ცხოვრების სახსრად ანაყის ხდა გაიჩინეს: რასაკვირველია, მანტ კიდევ გლეხებისაგან უი-დულობენ ჭაჭა-თსლეს. თორმეტი ქარხანაა გამართული საგა-

რეჟოში და რეგორც მოხაყე მოხელემ გადმოძცა, საგარეჟოდგან არაყის ბაყი შედის საზინაში 3,000 მანათი. აქედამ სჩანს, რამდენი მოგება უნდა ჰქონდეთ გერძო პირებს. შემდეგში შეიძლება თვითონ სალხის ამხანაგობამ იყიდოს არაყის სასდელი მანათი, ჰსადოს არაყი და რაც მოგება დარჩება, საზოგადოებასვე დარჩეს. ეს ფრად დიდი ჯ სასარგებლო საქმეა სალხისათვის, მხოლოდ საფიქრებელი ეს არის, — ვინ შეუდგება ამ საქმეს, ვინ მოიპოვებს სალხის ნდობას?

ჩვენ შემოდვე ესთქვით, რომ სალხი ისეა დაშინებული, რომ ყოველ ახალ დაწყობილ საქმეს ეჭვით და მოჩიდებით უცქერის. პირველად ვისაც სურს ამ საქმეების დაწყება თავგანწირვით და უსასყიდლოდ რამდენსამე წელიწადს უნდა შეეხებას საქმეს, დაუმტკიცოს სალხს საქმით და არა სიტყვით, რომ ბანკი და დეპო არის სხვათა შორის სალხის გამომხსნელი იმ გაჭირვებიდგან, რომელშიაც ახლა იმყოფება: მათი ყოველივე ნაშრომი — პური, ღვინო, საკლავი და სხვანი უშრომლად გადადის ვაჭრების ხელში. გლეხები მუდამ მშვირები მუშაობენ და ვაჭრები უშრომლათაც მუდამ მამღრები არიან.

ა. ძაეთელი.

1882 წ. თებერ. 18-ს.

ნახული და ბაზონილი.

(მგზავრის უნიშვნები).

მგზავრობა მტკვრის აყოლება.—ბორჯომის ხეობა—კარი სამცხე-საათაბაგოსი.—უწინდელი ციხე-სიმაგრეები—ბურჯანი ქრისტეანობისა და თავისუფლებისა.—აწყური, ახალციხე და სერთვისი.—ვისი იყო სამცხე-საათაბაგო და ვისია ეხლა?—ოდნავ-მხუტავი ქართველობა.—ქართველები ასე მალე რამ გაამაჰმადიანა?—სკოლები მართლ-მადიდებლობის გამავრცელებელ საზოგადოებასა.—გათათრებულ სოფლებში მშვენიერი ხალხი სცხოვრობს და ქრისტეანთა სოფლებში კი ზნეობრივად და თვალ-ჯანადობითაც დაჩაგრული. — ჯავახეთის ბუნება. — ჯავახეთის ახალ-ქალაქი.

ღამის თერთმეტი საათი იყო. ფოსტის ტროიკა მირიბინებდა მშვენიერს გზა-ტკეცილზედ. ფიჭვის ხეების სუნს, მათს სუნთქვას, მთების კალთებიდან ხეობაში უხვად მონახერს, ადვილად გრძნობდა ადამიანი, თითქო გაზაფხულის ჭაქს ამ ბუნების ნებივრებისათვისაც—სამთარ-ზაფხულ მდიდრად შემოსილებისათვის—მეტი სიცოცხლე მიენიჭებინა. ცა იყო უმთვარო, მაგრამ ამ გაზაფხულის ღამეს ვარსკვლავები თითქო მთვარეს სინათლით შესცილებოდენ. მტკვარი წუნარად მოდიოდა და მისი შეურყეველი ზედა-პირი ოდნავ-მხუტავ ვარსკვლავებსაც კი უუეროდებოდ არ სტოვებდა და ყველას ანთმევდა.

სარკს — სინათლეს — შეძლების კვალობაზედ. გრილი ნიაკი... მაგრამ განა ღამე ბორჯომის სეობას გრილი ნიაკი მოაკლდებო! ვინ ილანაკებს წყლის სისველეს, ჭვის სიმტკიცეს, თუ არ უბედი და მე სრულებითაც არ მინდა, რომ უბედობა დამწამოს ვინმე.

ჩვენ მივდიოდით ბორჯომის სეობაზედ. უკან დაგვიჩნა ბორჯომი, ეს ეკრობიდან გაუვალს ტყეში გადმორგული შენობათა სიმწკვლე, ეს ახალთათახატ საათახატო და წინ გვედგა ახალ-ციხის მარჯა, ძველებური სამცხე-საათახატო.

თითქმის საშურიდამ მოყოლებული ახალ-ციხემდე ფოსტის გზა მტკვრის მარცხენა ნაპირს მისდევს. ჩინებულია ეს გზა, მაგრამ დიდი სარკიც დასჭირდებოდა მის გაყვანას. ვინ მოსთვლის რამდენის მთის გაჭრა დასჭირდებათ, ამ მთებისა, რომელთა კალთები მტკვრის ტალღებამდე არიან ჩასულნი და მტკვარი შეუზოვრად ებრძვის მათ, იერიშით მიდის და ყოველს მისვლაზედ რამდენსმე კენჭს, მიწას და სანდისსან დიდს ღოდებსაც ატლის. ესლა კი კაი გზაა გაყვანილი, მაგრამ უწინ, სამცხე-საათახატოს და ათახატების დროს ეს გზა ძნელად გასაყელი უნდა ყოფილიყო. გზის უქონლობამ და ამ ქვეყნის მივარდნილობამ ჩაგონა ალბად სამცხე-საათახატოს მთავრობას, — გასდგომოდენ საქართველოს მეფეებს და ეძიათ თავისუფლება. სადაც ბუნება არ შეელოდათ, უზარმაზარი ცისებები ბუნების მაგეობას ჩადიდენ. თავისუფლებისა და უფლების სიყვარულმა გაიტაცა სამცხე-საათახატოს უფროსნი და მეტამეტე საუგუნეშივე სარგის სპასალარმა თითქმის დამოუკიდებლობა მიიღო და იმის შვილის-შვილი სარგის ათახატად დამტკიცა საქართველოს მეფემ გიორგი ბრწყინვალემ.

მაგრამ მარტო საქართველოს მეფეები არ იყვნენ საშიშ-

ნი სამცხე-საათაბაგოს თავისუფლებისათვის, მეორე მხარეს უფრო საშიში მტერი ჭყავდა, რომელიც თავისუფლებას გაქდას წარმუხრობასაც ავის თვალთ უჭქეროდა. ეს მტერი იყო ოსმალები.

პირველს ხანას სამცხე-საათაბაგოს ისტორიისას — საქართველოს მეფეების სეფილამ განთავისუფლების ძეხნას — მოჭყვავა მეორე ხანაც — განუწყვეტელი ბრძოლა ოსმალებთან თავისუფლებისა და ქრისტიანობის დასაცვლად.

წელანვე ვთქვით, რომ სადაც კი ბუნება მთა-გორებით ვერ იფარავდა სამცხე-საათაბაგოს, იქ ხალხს დიდროვანი ციხე-სიმაგრეები აუშენებია. ბევრგან არის ეს ციხე-სიმაგრეები, მაგრამ უფრო იმისთანა ადგილებშია მოქცეული, სადაც მტერი გზას ვერ აუჭტევდა. ქართლიდამ მომავალს ჯარს შიგ კრიჭაში აქვს ჩადგმული აწუურის ციხე; ჯავახეთიდან მომავალს წინ უზარმაზარი ხერთვისის და ასპინძის ციხე დახედება, სამცხე-საათაბაგოს შუაგულში კიდევ ახალ-ციხის ციხეა მალა აჭიმული.

თუმცა ხალხმა ურიცხვი ოფლი და სისხლი დაღვარა ამ ციხეების აშენებაზედ, მაგრამ მაინც პირველსავე იერიშით მოსულას ოსმალებისას ვერ გაუძლეს. ციხეების ამშენებლებს ზარბაზნების ტყვიის ძალა სახეში არ მიუღოთ და ოსმალებს ზარბაზნებით ძალე დაერღვიათ სამცხე-საათაბაგოს ციხე-სიმაგრეები.

მაგრამ ოსმალები პირველშივე თურმე ასე ბრყუულად არ აქცევოდნენ. ორპირული პოლიტიკა ოსმალების სელობას და ამ გვარი პოლიტიკა სამცხე-საათაბაგოსთანაც ესმართ. 1626 წ. ათაბაგმა ბექა მესამემ უღალატა მამა-პაპის წარმუხრობას და გამაჭმადიანდა, მაგრამ უფლებს კი არა ჩამოერთმევიანა და

თუ ხაჩვს ისდიდა, ამ ხაჩვსაც ნება-ყოფლობრივი მნიშვნელობა ჰქონდა. პირველში ოსმალს ჯარი არ მოდიოდა სამცხე-საათაბაგოში, თუ თითონ ათაბეგი არ მოიწვევდა. ქრისტიანობაც ჯერ-ჯერობით ხელ-უხლებელი იყო და ოსმალს მთავრობა ცდილობდა მხოლოდ ძალად—შეერთებულ ქვეყნის თავად-აზნაურობისა და ათაბეგების შორის შუღლი ჩამოეღო და ამით დაენაწილებინა ოსმალეთის წინააღმდეგ მომქმედი ძალა. ბოლოს, წარსულ საუკუნის ნახევარში, სრულიად ჩამოაწოთა უფლება ათაბეგების გვარსა და მიანიჭა იმ დიდებულ გვართა, რომელნიც გამაჰმადიანდენ და ოსმალეთის ერთგულობას სხვებზედ მეტად იჩენდენ. რასაკვირველია, ოსმალეთის მთავრობა ამ შემთხვევაში იხმარებდა ცბიერის მთავრობის ჩვეულებრივს ღონეს—მახუზლართა და თავის ქვეყნის ორგულოთა დაჯილდოებას და მამულის შვილების დაჩაგვრას, დამახუზებას, მამულიდამ განდევნას.

ოსმალეთის მთავრობამ ყოველ ამ ღონეს გარდა იხმარა ერთი სხვა ღონეც, რომელმაც ორასის წლის განმავლობაში ბევრად უმეტესი ნაწილი ქართველობისა გაათათრა, თავიანთ მამა-პაპის რწმული დაავიწყებინა:

ეს ღონე არის ბატონ-ყმობის მოსპობა.

ამ ღონის ხმარებას ნურც ოსმალეთის შორს-გამჭრეტულობას დავაბრალებთ. თვით რწმული მაჰმადისა უცრმალავს მე-ბატონებს მაჰმადიანების ყმებად ყოლას და რაკი ეს რწმული სამცხე-საათაბაგოში გავრცელდა, ბატონ-ყმობაც თავისით უნდა მოსპობილიყო.

თუმცა რწმულის გამოცვლა ბრწყინვალე მომავალს უჭადიდა გლეხ-კაცობას, მაგრამ დღესაც ბუკრია ახალ-ციხისა და ჯავახეთის ახალ-ქალაქის მარცაში სოფლები, რომელშიაც ქარ-

თველებს ქრისტიანობა წმინდად დაუტყავთ. რამოდენა ტანჯვა-წვალება უნდა გამოეყარა ამ გაბნეულ ქართველობას, ცალკე თავიანთ გათათრებულ მეზობლებისაგან. ცალკე ოსმალეთის მთავრობისაგან, ცალკე თავიანთ მებატონეებისაგან!

ამ ჭირში და წვალებაში გაუტარებიათ მთელი ორი საუკუნე სიზაზავრას, ჭილდას, ბარაჯეთს და სხვა კიდევ ბევრ სოფლებს. მაგრამ ეს სოფლები ახალ-ციხესა და ახალ-ქალაქს შუა მდებარეებენ და ჩვენ ახალ-ციხეს არც კი გავცილებივართ.

ახალ-ციხის მარჯვენა მხლიან მხალღი მდებარეობა აქვს, მაგრამ რადგან ნიადაგი მეტად კირ-ნარეკია, ადვილად სურდება და დიდს სიტკბოს აძლევს მასზედ ამოცნებულს სენილს. ამიტომაც ახალ-ციხის ხეხილი, მეტადრე ვაშლი და მსხალი მეტად განთქმულია.

კიდრე ახალ-ციხეს მივიდოდეს გაცი, უნდა გაშორდეს მტკვარს და აჭყვეს მტკვრის ჩასართავს მდინარეს—ფოცხოვს, საკმაოდ ღრმასა და განიერს. თვითონ ახალ-ციხე ამ მდინარეზედა მდებარებს და ეს მდინარე ჭეოფს ძველსა და ახალს ქალაქს ერთმანერთისაგან.

ახალ-ციხეში, როგორც თითქმის ყოველს საქართველოს ქალაქში, არეული მოსახლეობაა: სომხები, ფრანგები, კობაკელები, თითქმის ყველანი ქართულად ლაპარაკობენ, გარდა უგანასკნელად ერწრუმიდამ გადმოსასლელულ სომხებისა, რომელნიც კალასაკით მოსდებიან მთელს მხარეს და მთელი ვაჭრობა ხელთ ჩაუგდიათ. ახალ-ციხეში კიდევ ეტყობა, ვისი ყოფილა უწინ ეს ქვეყანა, მაგრამ გარეშეშეშე სოფლები რომ დაიაროს კაცმა, ასე ეგონება ანის ქალაქის არემარეში დავდივართ, ან კიდევ ქუერთისტანშიო. აქ წმინდა ქართველობა ძალიან ნაკლებად არის. უფრო შესვლადით გათათრებულ ქართველობას,

სომხობას, ქურთებს და თარაქამებს, წაღაც უცხო საღსებს, რომელთ დასაწყისი მეცნიერთ ჯერედაც არ გამოუგველიათ.

ეს ძველის-ძველი ქართველების ქვეყანა, დიდებული სამ-
შობლო დიდებული რუსთველისა, ეს ქრისტიანების სისხლით
მორწყული ნიადაგი, ესლა ქურთების, ერზერუმელების სადგუ-
რად გადაქცეულა. მოგზაურს უგრძობლად ეუბნება კუჩერი
ახალ-ცისეს იქით პირველი სტანცია რუსთავიაო, მასუგან ახ-
შინძაო. რუსთავი... ეს არის ესლა პატარა, ნეხვით საკვე სო-
ფელი, რომელშიაც ათიოდ ნასეკარხედ-ველური ქურთი სდგას.
ახშინძა... ეს არის ესლა გათათრებულ ქართველების ბუდე.

სწოტედ ესლაა შესაფერი, რომ კაცი მიუბრუნდეს ახ-
შინძისა და რუსთავის გვერდით მომდინარე მტკვარსა და უთ-
ხრას:

«ვინ იცის, მტკვარო, რას ბუტბუტებ, ვისთვის რას იტყვი!
«მრავალ დროების მოწამე ხარ, მაგრამ ხარ უტყვი.»

ახშინძაში სეხილი ბლომად არის და აქაური მცხოვრებ-
ნი სენა-თესვასაც მისდევენ. აშრილის დამდეგი იყო ღ ახშინძის
მინდვრებში ჯევილი მწვანედ ბიბინებდა. ხალხს აგრეთვე მა-
მულის გაპატოვებაცა ჯევრებია. მინდვრებში ყველგან უხვად
იყო ჩამწკრივებული პატოვის გროვები, იმ მინდვრებში, რომ-
ელნიც ოდესმე, ამ ასის წლის წინად, უხვად იყვნენ კაცის
სისხლით გაპატოვებულნი.

ახშინძელებს სახეზედ ეტყობათ, რომ ესენი სწოტედ
ქართველის სისხლისანი წრიან და ოსმალოს სისხლი თითქმის
სრულებით არ ურეკიათ, მაგრამ, ღმერთო! რა ცუდილება მო-
უხდენია საწმუნოების ცუდილებას ამათ ცხოვრებასა და სა-
სიათში! რენანი ამბობს, რომ ეროვნების დედა-აზრი საწმუ-
ნობაზედ არ არის დამყარებულდო. დიადაც ასეა, სადაც საწ-

წმუნობა ეს უომრად რგებია და უომრადვე აქვს დაცული. მაგრამ რომელს ერსაც კი იმდენი ხანი დასჭირდება სარწმუნოებისათვის ბრძოლა, რა ხანიც ქართველობა იბრძოდა, ამ ერისათვის სარწმუნოების შეცვლა და შეცვლა ეროვნებისა ერთი და იგივეა. ჰკითხეთ, მაგალითად, ასპინძის მცხოვრებს: ვინა ხარო? მოგიგებთ მუსულმანი ვარო. ქართველობას აღარა კისრულობს. რაკი სარწმუნობა შეეცვალა, შეეცვალა ენაც, ჩვეულებაც, წნეც; შეეცვალა ერთის სიტყვით, ყოველისაგან, რაც კი ერთს ერს მეორისაგან განაჩევს, გარდა სახის შეცვლასა, რომელიც შეეცვლება აგრეთვე დროთა-ვისაგანსა. სარწმუნობა მრავალ საუკუნე ომ-გამოვლილ ხალხისათვის შეადგენდა უმთავრესს ბურჯს ეროვნებისას. იმ ბურჯსედა სხვა მცირე კომპებიც იყვნენ, აშენებულნი, მაგრამ ნება-უნებლიედ უმთავრესს ბურჯთან ერთად უნდა დამსობილიყვნენ.

მე მომიხდა ერთს ასპინძელთან იმის ვინაობაზედ ლაპარაკი, თუ ლაპარაკი დაეკმის ჩემგან ქართულად ორიოდ კითხვას და იმისაგან პასუხად თავის დაქნევას. ქართული ესმოდა, მაგრამ პასუხის მოცემას კი ვერ ასერსებდა, ან არ უნდოდა. ეს კი მითხრა, რომ დედა-ჩემმა კარგი ქართული იცისო. ეტყობა ამ ხალხში ქართულის სწავლა თან-და-თან კლებულობს.

თათრების შემოსვლის შემდეგ, შემოსული ხალხი უფრო ცხიკებისკენ მიიწევდა, ამიტომაც აწუწუში, ასპინძაში, სერთვისში თათრობა უფრო გავრცელებულია და ქართულიც ისე არ ესერსებათ როგორც სხვა გათათრებულ სოფლებში.

ასპინძას იქით გზა მტკვარ-მტკვარ მიზღვეს და გვერდით უკლის წმინდა ქართულ სოფლებს: ხიზახვარას, ბარალეთს, ქილდას, რომელნიც მთის გადაღმა მის იღლეებში ამოფარებულიან. ამათ ენასთან და სარწმუნობასთან ერთად-ერთი ქარ-

თველური თვისებაც კიდევ შეჩვენიათ — ღვინის სიყვარული. უნდა ნახოთ, რა წვალებითა და ტანჯვით გაუკეთებიათ კიბებები მტკვრის მსარეს და როგორ დაურგავთ ამ კიბებსედეკაზები. ღვინო თუმცა მუკვე მოდის, მაგრამ ისეთის ხალისითა და გულ-დადებით უფლიან ამ ვაზებს, თითქო ვეკინისა და წინანდლის ღვინო გამოიწურება მათის მტკენებიდამაო.

ამ სოფლების პირდაპირ, თუ მტკვარი მოდიდებულა, ფოსტის ტროიკა რამდენსამე ალაგას მტკვრის ტოტებში უნდა გავიდეს, რომელთაც უმიხროდაც უმზავსი გზა დაჭერილი აქვთ. აქ ერთი საზარელი შემთხვევა ვნახეთ და ამ შემთხვევამ ცხადად დაგვანახვა, რომ ყოველისფრით უკან ჩამოჩხო-მილან ქრისტიანები გათათრებულ ქართველობას.

მტკვარი ადრების გამო მოდიდებულყო და სიზაბაკრას პირდაპირ რჩ ტოტად იყოფებოდა. წყლის ნაპირას ერთს წყალზედ გამოგზავნილს ათის წლის ბავშუს ფეხი მოსხლეტოდა, ჩავარდნილიყო და მტკვარს შუახედ მიეგდო. იქ ბავშუს რაღაც უღონო ჩირკვისათვის ჩაეკლო ხელი და საწყალბეღის ხმით შეკლას თსოფლობდა. ვენახებში მომუშავე ბევრნი შეიყარნენ წყლის ნაპირზედ, მაგრამ ვერც ერთმა ვერ შებედა. არც ერთმა წყლის ნაპირას მცხოვრებმა ცურვა არ იცოდა. დაიწყეს ძასილი, სერთვისში კაცი გავგზავნოთ, იქ თითქმის ყველამ ცურვა იცისო. მაგრამ სერთვისა ათს ვერსზედ იყო მოშორებული და ბავშვი ვი ძლივსლა ეჭიდებოდა ჩირკვს სიცივისაგან დახრუკულის ხელებით. კარგია, წამოგვეშველა ერთი ფოსტის გუნერი, რომელმაც ტოტათი იცოდა ცურვა, თოკ-მოხმული შევიდა წყალში და უვნებლივ გამოიყვანა ბავშვი.

მარტო სიმარჯვით არა სჯობნის გათათრებული ქართველობა ქრისტიანებს. ვერც სახით, ვერც ტანით ქართველები

არ არიან მოსდენილნი, მაგრამ გაათათრებულები კი სიღამა-
 შით შოგიერთ სოფლებში ქვეყნიერებასკად უღამაყესს ხალხს
 უკან არ ჩამოწმებინან. რას უნდა დაბრალდეს ეს მოკლენა? რა-
 საკვირველია იმას, რომ გაათათრებულებს უფრო მეტი ძალა ღ
 გავლენა ჰქონდათ ამ მხარეში და საცა კი ღამაში ქალი გაჩნდე-
 ბოდა, თავისთვის მიჭყავდათ. ამ გვარად, როგორც ეს ღამა-
 რიუში გროვდება, რაც კი რამ მშვენიერია მთელს საიერანგეთ-
 ში, ისე, რაც კი რამ სასარბიელა იყო სამცხე-საათაბაგოში,
 ყოველივე გაათათრებულ სოფლებში გროვდებოდა, მეტადრე-
 იმ სოფლებში, სადაც ოსმალეთიდან მოსულები სასლდებოდენ,
 ე. ი. ცისეების ახლა.

ამით აისხნება, რომ ხერთვისისთანა ღამაში ხალხი ეს-
 ღა გგონებთ გურიაში და სამეგრელოშიაც არ მოიზოგება.
 იქაური ქალები სინაშით და შირის - კანის გამჭვირვალობით
 განთქმულ შაჭ-აღმის ჯაშღს მოგაგონებენ.

ხერთვისის ხეობა ძალიან სიღამანი მხარეა. ვაშლი და
 მსხალი აუარებელია. მთელი სოფელი ბაღებშია და ხილითა
 სტროვრობს. ეს ისეთი ვიწრო ხეობაა, რომ სასნავ-სათესი მი-
 წა არსად არის. ხესილის მოსავალსკად არის დამოკიდებული
 ხერთვისელების ყოფა-ცხოვრება.

ხერთვისში მე შემსვდა იქაურ სკოლაში შესვლა. ეს სკო-
 ღაა ქრისტიანობის აღმადგინებელ საზოგადოებისა და ქართუ-
 ღის სწავლება ამ საზოგადოების სკოლებში არსად არ არის
 მიღებული. მასწავლებელმა ბ. გ—ქემ კი მითხრა რომ ბავშვებს
 ესალისებათ ქართულის სწავლა და წიგნები რომ არა გვაქვს,
 ვაწვავებით და ხელ-ნაწერსკად ვასწავლითო.

ამ მხარეში ამ საზოგადოებას თურმე ექვსი სკოლა აქვს:
 ხერთვისში, ბარალეთში, სიზაბავრაში, ტოლოში, ქილდაში

და მუსხში. ეს სოფლები, გარდა ხერთვისისა, წმინდა ქართული სოფლებია და ქართულის სწავლა კი გამოკლებულია. ეხლა ვიგრძენ, რა ვარკი განსიძე მიმქონდა ამ სკოლებსათვის — ეს იყო სამასიოდე ქართული წიგნი, წერა-კითხვის საზოგადოებისაგან გაგზავნილი ამ სკოლებში დასარიგებლად. სადაც კი ქართველი მასწავლებლები არიან, იქ ადვილად შეიძლება ქართულის სწავლებას, მაგრამ ზოგან, მაგ. მუსხში, ბერძენი დაუნიშნავთ, რომელსაც, რასაკვირველია, ეს ძალიან გაუძნელდება.

ხერთვისი მდებარებს ახალ-ქალაქ — ჩაის შესართავზედ, მტკვართან. აქ გზა ორად იყოფება: ერთი — ფოსტისა ახალ-ქალაქ-ჩაის მიხედვს, მეორე კი — ძველი გზა — მიჭყუება მტკვარსა.

ხერთვისიდან, და კიდევ უფრო ახლო, იწეობა სრულიად უტყუო ქვეყანა. ხერთვისიდან ათს ვერსზე სძევს ნაქალაქევი, ძველი დიდი ქალაქი, რომელიც კურდებითევა დასახლებული და წვიის გორებით დატვირთული. წვია აქ შუშის მაგიერობას ჩადის.

ნაქალაქევს ახლო სახელ-განთქმული ვარძიანა, მაგრამ ამისთანა დიდებული მოსაგონარი, რაკი არ მინახამს, რომ არ მესხენებინა ის სჯობდა ასე უბრალოდ ხსენებას.

გზა ხერთვისსა და ნაქალაქევს შუა მოსაწეენია, მაგრამ რა შეედრება ამ მხრავ იმ ხეობას, რომელიც ახდეკს ახალ-ქალაქ-ჩაის და რომელზედაც ფოსტის გზაა გაყვანილი. ხერთვისიდან ახალ-ქალაქ-მდე, — ოც-და-ხუთის ვერსის სიშორეზედ, სრული უკაცურობა და უდაბურობაა. უდაბურობას ვინა სჩივის, მწვანეს ვერ დაინახავს მგზავრი. შუაში მოდის კლდედრეებზედ სირბილით ახალ-ქალაქ-ჩაი და ორსავ მხარეს სსვა-და-სსვა ფერის კლდეებით არის შემორტყმული. ეს კლდეები

ცეცხლის მიერქვეველის ძალის ნაყოფის და იმიტომაც არის ასე სხვა-და-სხვა ფერად შეღებილი, თითქო მსატყარს ზოლ-ზოლად დაუხატავსო.

მგზავრი არ შემოგვხვედრია მთელი თხუთმეტი კეჩი, მაგრამ ბოლოს ერთი ისეთი სურათი ვინახეთ, რომელმაც მგზავრის უნახავობაც დაგვაფიწვა და ეს უბადრუკი ბუნებაც-ჩვენ დავეწინით ორს ცხენოსანს, მშვენებრად დარასტულ არა-ბუღს ცხენებზედ მსხდომს. ერთზე იჯდა ამაყის სახის მქონი ეჭენდი, რომელსაც თვალებში კმაყოფილებაც ეტყობოდა და ბძანებლობაც. მეორე ცხენზედ თეთრს ჩადრში გასვეული რაღაც ღამასად მოყვანილი არსება. ტანის რსევასზედ ეტყობოდა, რომ უძაწვილი ქალი უნდა ყოფილიყო და ეფენდისაც ეტყობოდა სასეზედ დახატულ კმაყოფილებასზედ, რომ ეს ქმნილება მისი ცოლი იყო. ჩვენი ტროიკა მათ დაუშირდაშირდა. ქალს ცნობის-მოყვარობამ დასძლია, ჩადრის კუთხე ოდნავ ასწია და ჩვენსკენ შემოიხედა. ჩვენც შევხედეთ, მაგრამ ქურციკივით ფრთხაღმა ელვასზედ უსწრაფესად გადიფარა ჩადრი იმისთანა სასეზედ, რომელიც მართლა რომ ივარგებდა ნესტარ-დარეჯნად ზიჩისაგან დადგმულ ცოცხალ სურათებისათვის.

ჩვენც დაგვძლია ცნობის-მოყვარობამ, ვივითსეთ გზასზედ მათა ვინახობა და შევიტყუო, რომ ეჭენდი სერთვისელი იყო და იქ მიმავლებულიყო.

ასალ-ქალაქ ჩაისა და მტკვრის სეობის შუა ჯავახეთის მაღლობი ვაკვა. უტყუო, უხილო, უხეო, მაგრამ მშვენებრი შავი მიწა, მოსავლის უხვად მომცემი. აქვე მდებარებს ჯავახეთის ასალ-ქალაქი, რომელზედაც ასად ითქმის სასელი ქართველებისა და სახრავი კი სომხებისაო. თვალათვის, გულისათვის, გრძნობისათვის—ეს ქვეყანა არაუგონია: არც თვით ქა-

ღაჭი და არტ მისი არე-მარე, მაგრამ გუჭისათვის კი—ღვთის
წყალობას და სწორედ გუჭის ხალხსაც მიუგნია მისთვის.

მოდო, მამ ამ ორიოდ სიტყვის მეტს ნურას მათგმევი-
ნებთ ამ გუჭის ქვეყანაზედ.

ზინაური მიმოხილვა.

გაზაფხული ჩვენში განკითხვის დღეა—ამით არის ჩვენში შესანიშნავი გაზაფხული—ჩვენი უტყველობა—ენის ადგმა—ახალი მაგალითი—საზოგადო მნიშვნელობის ძარღვი—მეტყველობის ფერი და ღირსება—სიწყევა საქმეა—შემოქმედობითი ძალი ცხოვრებისა—უიმისოდ და მისით—ისტორია და ისტორიის ღირსი ერი—უწინ, როცა...—რა მოასწავებს შემოქმედობითს ძალსა—წლებადელი საზოგადო კრება თბილისის ბანკისა—ორი დიდი საგანი—საყოველთაო საჭიროება სწავლა და განათლება—ხმა-გაკმენდილი «მე» და მღაღადებელი «ჩვენ.»—ჩვენდა სამწუხაროდ—წარა მარა ღაპარაკი—«შრომის» ღიბერალობა—უსაფუძვლო სამდურავი ჩვენს ბანკებზედ—რის იმედი უნდა გვექონოდა—აღსრულდა თუ არა იმედი—გურიისა და გორის თავად აზნაურობის წინადადებანი—ნათი მნიშვნელობა—ეროვნული ღირსება და მისი შედეგი—კაცებს შერჩავა—საბუთიანის აზრის თვისება.

გაზაფხული ორნაირად შესანიშნავია ჩვენში: ვერ ერთი რომ მთელი უტყვი ბუნება მთელის მშვენიერებით და სიცოცხლით ფეთქას დაიწყოებს სოღმე დამიანის თვალისა და გულის სელსენად. ეს მხარე გაზაფხულისა პოეტებს ღამაზათა აქვსთ ათასნაირად აწერილი და გამოხატული. ჩვენ ამის შესახებ სიტყვას მოკლედ მოკსჭრით და პოეტებს ცილობას არ გავუმართავთ. ჩვენ მეორე მხარეს გაზაფხულისას კვალში ჩაგუდგებით და იმაზედ მივაქცევთ ყურადღებას. მეორე მხარე

გაზაფხულისა მარტო ჩვენშია გამოჩენილი და იმაში მდგომარეობს, რომ თვითონ მეტყველი ბუნებაც, ესე იგი აღმდინი ჩვენში მოძრაობაში მოდის. სსკაცან გაზაფხული ქეიფისა და ღვინის დროა. გაზაფხულს ეს სიკეთე არც ჩვენში აკლია, მაგრამ ამასთანავე ჩვენში გაზაფხული განკითხვის დროც არის. ყოველი მომჭმედი შირი საზოგადო საზრბიელზედ, თუ საზოგადო დაწესებულება ჩვენში გაზაფხულზედ განკითხება ხოლმე საქვეყნოდ. ეს ჩვენებურს, ქართულს გაზაფხულს როგორღაც დაკვირება. არ არის ჩვენში არც ერთი საზოგადო საქმისათვის შემდგარა წესდება, რომ ვალად არა სდებდეს მოჭმედთ შირთა წარდგენს მთელის თავისის ცოდვითა და მადლითა განკითხველთა კრების წინაშე სწორედ იმ დროს, როცა ან გაზაფხული იწყობა, ან თავდება.

თბილისას და ქუთაისის ბანკები, წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, შეუძლებელთ მოსწავლეთა შემწე თბილისის თავად-აზნაურთა საზოგადოება, ქართული დრამატული საზოგადოება და სსკა ამისთანანი ყოველს წელიწადს გაზაფხულზედ მოკალენი არაან თავიანთი აკაკრებიანობა საქვეყნოდ გამოჭეუნონ და ყოველს კაცს სიგრძე და სიგანე თავიანთის მოჭმედებისა ვასინჯონ და ვაზომინონ. გარდა ამისა ისევ გაზაფხულზედ, სამს წელიწადში ერთხელ, ესევე ამბავი უნდა დაემართოს ხოლმე საზოგადო კრებას გუბერნიის თავად-აზნაურობისას. ამ მხრით ყოველი გაზაფხული ჩვენთვის მეტად შესანიშნავია. უტევს ბუნებასთან ერთად ჩვენც კიდვიძებთ ხოლმე და თავს ვახელთ. გარდა ამისა მთელის წლის განმავლობაში გაუჭმელები ნიჭი მეტყველებისა, დაბმული ესა, ამ დროს იქვს აიდგამს ხოლმე და ვარჯიშობას მოჭევა. ჩვენნი მოძმენი ქართველნი, მთელს წელიწადს სმა-გაკმენდილ-

ნი, ამ დროს კბილსა და ენას იღვსვენ და რაც მთელს წელიწადს დაჭკლებით, ცდილობენ გაზაფხულას მოკლე ხანში ლაპარაკით და ხასით შეისრულონ. თუძცა ამ ბოლოს ხანისამდე ლაპარაკი და ხასი ისე ტყუილ-გობრალო მასლათი იყო, ცარიელი ვარჯიშობა ენისა, მაგრამ დიდხნობამდე არც ეს იყო. ჩვენს უტყველობას არც გაზაფხული შეელოდა და არც სხვა დრო. ყოველს წმს და ყოველს წმს უტყუენი ვიყავით და ენას არავითარი შემთხვევა არ ამოგვადგმევინებდა ხოლმე.

ამ უკანასკნელმა წელიწადებმა კი სულ სხვა მაგალითი გვაჩვენეს. გამოჩნდა, რომ აზრიანი ლაპარაკი ჩვენც შეგვიძლებია, გამოჩნდა რომ ლაპარაკის სავანითა გვქონია, გამოჩნდა, რომ ტყვილები ჩვენთვისაც სავარძნობელი ყოფილა და ნიჭის ტყვილების გრძნობისას ჩვენშიაც გამოუღვიძნია. ეს კიდევ დიდი არაფერი იქმნებოდა, რომ ყოველს ამას ერთი რამ მეტად სანუგეშო ზედ არ მოჭყოლდა. ის ერთი რამ—ის საზოგადო მნიშვნელობის მარღვია, რომელმაც ამ ბოლოს ხანებში მეტად ძლიერად ცემა დაიწყო ჩვენში. ჩვენდა სანუგეშოდ, დღეს ამგარადა ჭსხანს, რომ ბევრს ჩვენგანს გული გახსნია საქვეყნოდ, ბევრს ჩვენგანს უგრძნია და უცნია ის ტყვილები ქვეყნის ტყვილებათ და თუ იღვწის ესლა მათ გამო, პირადი აზარში და გამორჩობა უკან დაუყენებია ჭ მარტო საზოგადოს, საქვეყნოს სიკეთეს ეტანება მთელის თავისის შემდებთა და ღონითა.

ამიტომაც ჩვენს მეტყველებას ამ ბოლოს დროს და ნამეტნავად წელს სწორედ ადამიანური ფერი და ღირსება დაეღვა. ამიტომაც ჩვენს სიტუვას ღონე და ძლიერება მიყვა და ფარ-ხმალად შეექმნა ყოველს საქვეყნოდ მიმართულს მოჭმელებას. რა კი საქვეყნო სიკეთისათვის აზრი დაიმრა ჩვენში,

რაკი საქვეყნოდ მომართული აზრი გუულში გამოგვეკვინმა, რაკი თვითვეულში ვეკლასა კხედავთ და ვეკლასში თვითვეულს, რაკი გუულ-ქვა «მე» უკან დადგა და გუულ-მტკივნეული და რისიანი «ჩვენ» თავ-მოღერებით წინ წამოდგა, მაშინ სიტყვა უბრალე ლაქლაქი არ არის. მაშინ სიტყვა საქმეა. მაშინ სიტყვა ხმაღსუდ უფრო უკეთ ჭსჭრის, ღ სარბასანსუდ უფრო ძლიერ მოქმედობს. მაშინ სიტყვა ძალა და ძლიერება.

როცა საზოგადო მნიშვნელობის აზრი ამოქმედებს სიტყვას, მაშინ თვითონ თქმა ქმნად გადიქტევა სოღმე. ამ გზით სულ-ჩადგომული ცხოვრება მოედანსუდ გამოდის და შემოქმედობითი ძალი ცხოვრებისა აღარ უქმობს, არამედ იღვიძებს და ფრთას ისხამს. ეს შემოქმედობითი ძალი ცხოვრებისა სათაკეა ყოველის წარმატებისა და მაგ ძალის ძლიერებასუდ დამოკიდებულია ყოველი იმედი ცხოვრების წინ წადგომისა და განკარგებისა. საცა ეგ ძალი აღძრული არ არის, იქ ცხოვრება დგას ვითარცა გუბე და გუბესავით შსამავს და ჭსწამლავს გარეშემო ჭარსა. აღამიანიც, იმ ჭარში სულის მბრუნავი, ცოცხალ-მკვდასავით ზღაზუნით და ხანსაღით დატანტალებს უგულოდ და უსულოდ ცხოვრების მოედანსუდ, როგორც სასაფლავსუდ, თითქო მარტო იმისათვისაო, რომ ერთი პატარა ადგილი იშოვოს, საფლავი გაითხაროს და შიგ ჩაწვეს. საკვირველიც არ არის. იქ მაცხოვარი სიო განახლებისა არ დაჭბერს ცხოვრებასა და ამის გამო დღევანდელი დღე მკვდარია სვალისათვის, როგორც გუშინდელი დღევანდელისათვის იყო. ამიტომაც აღამიანს აღარც გუშინდელი ახსოვს, აღარც დღევანდელი ჭსწამს და აღარც სვალინდელს ეტანება. ყოველს-ფერსუდ გუულ-აურილია და ცხოვრობს მარტო იმისათვის, რომ მოკვდეს, როგორც მეტ-ხორცი რამ, როგორც შემთსვევით

მოხული და შემთხვევითვე წასასვლელი. ერთის სიტყვით, ადამიანი გამოფუფუნულია, გამოცაჩივლებული და ამიტომაც თვითონ მისი ცხოვრებაც სიკვდილია და არა სიცოცხლე.

გაჩნა იქ კი, საცა ეგ მადლიანი ძალი შემოქმედობისა აღძრულია, ადამიანი ჭკრძნობს, რომ იგი შეიღია გუშინდელისა, მოჭირნასულეა დღევანდლისა და დამხადებელია ხვალისა. წარსული, აწმყო და მომავალი ერთ რთულ, დაურღვეველ ჯაჭვად მიანჩნია და იმ ჯაჭვში თავისი-თავი რგოლად წინასა და უკანასკედ მტკიცედ გადაბმული. მაშინ ადამიანი თავის-თავს მართლად-და ადამიანად ჭსტნობს, ეგ ცნობა საკუთარის თავისა ღირსებას უღვიძებს, საკუთარის თავის ღირსება ჩაგრულ-ყოფას ვერ ათმენინებს და დამკლავებელი გ. მოჭყვას ცხოვრების მოედანსკედ საომრად და საბრძოლველად. გმირებს, სახელგანს კაცებს, დიდებულ მოღვაწეებს ქვეყნისას ეგ შემოქმედობითი ძალი ცხოვრებისა ჭბანდავს.

რაკი ადამიანის ცხოვრებაში ერთხელ დაიძრა შემოქმედობითი ძალი, ერთს ნამოქმედს სსვას სამოქმედო საგანა სკედ მოჭყვება, ერთი მეორეს ჭმობს, მეორე მესამეს და ეგრე გაბმნის ხალხე ის ფერადი გრესილი ცხოვრების მოძრავობისა, რომელსაც ისტორიას ეძახიან. ეგ შემოქმედობითი ძალი ცხოვრებისა შექმნის ისტორიას; უმაგისოდ ნუნა ერი ნუ დაიჭადებს ისტორიის ღირსი ერი ვარო. უწინ, როცა ჩვენში ეგ შემოქმედობითი ძალი ცხოვრებისა ფეს-ადგმული იყო, აკი ისტორიაცა გვქონდა, აკი გმირებიცა გვეყანდა, აკი დიდი მწერლებიც და პოეტებიც აღმოგვიჩნდენ, აკი იმ აღმატებულ ყოფი-ცხოვრებადინაც მივალწით, რომლის დიდებულებამაც თამარ-მეფე საუგუნოდ სახსოვარი გახდა ჩვენთვის...

ამ ბოლოს სანებმა და ნამეტნავად წლეკანდელმა წელმა სულ სხვა სანუკუშო ნიშნები წამოგვიყენა თვალ-წინ. აშკარად დაგვანახვა, რომ სულ-განაბრულს ღმერთ-გაკებენდილს ჩვენს ცხოვრებას უჩემპრად როგორღაც უმოქმედნია და ის მიმკვდარი, დიდი ხნის დავიწყებული ძალი შემოქმედობისა, თუ სრულიად ფეხსეოდ არ წამოუყენებია, ადგილიდამ დაუძრავს მანინცა. აშკარად დაგვანახვა, რომ ქართველობას თავის ყოფა-ცხოვრებაზედ თვალი აუხილებია და იქ თვითვეული ჩვენგანი ცალკე კი არ დაუნახავს, არამედ ყველანი ერთად, საზოგადოდ. ჩვენ ამას დიდს მნიშვნელობას ვაძლევთ, იმიტომ-რომ მართლ სწორად, საზოგადოდ დანახული ჭირი, თუ ლხინი მოასწავებს შემოქმედობითის ძალის დახედებას და მოკლენებას. მაგის გარეშე მაგ ძალს არც მიზეზი აქვს თავის გამოჩენისა და არც საზრდო ჩჩენისათვის.

წლეკანდელი საზოგადო კრება თბილისის სათავად-ახნაურთა ბანკისა რომ გენახათ, სწორედ გულ-მსიარული წასვიდოდით შინ და იტყოდით: მადლობა ღმერთსა, ამასაც შევესწავით, რომ ჩვენს ქართველთა კრებაში აზრი აზრს შეეკამათა, აზრი აზრს წინ დაუდგა და არა პირადობა პირადობასა. ჯერ ერთი ეს იყო ამ კრებაში სასიამოვნო, რომ რიცხვით ეს კრება აღმატებოდა თითქმის ყოველს კრებებს, ამ ეჭვს წელიწადში მომხდარს. მეორე ესა, რომ არ იყო არც ერთი წინადადება, არც ერთი საგანი, რომ უძრავლესობისაგან გასინჯული, განხილული არ ყოფილიყო საზოგადო, საქვეყნო მოთხოვნისა. მიხედვითა. თითქმის ყოველს მოლაპარაკეს წინ ის საზოგადო სიკეთის სურვილი მიუძღოდა, რომელიც ეგრე ამშვენებ-

რებს სიტუვას და უოკელს კაცს ხალხის უღვიძებს საზოგადო საქმის მიმართ და ამსწევებს შემდეგის მოქმედებისათვის. ამ საზოგადო სიკეთის სურვილით მოწოდება სიტუვამ გააცოცხლა კრება და გულ მოდგენება საზოგადო საქმისადმი გამოიწვია დასწრეთა შორის. ერთის სიტუვიით, ეს კრება გულდადინჯებულ, ჭკუა დამჯდარ ადამიანთა კრებასა ჭკვანდა, იმ კრებას, რომელიც იმოდენად ძლიერადა ჭკრძობს თავის მოვალეობას ქვეყნის წინაშე, რამოდენადაც კრების საგანა, თუ საქმე—ქვეყნისა შეესება.

ამ წლეკანდელს კრებას სსკათა შორის ორი დიდი საგანი ჭქონდა განსახილველად. ერთი წინადადება ფინანსთა მინისტრისა მასხედ თუ,—რა შემწეობა შეუძლიან აღმოუჩინოს თბილისის საადგილ-მამულო ბანკმა გლეხთა მამულების შესყიდვაში და ეგ შემწეობა რა სახლს წესსა და რიგს მოითხოვს. ამ საგანსუდ წარდგენილი იყო ბანკის მმართველობისაგან ერცლად დაწერილი წინადადება, რომელშიც ნახევრები იყო ის ნაკლი, რაც საადგილ-მამულო კრედიტს სჭირს საზოგადოდ რუსეთში და რაც აბრკოლებს საქართველოში ცალკედ. სსკათა შორის გამოთქმული იყო, რომ ამ გვარის კრედიტის სიძვირეს კერ აიტანს გლეხის მეურნეობა და თუ ღონისძიება არ მოინახსა გაიეიებისა, გლეხის შემწეობა უჭმი სურვილი იქნება. გაიეიებისათვის ბანკის მმართველობამ იმისთანა ღონისძიებანი ახვენა, რომელნიც შესაძლებელნი არიან, მაგრამ ძნელად კომისალებნი მთავრობისაგან. საზოგადო კრება გულ მსურვალედ მოვიდა ამ საქმეს, თვისდა სასახელოდ, ქვეყნის საჭიროების მიხედვით, დააკვირვა თვალი და არა მიწად-მფლობელების ინტერესის მიხედვითა, მოიწონა წინადადება და გადაჭსწევიტა წარედგინოს ფინანსთ მინისტრსა.

მეორე საგანი იყო წესდების სოციალისტის მუხლის შეცვლის თაობაზედ. მაგის შესასები წინადადება, ჯერ ცალკე პირისაგან შეტანილი შედამხედველს კომიტეტში, უარ-ყოფილ იქმნა, მარტო იმ მიზეზით, რომ ნახევრების მუხლების შეცვლაზე სჯა და ლაშარაკი ჯერ ადრეაო, თუძცა გი თვითონ დედა-ასრი მოწონებულ იქმნა. შემდეგ იგივე წინადადება სა-მოცსე მეტს წევრისაგან სელ-მოწერილი მოკრთო შედამხედველს კომიტეტსკა და მაშინ გი წესდების ძალით, შედამხედველი კომიტეტი მოკალე შეიქმნა ის წინადადება წარედგინა სა-სოგადო კრებისათვის. აქაც თუძცა მმართველობა ბანკისა და შედამხედველი კომიტეტი აიტყვიცებდა, რომ სრულებით თანამკრძნობია წინადადების დედა-ასრისა, მაგრამ უდროოდ მი-ახნია მაგასედ ლაშარაკის ატესა და მაგ წინადადების წარედგინა სამინისტროში დასამტყვიცებლად. კრებამ ეს რჩევა არ მიიღო და შეუდგა მაგ წინადადების გასინჯვასა. ასტყდა გაცხარებული ბანკი და მოლაშარაკეთა სასასკლოდ უნდა ესთქვას, რომ არც ერთს ამ საგანსედ იმისთანა სიტყუა არ წასცდენია, რომელშიაც ცხადად გამოსატული არ ყოფილიყო თვითონ საქმის სიუვარული, სასოგადო საკუთის სურვილი და თვითონ ბანკის კეთილ-დღეობა.

წინადადების შემომტანთა ასრი ეს იყო, რომ რაკი სა-ურთიერთო თავდებობა დაედვა საიუძულად ჩვენს ბანკსა და ურთი-ერთის თავდებობას კიდევ უსათუოდ მოსდევს ბანკში წევრად გახდომის უფლება, ამის გამო შესაძლოაო, რომ სხვა ელემენტის შემოგვეკრიოსო, მაგალითებრ, მოქალაქობა ღ სხვანი ამ გვარნი. ჩვენს ბანკს ერთი წმინდა და სასიქადულო საგანი უდევს წინაო: თვისის მოკებიდამ შემწეობა აღმოუჩინოსო თბილისის გუბერნიის მიწათ-მფლობელს და მიწათ მომკმედს

მცხოვრებლებსაო. ვაი თუ უცხო ელემენტმა, რომელიც სა-
 ურთიერთო თავდებობის ძალით ჩვენ შემოგვეკრევაო, ცალკე
 გაიწიოს, ამ საგანს ააცილოს ჩვენი ბანკი და ეს ერთადერთი
 ძვირ-ფასი საგანი ჩვენს ბანკს სელიდამ გამოაცადოსო. ამისა-
 თვის წინადადების შემოქმედანთა დაადგინათ: ის მუხლს, რა-
 მელიც ბანკის მოგების განაწილებას შეესება, შეიცვალოს იმ
 რიგად, რომ ის ნაწილი მოგებისა, რომელიც თბილისის გუ-
 ბერნიის მიწათ-მფლობელს და მიწათ-მომქმედს საჭიროებას
 უნდა მოხმარდეს, მარტო ბანკის დამფუძნებელთა საზოგადო-
 კრებას ექვემდებარებოდესო და არა ყველა წევრთა კრებასაო.
 რადგანაც საზოგადო, ესე იგი, ყველა წევრთა კრებას ნება
 აქვს წესდება შეჭსცვალოს, ამიტომაც სამკრძიმოდ შესაძლოა
 ამისთანა კრებამ თვითონ ამ მუხლის შეცვლა მოინდომოს და
 საზოგადო საჩრებლობის მაგიერ პირადად საჩრებლობაზედ მიჭ-
 მართოს ბანკის მოგება. რომ ეს ასე არ მოხდეს, წინადადე-
 ბის შემოქმედანთა დაადგინეს, რომ შეცვლაც წესდებისა მარტო
 დამფუძნებელთა ნებაზედ იყოს დამოკიდებულიო. კრებამ ამ
 საგანზედ შემოქმედანილი აზრი უარ-ჭყო და მიიღო მმართვე-
 ლობის აზრი, რომლის ძალითაც შეცვლა შემოსვენებულის
 მუხლისა იმისთანა კრებას უნდა ექვემდებარებოდეს, საცა დამ-
 ფუძნებელნი რიცხვით მთელას კრების ნასკვარს შეადგენენ.
 რამა შესამედმა კრებისამ უნდა დაადგინოს შეცვლის თაობა-
 ზედა გარდაწვეტილება და მერე ეს გარდაწვეტილება მეორეს,
 ამ ნაირადვე შემდგარს მორიგს კრებას წარედგინოს და თუ
 ეს მეორე კრებაც რჩის შესამედის ხმით იმ გადაწვეტილე-
 ბას მაიღებს, მხოლოდ მაშინ უნდა წარსდგეს მთავრობის წი-
 საშე დასამტკიცებელად.

სსკათა შორის კრების საგნად ისიც იყო, რომ უნდა დაე-

ნიშნა რა საჭიროება უფრო საყოველთაოა და უფრო უღრესი, რომელსაც უნდა მოხმარდეს ნაწილი წლეკანდელის მოგებისა. კრებამ დიდის ერთ-სულობით აღიარა, რომ მაგისტრის საჭიროება განათლება და სწავლათა და ამიტომაც ორიათასი თუმანი ერთ-ხმად შეჭსწირა თბილისის სათავად-აზნაურთა სკოლას, თელავისა და გორის ქალების სასწავლებელთათვის თუმანი თვითონ და ცეცხლით დაზიანებულთ სიღნაღის მაზრის მცხოვრებთ გლეხ-გაცობას ოც-და-ათი თუმანი.

ყოველს საგანს, რომელიც წლეკანდელმა კრებამ ეკეთის საქებურის გულ-მოადგინებით გასინჯა და ეკეთის გულ მტკივნეულობით თავისი გარდაწვეტილობა დასდვა, კრებამ წინ უმძღვარა საქვეყნოდ საკეთილო აზრი. მარტო ამ თვალთ გაინიხლა ეგ საგნები და ამიტომაც მოლაპარაკეთა სიტყვას თავისი დირსება, სიცხოველე და გამჭრიახობა მიეცა. ამ საქვეყნოდ მიდრეკილმა გრძინობამ აღაფრთოვანა სიტყვა და სრულიად ჩაჩუმა უკემური «მე» და ცხოველ-მყოფელი «ჩვენ» მთელის თავის მიმზიდველის სიკეთით მოედანსედ გამოიყვანა. თბილისის საადგილ მამულთ კრებაში «მე» სმა-გაკემნდილი იყო და «ჩვენ» მლანადებელი ყოველს შემთხვევაში.

ჩვენდა სამწუხაროდ ამავე სიკეთეს ვერ მივაწერთ ყოველს შემთხვევაში ქუთაისის ბანკის კრებასა. წელს იქაც, მართლაც, საყოველთაო საჭიროებაზე და სიკეთეზე იყო მიტეული კრების უურადლება, იქაც საზოგადო საჭიროების თვალთ იყო გასინჯული წარდგენილი საგნები, იქაც ქვეყნის მოთხოვნილება და თვითონ საქმის სიყვარული წინ უმძღვარა კრებასა, მაგრამ ესეც კი შესანიშნავა საზოგადოდ ქუთაისის ბანკის შესახებ, რომ როცა არსებითად საჭირო საგანი იჩვენა, როცა თვითონ ბანკის შესახებ საქმე წარმდგარა, მაშინ

კრება წვერთა რიცხვით მცირეა ხოლმე. როცა კი რომელიმე ბანკის მოხელის აჩქევანზედ მიდგება საქმე, მაშინ კრება გაცილებით მატულობს. ეს ასეთი ამბავი აფოლებს და ჭსტრის იმ საზოგადო მნიშვნელობის აზრსა, რომელსაც ასეთის სასოებით ჩვენ შევსართ. ამ ამბის მნახველს, თუ მსმენელს ისე ჭგონია, რომ თვითონ საქმე, თვითონ საზოგადო მნიშვნელობის აზრი კი არ მოუყრის ხოლმე თავსა. ქუთაისის ბანკის წვერთა, არამედ საქმის გარეშე რამ მიზეზი. გარდა ამისა ესეც შესანიშნავია, რომ იქ ძნელად შეიძლება საქმე ისე წარმართოს, რომ პირადობამ არ ამოჭყოს თავი და თავისი ბასრი კლანჭი არ გამოჭკრას საზოგადო საქმეს. ახა რა სათქმელია საზოგადო კრებაში, — ბანკის დირექტორები არაფერს აკეთებენო. მაშ ვინ აწარმოებს საქმეებს? ნუ თუ ჭგონიათ, რომ ბანკი თავისით დადის და თავისით მოქმედობს? ნუ თუ ამის მთქმელებმა არ იციან, რომ ამისთანა წარა-მართად თქმული სიტყვა საზოგადო საქმეს, როგორც ბანკია, ხელს უცრის და ტყუილ-უბრალოდ სახელს უტეხავს. ბანკის სახელზეა დამყარებული ის ნდობა, რომლითაც უოკელი ბანკი სულდგმულობს და რომლის მეტ-ნაკლებობაზედ დამოკიდებულია უოკელივე. სიკეთე ბანკისა და ნამეტნავად თვითონ კრედიტის სიძვირე ღ სიიფიუ.

თქვენის გირავნობის ფურცლების მსყიდველს რაღას ეუბნებით, როცა საქვეყნოთა ჭევირით, რომ ჩვენის ბანკის მწარმოებელნი არას აკეთებენო. თუ არას აკეთებენ, თვითონ ბანკიც მაშასადამე უქმია და უქმის კაცის თამასუქს ვინ რას ანდობს. ბანკის თამასუქი გირავნობის ფურცელია. აღარ გინდათ, რომ მაგას ფასი ჭჭონდეს? ნუ თუ არ იცით, რომ რამოდენადაც მაგ ფურცელს ფასი აკლდება, იმოდენად ძვირად უჭ-

დებს კრედიტი ქვეყანას საზოგადოდ და მსესხებელს ცალკედ.

არ გაკეთება საქმისა მასინ არის, როცა საქმე უქმობისა გამო ბრკოლდება და ჩერდება. დირექტორების მსუგეოდრებელთ რატომ ერთი მაგალითი არ უჩვენეს კრებს ამისთანა დაბრკოლებისა. თუ ეგ დაბრკოლება იყო, მასინ, რასაკვირველია, საჭიროა გამსილება და საქვეუროდ გაიცხვას. თუ არ ყოფილა, რა საკადრისია მაგისთანა უთავბოლო ლაშარაკი და წარა-მარა ყვედრება მერე იმისთანა საფთხილო საზოგადო საქმეში, რომ გორიც ბანკია. ამ გვარნი უსახუთოდ გამოლასქრება საზოგადო კრებისაგან ამორჩეულ და საზოგადო საქმესედ მიჩენილ კაცებსედ რას მოასწავებს, თუ არ შირადლობს და შირადობის უინსა. ჩვენის ფიქრით, ამ გვარად წარა-მარად მოტიტინე უზატიურად ექცევა თავის-თავსაც და თვითონ კრებსაც, რომლის ყურადღებაც თავის დღეში არ უნდა მიიქცეს იმისთანა უღირსს საგანსედ, რომელსაც ეგრე სარბად სეღსედ დაისვეკს ხოლმე ჭორი და ცილის-წამება. საზოგადო საქმე მეტად ძვირად უღირს ქვეყანას და მასში თუ არ საბუთს, სხვას არასვეკს სული არ უნდა ქქონდეს. რომელსაც ეს აზრი რჯულად არა აქვს მიღებული, ისა ქსჯობია შინ იჯდეს და საზოგადო საქმეს დაეთხოვოს.

ამ შირადობის უინსვე ვაბრალებთ ქუთათურის გასეთის «შრომის» აღმა-სენას და დაღმა ფარცხვას ყოველს საქმეში, საცა კი ქუთათისის საადგილ-მამულთ ბანკი ურეკია. ერთს რომელსაც ნომერში გასეთი «შრომა» გულ-მტკიცეულობით იმდურებოდა, რომ ქუთათისის ბანკის კრებამ შარშან რაღაც უწესურება ხაიდინაო, ამასედ საჩივარი შეიტანეს სამინისტროშიო, მაგრამ რა გამოვიდა, კაცი არ არის ყურადღება მიაქ-

ციხისკ. ბატონო «შრომაკ»! ტყუილად ჰქვია ტირით ამასუდ. მაგ ტირილით ჰლაღატობთ იმ დედა-აზრს, რომლისათვისაც ყოველგან ეგრეთის თავ-გამოდებით იღვწის ეგრედ წოდებული ღიბეკალობა და რომელსაც თქვენ ეგრეთის თავ მოწონებით ჩემ ელბობთ. აქ სამინისტრომ იცით რა გითხრათ მით, რომ ყურადღება არ მიაქცია მაგ გვარს საზივარს? ბანკი თქვენია, ფული თქვენია, ინტერესი თქვენია, ერთობ თქვენი საქმეა და თქვენს საქმეს თქვენვე მართავენ და უპატრონეთ. როცა ჰსწავით, მით იცით რას ეუბნებით? ბანკი, შანთაღია, ჩვენია, ფული ჩვენია, ინტერესი ჩვენია ერთობ ჩვენი საკუთარი საქმეა, მაგრამ ყოველს ამაში ლაღად და პატრონად შენ რომ გაშინდუ, ძალიან გარგი იქნებაო. ბესმით სანა ჰსტემით «შრომის» მშრომელნო! ნუ თუ ვერა ჰკრძნობთ, რომ საზოგადოებრივს, ესე იგი საკუთარს უფლებაზედ სულს იღებთ და კანცელიარის უქვემდებარებთ საზოგადოების, ესე იგი თქვენს საკუთარს საქმესა. მაგისთანა რა დაგიშავს ქუთაისის ბანკის წევრთა, რომ ეგრე უსასკოდ იტანით და მისის უპეკოდ ყოფნისა გამო ჰკლავობთ და ტირით? ნუ თუ თვითონ ბანკის ვრების გამტკიანხობას იმოდენა არ შეუძლიან, რომ თავისი უწესობა თვითონვე დაინახოს, თვითონვე თავიდან მოიშოროს და წესი და რიგი ჩამოაგდოს? ეგ იმედი ბანკის ვრების გამტკიანხობაზედ სამინისტროს არ დაჰკარგვია და თქვენ რაზედ და რის გამო დაგაკარგავთ? განა არ იქნება, შენიშნული უწესურება შეცდომა, თუ სხვა რამ ამისთანა, — თვითონ ვრებისა აუწყოთ, აუხსნათ, გააკვირნოთ და თვითონვე ვრებას გასწორებინოთ. გვერწმუნეთ, ყოველს ვრებაში იპოვება კეთილგონიერი ნაწილი ვრებისა, რომელიც დამჯდარს აზრს, დამჯდარს სიტყვას, კეთილად განმტკიანს წინადადებას სიხარუ-

ლით მიეკებება და ძლევიტ შემოსაჲს. რად გინდათ, რომ ეს თავისუფლება ჩამოგვერთვას ჯ რაღაც კანტელარიას გადავლაცოთ? თქვენგანვე ნაღადადებ თვით-მმართველობის დედა-აზრს რა პირობით-ღა დაუწუებთ ამის შემდეგ უურებსას?

დიდი სანია მას აქედ, რაც რუსის მთავრობამ ბანკის და კრედიტის საქმე საზოგადოების საქმეთ იცნო და ზოგიერთი თვისი უფლება ამ საქმის შესახებ თვითონ საზოგადოებას მიანიაჭა და დაუთმო. ფინანსთა სამინისტროს სასახულოდ ესეც უნდა ვჭსთქვათ, რომ დიდის ციფთახილით ექცევა ამ საზოგადოებრივს უფლებასა და ჩამოაგინადაც დროს ვითარება ნებას აძლევს, ცდილობს საზოგადოება სახელმწიფო აშუკას მოაშოროს და მის საკუთარს ფესსა და გზაზედ დააყენოს. ამის გამო ყოველს საჩივარს, რომელიც ბანკის შინაურ განწყობილებას შეეხება, ბანკის შინაურ მართვას ჯ წესიერებას, — უურადღებოდ ჭსტოვებს და ამბობს: ეგ თქვენი საქმეა, თქვენი შეცდომა თქვენვე თქვენის დონით, თქვენის ზედამხედველობით, თქვენის გამჭრიახობით გაასწორეთო. თქვენ კი ამაზედ ამბობთ, ვაი ეს რა მოგვივიდა? ჩვენი ჩვეული ლაღა ჩვენზედ ხელს იღებს და ჭოჭინით ალან გვატარებსო? ჩვენ რა ვიცით ჩვენის თავისაო, თუ ჩვენი სიყუთე გინდა, უადევ შენ იუაჲი ჩვენი პატრონი და მომკლელიო. ნუ თუ სუტირალია, რომ ამისთანა ბღაგილს მთავრობა უურადღებას არ ატყუებს?

ძლივს ერთადერთ საზოგადოებრივს სიყურაში ჩვენმა საზოგადოებამ თვისი უფლება ცოტად თუ ბევრად ხელთ ჩაიგდო და აქაც კი ბეჭედის წმომადგენლები, ესე იგი, ჭკუისა, გონებისა და განათლების მარჯაში გარეულები, დიდებულების მოჭადუნები მწიქალნი ჭკლოვობენ და ტირიან, რომ მთავრობა ამ უფლებაზედ ხელს არ გვადებინებს. ბატონებო, თუ დი-

ბერკლახობა, ჭკმძარბი ლიბერალობა იმაში მდგომარეობს, რომ საზოგადოებრივს უფლებას თავისი კუთვნილი, ნამეტნავად მასინ, როცა თვითონ მთავრობა სამსუღვარს უნიშნავს. მოედანი ჭკონდეს ადამიანის ცხოვრებაში. მიხედ-მოიხედეთ და ნახავთ, რომ ყოველი ჭკმძარბი ლიბერალი ამისათვის იღვწის და იბრძვის. როცა საკუთარ ცხვირ-წინ ლიბერალობის ჭკმძარბის საგანს კაცი ვერა ჭსტნობს, როგორც ამ შემთხვევაში «შრომა», დ მანც ლიბერალობაში თავსა ჭსდებს, მასინ იმას ამოქმედებს რწმენა კი არა, რომელიც დამჯდარის გონებით აღიარებული რჯულია, არამედ მეტიხარობა. მასინ ის თუთიყუშის ლიბერალობისა და არა ცნობიერი წარმომადგენელი. აი აღმახვან და დაღმა-ფარცხვა ამასა ჭკვიანი.

ჭუთაისის ბანკსაც ის სასიქადულო საგანი უდევს მისაღწევად, რაც თბილისის ბანკსა, იქაც, როგორც აქ, უდიდესი ნაწილი მოგებისა საზოგადო საჭიროებას უნდა მოხმარდეს, იქაც, როგორც აქ, ყოველივე პირადი სარგებლობა უარყოფილია და საყოველთაო საფუძვლად დადებული. ჯერ ამასა გამორჩინა თვისი მამა-პაპით შეთვისებული გულ-უხვობა და ჭკვლ-მოქმედება ჩვენსა თავად-ანაურობამა. საყოველთაო სიკეთის მისაღწევად მარტო ამ ნაწილმა ჩვენის ჭკუენის მცხოვრებლებისამ იგისრა ჭკუენისათვის ფულის შეწირვა და დახარსა რიივე ბანკი.

მართალია, ბევრი ემდურება ამ ბანკებს, დიდი იმედი გვქონდათ და არაფერი გამოდისო, მჯერამ მარტო უმეტრება იტყვის ამასა და არა დამჯდარი ჭკუა. სულ შვიდი თუ რვა წელიწადი არ არის, რაც ჩვენში ბანკები მოქმედობენ და ნუ თუ შვიდი წელიწადი სამყოფია, რომ ჭკუენამ ფერდ იცვალს ბანკებისა, თუ სხვა რამის შემწობით, ამ საქმეში გუშინდელს

და დღევანდელს კი არ უნდა მივასხვავდეთ, იმიტომ-რომ ეგ გუშინი და დღევანდელი მეტად მოკლე ხანია ქვეყნის წარმატებისათვის და საყოველთაოდ კვადის დახსენისათვის. ორი ათასი წელიწადია, რაც ჩვენი ქვეყანა ისტორიის საწბიელზეა გამოსული. დღევანდელი ჩვენი ყოფა ორი ათასის წლის ცხოვრების შედეგია და ნუ თუ გგონიათ, რომ ამ შედეგს შვიდს წელიწადზედ ან ბანკი, ან სხვა რამ ფერს აცვლევინებს! თუნდაც არ იყოს, სხვა რა იმედი უნდა მოგვცა ბანკს, თუ არ ის, რომ საადგილ-მამულა კრედიტი, რომოდენადაც შეიძლება იყოს, აწარმოვოს ჩვენს ქვეყანაში და მოგებულის ფულით საზოგადო გაჭირვებაში რაიმე შეღავათი მოგვცეს. როდის უძეგუნა ან ერთს იმედს, ან შეორეს ჩვენმა ბანკებმა? მართალია, საადგილ-მამულა კრედიტს ჩვენში და საზოგადოდ რუსეთში ბევრი რამ აკლია, მართალია, ჩვენი ბანკები ჯერ იმოდენა მოგებას არ იძლევიან, რომ ყოველს გაჭირვებას მივეშველოთ. ერთისათვის საჭიროა საყოველთაოდ კრედიტის სისტემის შეცვლა; რომელიც ბანკების ხელთ არჩრის და შეორისათვის საზოგადოებრივი მოქმედება, რომელსაც მოთმინება უნდა; ყოველივე საზოგადო საქმე იმოდენად თანა-საგვრძობია და საქებური, რომოდენადაც თვითონ მის საკუთარს ბუნებას მინიჭებული აქვს ღონე თავით თვისით განვითარებებს, გაძლიერებისა, როცა სხვა არა უშლის-რა. ბანკი, თუ რამ სხვა საზოგადო დაწყობილობა სწორედ, ამ მხრით უნდა გაისინჯოს და ამ სასწორზედ აიწონოს. აბა ჩვენი ბანკები ამ თვალთ გასინჯეთ და ნახაძთ, რომ ივინი წარმოდგენენ ერთს საუკეთესოს და საიმედოს მხარეს ჩვენი ცხოვრებისა. ამიტომაც ყოველი ერთგული ჩვენი ქვეყნისა სიხარულით კი არ უნდა მიესიოს ხალხე ყოველს შენდომას, წინ-დაუხედავობას,

ღრუბლების წყება სხვა-და-სხვა ელექტრონებით ჯრის გატე-
ნილი — ფისისა და მინისა. ამ ორ ღრუბელშუა ტრიალებენ
ელექტრონების ძალით სეტყვის მარცვლები და ვიდრე ისე არ
დამძიმდებიან, რომ ელექტრონის ძალა ვეღარ მოერევა, ძირს
არ ჩამოცვივიან. ატომი როგორც ჭკერისა, ისე წყლისა, გა-
ტენილი მინის ელექტრონით, მიიზიდება ფისის ელექტრონის
გატენილ ატომთან, ამ უკანასკნელს მისცემს თავის ელექტრონს,
გამოართმევს იმისას. ამ გვარად იწუბოს ეს ატომი ელექტრო-
ნობის შეცვლას ხან ერთდარს, ხან მეორესთან. ერთის სიტყ-
ვით ღრუბელში მეორეში წვეთებთ თითქმის თამაშობენ ღრუბ-
ბელთ წყებათა შორის. ეს აზრი შემცდარია და აი რათაც.
მართალია, ფისის ელექტრონი იზიდამს მინისას, მაგრამ სსუ-
ლები ერთმანერთის მიკარებათ ჭკარვამენ ელექტრონის ძალას
და ეს სსუელები თუ ვერ აიჩქვიან, განშორდებიან ერთმან-
ერთს. ღრუბელი წყლის წვეთებით არის შემდგარი. როდესაც
სხვა-და-სხვა ღრუბლები მინისა და ფისის ელექტრონით არიან
გატენილნი, რა თქმა უნდა რომ ამ ღრუბლებს შუა ნოტიო
ჭკერია და რადგანაც ნოტიო ჭკერი ვაი გამტარებელია ელექ-
ტრონისა, ღრუბლების ელექტრონები შეუერთდებიან ერთმან-
ერთს. შეერთდებიან აგრეთვე ღრუბლებიც, აიჩქვიან ერთმან-
ერთში და შეადგენენ ერთ ღრუბელს¹⁾. ამასთანავე ღრუბელი
რომ ელექტრონით იყოს სტეკილი (напряженный), მაშინ
სეტყვას ღრუბლის შუა გაყოფილებაში ვი არ მოვა; მის ნაზღ-
ვრებდგან უნდა მოვიდეს, რადგანაც დამტენი ცხელია, რომ
ელექტრონი სსუელის ნაპირებზედ უფრო შეიკრთება, ნამეტ-
ნავად იმ ნაპირებზედ აიტვიცება, რომელიც უფრო თხელია.

¹⁾ Араго.

ამ თეორიის დასამტკიცებელი საწინააღმდეგარავე არ ვარკვია, რადგანაც რთულის გამო ამ მინის საზღვრებში, ჭკერი მეტად განხორციანდება, რაკი ელექტრონი იწეობს მოძრაობას; აგრეთვე ელექტრონებზედ მიეკრობა წყლის წვეთები, რომელნიც ელექტრონის ძალიც განიყოფებიან თავის ნაწილებად: ფისის ელექტრონის მხარეს შეკროვდება წყალ-მზადი და მინის ელექტრონის მხარეს მყავ-მზადი (водородъ и кислородъ). ელექტრონის მიძინარეობა შეკროვებს ამ ნაწილებს და როგორც ცნობილია ამ შეკროვით წარმოადგება მთვითქვევ ჭკერგვარც (премутій газъ) და ამ მინის საზღვრებს სულ ღუქა-ღუქა დაღწამს.

მე მგონი ეს საბუთები სკამარისაა ბ. ნათიმის თეორიის დასარღვევად.

ახლა გავსინჯოთ რა ბუნების მოვლენაა ღრუბელში შესაძლებელი მაშინ როდესაც ღრუბელი ატეცილია ფისის ელექტრონით (ესლა ჭიხიკაში მაღლებია, რომ ღრუბელის ელექტრონი შესადგება ფისის ელექტრონით, რომელიც მსდევს წყლის წვეთებს) და ამ მოვლენით შეიძლება სეტყვის განხრა თუ არა. სეტყვის განხრისათვის საჭროა ჭკერის სიცივე ღრუბელში წვეთების გასაყინავად. ამასთანავე შენიშნულია, რომ სეტყვის წინ ელვა არ იცის და ღრუბელთან ჭარი ჭკრის.

რადგანაც ჭკერი იმ სიმაღლეზედ ასულ ღრუბელს ძალიან მცირედ აწკება, ამიტომ იჭკევიით ნაკლები სიცივეა განსაყინავად საჭირო. ვიდრე მიწაზედ. ცივი ჭკერი უფრო კიდევ გაცივდება შემდეგის მიხედვით: როცა ღრუბელში ფისის ელექტრონი მეტად აიტაციება, მაშინ ელექტრონი დაიწეებს მიძინარეობას და განხრება ელექტრონული ნაკადი (Электрический токъ). ეს ელექტრონული ნაკადი ბევრ წვეთებს ერთ-

ბაშად ორთქლად გადაქცევს, ორთქლი ჭყერიდამ სითბოს ხმა-
რობს და ჭყერი ამით უფრო ცივდება, ისე რომ დანარჩენი
წყლის წვეთებიც გაიყინება ღრუბელში.

ელექტრონული ნაკადი თავის ძალით ჭყერს მისცემს მოძ-
რაობას²⁾. ქარს აგრეთვე ღრუბლების შეტაკებაც გააჩენს. რად-
განაც ელექტრონული ნაკადი ირჩევს იმ კვალს, რომელზედაც
ნაკლები დაბრკოლებაა და ეს კვალიც ის არის საცა, ღრუბლე-
ბი უფრო სქლად არის, ამიტომ სეტყვა შუა ღრუბელს მიზ-
დეკს და არა ნაპირებს და ხანდისხან მოტრიალებაც იცის. ამი-
ტომ სეტყვის წინად ელვა არ იცის. ამიტომ ქვის სასცილე-
ბელი უფრო მიიზიდავს სეტყვას, ვიდრე ხატილებს, მართლაც
შენიშნულია, რომ სადაც სეტყვის სასცილებელი გაუკეთებიათ,
იქ უფრო მოსულა სეტყვა (არაგო).

ღვით მარხნიშვილი.

1882 წ., 21 თებერვალს.

²⁾ Секци. Единство физическихъ силъ—индуктированныя токи, опыты Блазерна.

ბანცხალეზა.

გულ-მსურველად ვსთხოვთ, ვისაც კი შეუძლიან მიახედონ და, განსაკუთრებით, სოფლის მასწავლებლებს, რომ ჩვენი სახალხო შაირები, ზღაპრები, გამოცანები და სხვა ყოველ-გვარის ზეპირ-გარდმოცემები, შეძლებისა-და-გაკრად, მოაგროვონ და ჩემ სახელზედ, ან «დროებისა» და ან «შრომის» რედაქციაში გამოგზავნონ სულმე. ამით ისინი რიგინ. სამსახურს გაუწევენ ჩვენს დედა-ქვას და კერძოთ მეც დამავალბენ. მსოფლიდ ამას კი ვსთხოვთ, რომ გადმოწერის დროს, აწაფიონ განსწორონ და თავისი აწა ჩაუმატონ-რას; დაწვრიონ ისე, როგორც გაიგონონ, უმეტ-ნაკლებოთ, და აგრეთვე ისიც მოიხსენიონ—თუ ჩვენის ქვეყნის რომელ-კუთხეში გაუგონათ იმათგან დაწერილი შაირი, ზღაპარი და სსკ.

უმოწინელესად ვსთხოვთ ქართველ ყურნალ-გაზეთების რედაქტორებს, რომ მათ ვსთხოვთ-ყურნალშიც გადაბეჭდონ ეს თხოვნა.

აკაკი.

უწინდელი ცინე-სიმაგრეები — ბურღნი ქრისტიანობისა და თავისუფლებისა. — აწუერი, ახალციხე და ხერთვისი. — ვისი იყო სამცხე-საათაბაგო და ვისია ეწლა? — ოდნავ-მპყუტავი ქართველობა. — ქართველები ასე მალე რამ ვაამაჰქმადიანა? — სკოლები მართლ-მადიდებლობის გამავრცელებელ საზოგადოებისა. — გათათრებულ სოფლებში მშვენიერი ხალხი სცხოვრობს და ქრისტიანთა სოფლებში კი ზნეობრივად და თვალ-ტანადობითაც დაჩაგრული. — ფავანეთის ბუნება. — ფავანეთის ახალ-ქალაქი.

201

XI შანაურის მიმოხილვა. გაფაფხული ჩვენში განკითხვის დღეა — რით არის ჩვენში შესანიშნავი გაფაფხული — ჩვენი უტყუველობა — ენის ადგმა — ახალი მაგალითი — საზოგადო მნიშვნელობის ძარღვი — მეტყუველობის ფერი და ღირსება — სიტყვა საქმეა — შემოქმედობითი ძალი ცხოვრებისა — უიმისოდ და მისით — ისტორია და ისტორიის ღირსი ერი — უწინ, როცა... — რა მათსწავებს შემოქმედობითს ძალსა — წიღევანდელი საზოგადო კრება თბილისის ბანკისა — ორი დიდი საგანი — საყოველთაო საქიროება სწავლა და განათლება — ნმა-გაკემნდილი «მე» და მლაღადებელი «ჩვენ.» — ჩვენდა სამწუხაროდ — წარა-მარა ლაპარაკი — «შრომის» ლიბერალობა — უსაფუძვლო სამღერავე ჩვენს ბანკებზედ — რის იმედი უნდა გვექონოდა — აღსრულოდა თუ არა იმედი — გურიისა და გორის თავად აზნაურობის წინადადებანი — მათი მნიშვნელობა — ეროვნული ღირსება და მისი შედეგი — კაცების შერჩევა — საბუთიანის აზრის თვისება.

213

XIII რა უნდა იყოს სეტყვის მიზეზი? დაჯ. თარხნი-შვილისა.

233

IV ბანცხადებანი.

240

შენიშვნა «ივერიის» რეპრტია უმორჩილესად სთხოვს ქ ხელის-მომწერლებს, რომელთაც კერძო უჭრნადის ფასი კ შემოუტანიათ, ან რომელთაც შემოიტანეს მხოლოდ ოთხი ნათი, ნუღარ დააკვირებენ ფულას გამოგზავნას.

ნ 383
1882

ზანსხადება.

ამა 1882 წელს ჟურნალს «ივერიანულ» ხელის მო-
წერა მიიღება მხოლოდ მთელის წლით.

ფასი მთელის წლისა (თორმეტი წიგნი) შვიდი მანაა.

ვისაც ერთად შემოიტანს გაუძნელებს, შეუძლიან კერძო მანათი შემოიტანოს და დანარჩენი სამი მანათი შიგნით
მაისამდე.

ხელის-მოწერა მიიღება «ივერიის» რედაქციაში, რომე-
ლიც იმყოფება მთა-წმინდაში, ხევის ქუჩაზედ. ფარკაში ი-
ლის სასტუმროში № 9 და აგრეთვე შავერდოვის სააგენტოში.

ქაღაჭს გარეშე ხელის-მომწერთ წერილი ჯ ფურცლი შემ-
დეგის ადრესით უნდა გამოგზავნონ.

Во Тифлисѣ.

Во Редакцію журнала «ИВЕРІЯ».

ვისაც ჟურნალ თავის დროზედ არ მიუვიდეს, კონს-
ტანტოპოლისა და სხვა ადრესებს წერს.